कलिकालसर्वज्ञाचार्यप्रभुहेमचन्द्रसूरिविरचित्तम्

योगशास्त्रम्

आन्तरश्लोक-उपयोगिश्लोकैः समन्वितम्।

सं- मुनि श्री कीर्तियशविजयजी

कलिकालसर्वज्ञाचार्यप्रभुहेमचन्द्रसूरिविरचितम्

योगशास्त्रम्

आन्तरश्लोक-उपयोगिश्लोकैः समन्वितम्।

सं- मुनि श्री कीर्तियशविजयजी

-: પ્રકાશક-પ્રાપ્તિસ્થાન :-
શ્રી કેશરબાઈ જ્ઞાનમંદિર
અને

નગીનભાઈ પૌષધશાળા
મંડપ, પંચાસરા સામે
પાટણ (ઉ. ગુ.)

આ પુસ્તક જ્ઞાનખાતામાંથી પ્રકાશિત થયેલું હોવાથી સાધુ, સાધ્વી સિવાય કોઈપણ ગૃહસ્થ વર્ગે આ પુસ્તકનું મૂલ્ય જ્ઞાનખાતામાં આપીને પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવો.

મૂલ્ય રૂા. ૧૧-૦૦

સંસ્કરણ

વિ. સં. ૨૦૪૦ મહા સુદ-૫ તા. ૭-૨-૮૪ મંગળવાર

નકલ-૧૦૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન
કીર્તિલાલ બાબુલાલ એન્ડ કાં.
રતનપોળ, ગોલવાડ
જૈન ધર્મશાળા સામે
અમદાવાદ-૧

નવનીતકુમાર જે. મહેતા
સાગર પ્રિંટર્સ
પાછીયાની પોળ રીલીફરોડ
મોદીનું ડહેલુ અમદાવાદ-૧

મુદ્રણ સહકાર
નવનીતકુમાર જે. મહેતા
C/o. સાગર પ્રિંટર્સ
પાછીયાની પોળ મોદીનું ડહેલુ
રીલીફરોડ અમદાવાદ-૧

પ્રકાશકની વાત

પરમ શાસન પ્રભાવક, વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ, સુવિશાળ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાનું વિ. સં. ૨૦૩૮ નું ચાતુર્માસ અમારે ત્યાં નગીનદાસ પૌષધશાળા હોલ મંડપ પાટણમાં થયું. અમારે માટે એ પરમ ગૌરવની અને આનંદની વાત હતી.

તેઓશ્રીમદ્‌ની નાદુરસ્ત તબીયતના કારણે તેઓશ્રીની આજ્ઞાથી પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી ગુણયશ વિજયજી મહારાજના શિષ્યરત્ન પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી કીર્તિયશ વિજયજી મહારાજ પરમાર્હત શ્રીકુમારપાળ મહારાજની વિનંતિથી, કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે રચેલ શ્રીયોગશાસ્ત્રને અવલંબીને પ્રવચન કરતા હતા.

આ યોગશાસ્ત્રની રચના એવી અપૂર્વકોટીની છે કે તેમાં પ્રત્યેક કક્ષાના જીવોને લક્ષ્યમાં રાખીને એ જીવો પરમપદને પ્રાપ્ત કરી શકે તે રીતે યોગસાધનાના અનેક પ્રકારો વર્ણવાયેલા છે જેથી કોઈ પણ કક્ષામાં રહેલા સાધકને માટે આ ગ્રંથ અત્યંત ઉપકારક બની શકે. આ જોતાં અમને અમારી સંસ્થા તરફથી પૂજ્યપાદશ્રીજીની ચાતુર્માસની સ્મૃતિને ચિરંજીવ કરવા માટે આ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવાનો મનોરથ થયો.

પહેલાં પણ અમારી સંસ્થા તરફથી 'યોગશાસ્ત્ર મૂળ ચાર પ્રકાશ' પ્રગટ કરવામાં આવેલ પરંતુ હાલ તેની નકલો પૂરી થવાથી તેની માંગને પહોંચી વળવા માટે એનું પ્રકાશન જરૂરી હતું.

બીજું વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ પુસ્તકોમાં મોટે ભાગે માત્ર ચાર પ્રકાશજ મુદ્રિત કરવામાં આવતા હોવાથી જેઓને સંપૂર્ણ યોગ-

શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો હોય તેમને પણ અનુકૂળતા રહે તે માટે અમોએ બારેય પ્રકાશનું આંતરશ્લોકો સાથે પ્રકાશન કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને તેનું શુદ્ધિકરણ વગેરે કરાવી આપવા પૂજ્યપાદ આચાર્ય દેવશ્રીને વિનંતિ કરતાં તેઓ શ્રીમદે અમારી ભાવનાને સફળ કરવા પૂ. મુ. શ્રી કીર્તિયશ વિજયજી મહારાજને આજ્ઞા કરી જેના યોગે આજે અમે આ લઘુ પુસ્તિકા રૂપે મહા યોગગ્રંથને શ્રીસંઘના કર સંપુટમાં મુકવા ભાગ્યશાળી બન્યા છીએ.

સૌ કોઈ અધિકૃત સાધકો ગીતાર્થ ગુરુભગવંતોની નિશ્રામાં રહી આ ગ્રંથરત્નનો અભ્યાસ કરવા સાથે પોત–પોતાની કક્ષાનુસાર યોગસાધનામાં આગળ વધી પરમપદના ભોક્તા બને એજ અમારી અંતઃકરણની કામના.

એજ લી.
નગીનદાસ પૌષધશાળાના ટ્રસ્ટવતી
કાંતિલાલ લહેરુચંદ શાહ.
પાટણ (ઉ. ગુ.)

ॐ ह्रीँ अर्हँ नमः
* ऐँ नमः *

યોગ અને યોગશાસ્ત્ર

સંપાદકીય

યોગ સાધના શા માટે?

વર્તમાન જગતમાં યોગ સાધના પ્રત્યે જે આકર્ષણ જોવા મળે છે, તેના ઉંડાણમાં ઉતરીએ તો જણાશે કે – યોગ સાધનાનો પ્રયોગ કરનાર મોટો ભાગ યોગના તાત્પર્યથી સર્વથા અનભિજ્ઞ છે. જેનો લાભ એવાં અનેક તત્ત્વો ઉઠાવી રહ્યાં છે કે – જેના પરિણામે યોગના નામે આજે અનેક પાખંડો પોષાઈ રહ્યાં છે.

"યોગ અને ધ્યાનની સાધનાથી જીવનમાં ખરેખર સાચી શાંતિ મળી શકે છે" આવી આવી વાતો સાંભળીને પણ વિશ્વના અનેક દેશો યોગ અને ધ્યાન આદિ તરફ અત્યારે ઘણા આકર્ષાયા છે. લોકમાનસમાં યોગ અને ધ્યાન આદિ તરફ ઘણું જ આકર્ષણ અત્યારે ઉભું થયું છે.

પરંતુ યોગનો સાચો અર્થ કયો, યોગ માટે અધિકારી કોણ, યોગની સાધના ક્યાંથી શરૂ કરવી? ઈત્યાદિ એવી મહત્વની વાતો છે કે જેની મોટા ભાગના મનુષ્યોને ખરેખર સ્પષ્ટ કલ્પના હોતી જ નથી. પરિણામે યોગના રહસ્ય સુધી પહોંચ્યા સિવાય જ યોગ અને ધ્યાન આદિ શબ્દોની આજુબાજુ જ અથવા તો યોગની થોડી-ઘણી પ્રક્રિયાઓની આજુબાજુ જ મોટા ભાગના મનુષ્યો પ્રદક્ષિણા ફર્યા કરે છે.

યોગસાધના એ શરીરના પુદ્ગલને પુષ્ટ કરવા માટે નથી પણ એ પુદ્ગલના સંગથી–બંધનથી આત્માને મુક્ત કરવા માટે છે. જે યોગ પુદ્ગલના યોગથી વિયોગ કરાવવા માટે હતો તેજ યોગને પુદ્ગલને પુષ્ટ કરવા માટે સેવવામાં આવે છે.

આજે યોગશબ્દથી મોટો ભાગ શારીરિક વ્યાયામ કે શરીરને મનને પુષ્ટ કરનારી પ્રક્રિયાને જ સમજે છે. જેના યોગે યોગાશ્રમો, યોગકેન્દ્રો, યોગશિબિર, યોગતાલિમ, ધ્યાન કેન્દ્ર, "મેડીટેશન સેન્ટર", યોગાસન વગેરે વગેરે નામોની અનેક સંસ્થાઓ અસ્તિત્વમાં આવી રહી છે. અને માત્ર યોગ શબ્દથી આકર્ષાયેલી છતાં તાત્ત્વિક યોગથી અનભિજ્ઞ એવી પ્રજા એની પાછળ પોતાના સમયનો ભોગ આપી તાત્ત્વિક યોગથી વંચિત રહે છે.

તાત્ત્વિક યોગ તન, મન અને વચનથી સર્વથા મુક્ત થવા માટે છે. જ્યાં સુધી સર્વથા મુક્ત ન થવાય ત્યાં સુધી તન, મન, વચનનો ઉપયોગ અયોગ્ય દિશામાંથી રોકી યોગ્ય દિશામાં વાળવાની જે જે પ્રક્રિયાઓ છે, તેજ તાત્ત્વિકયોગ છે.

આ તાત્ત્વિક યોગનો આશ્રય કરનારને શરીર પુષ્ટ કરવાનું મન ન હોય પણ શરીરથી મુક્ત થવાનું મન હોય. આથી એ શરીરનો ઉપયોગ શરીરથી છૂટવાના કાર્યોમાં જ કરે.

તેનો મન અને વચનનો પ્રયોગ પણ એજ દિશામાં હોય. આથી એ રાગ, દ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિષયો, ઈર્ષા, અસૂયા, ચંચળતા, ઉદ્વેગ, અસ્થૈર્ય, અધૃતિ, વગેરે દોષોને જીતવા, મહાત કરવા સતત પ્રયત્નશીલ હોય, ઈન્દ્રિયોને આધીન એ કદી ન બને પણ ઇન્દ્રિયોને પોતાના નિયંત્રણમાં રાખી યોગ્ય દિશામાં વાળવાનો અને એ રીતે એને જીતવાનો પ્રયાસ એનો વણથંભ્યો ચાલુ જ હોય.

આ માટેની જે પ્રક્રિયા, તેનું જ નામ યોગ છે. આ પ્રકારની યોગ સાધનાને ભોગનું સાધન બનાવનારાઓ અજ્ઞાન છે અને યોગની વિડંબના કરનારા છે. એવા લોકો પોતાની કલ્પિત પ્રક્રિયાને યોગનું નામ આપીને યોગ શબ્દને અપવિત્ર ન બનાવે તોય તેમનું અને તેમના સહવાસીઓનું અહિત થતું અટકે.

આત્માનું પરમાત્મા સાથે મોક્ષ સાથે—મિલન કરી આપે તેનું નામ યોગ. આવા યોગમાં આત્મોન્નતિ અને પરમશાંતિ પણ હોય જ. જીવનમાં ઉન્નતિ માટે અને સન્માર્ગે પ્રયાણ કરવા માટે અનેક અનેક સદ્‌ગુણોની જરૂર પડે છે. ખરેખર વિચારીએ તો આ બધા સદ્‌ગુણો પણ યોગનોજ ભાગ છે, યોગનું જ એક અંગ છે.

આત્માને પરમાત્મા બનાવવા માટેની યોગ સાધનાનો જ્યારથી પ્રારંભ કરવામાં આવે ત્યારથી અનેક પ્રકારની ન કલ્પી શકાય તેવી અનુભૂતિઓનો પ્રારંભ થાય છે. આ અનુભૂતિઓ માનસિક સ્તરને, વાચિક સ્તરને અને કાયિક સ્તરને પણ પોતાની અચિંત્ય શક્તિથી પ્રભાવિત કર્યા વિના રહેતી નથી. જે વસ્તુ અનેક યોગીઓએ અનુભવી છે અને તેમણે રચેલ યોગગ્રંથોમાં જોવા મળે છે.

પરંતુ આ બધી યોગસાધનાની આડપેદાશ છે. જો યોગ સાધક એમાં મુંઝાય તો તાત્ત્વિક યોગ અને એના ફળથી એ વંચિત રહી જાય છે. સાચો યોગ સાધક કદી પણ યોગની આવી આડ પેદાશમાં મુંઝાતો નથી. કે અન્યને એમાં મુંઝવતો નથી. એ તો સદાય એનાથી પર રહે છે. અને અન્યને પણ પર રાખવાનો પ્રયાસ કરે છે. જેટલા અંશે રાગ, દ્વેષ, મોહ વગેરેનું પ્રાબલ્ય ઘટે એટલાજ અંશે યોગ સાધનાનો વિકાસ થયો ગણાય. જો રાગ દ્વેષ અને મોહનું પ્રાબલ્ય ઘટતું ન જણાતું હોય તો ભલે ગમે તેટલી તન, મન, વચનની શક્તિઓનો પ્રાદુર્ભાવ થાય પણ એ યોગનું તાત્ત્વિક ફળ નથી. આડપેદાશ છે. આ વાત કોઈ પણ સાધકે ન ભુલવા જેવી છે. નહિ તો આ યોગની ચમત્કારિક શક્તિઓ એવી છે કે, જે સાધકને ભુલાવામાં નાખવા ગાઢ જંગલની ગરજ સારે છે અને એમાં ફસાઈને યોગી ઘણા કાળ-માટે યોગથી દૂરને દૂર ફંગોળાઈ ગયા વિના રહે નહિ. માટે યોગીએ સદાય એ અંગે આત્મ નિરીક્ષણ કરવું ઘટે.

યોગ અંગે પંડિતોની ભ્રમણા :—

આ પ્રસંગે બીજી એક વાત પણ વિચારવી છે કે, યોગની તાત્ત્વિક પરંપરા અને આમ્નાયથી વંચિત રહેલા વર્તમાનના કહેવાતા ઘણા પંડિતોની હાલત એવી કમનસીબ છે કે, તેઓ એમ માનતા અને મનાવતા રહ્યા છે કે, 'જૈન દર્શનમાં યોગ શબ્દ હતો નહિ. યોગ શબ્દ જૈન દર્શને બીજાનો ઉછીનો લીધો છે. મહર્ષિ પતંજલિએ યોગશાસ્ત્રની રચના કર્યા બાદ આચાર્ય હરિભદ્રે તેને અપનાવ્યો અને વિકસાવ્યો'—પરંતુ આ સ્થળે એ વાત જણાવવી પડે છે કે—આ તેમની નિતાંત ભ્રમણા છે. વધુ પડતા આત્મવિશ્વાસનું આ એક અજીર્ણ છે. જેમાંથી આ દુર્ગંધવાળા ઓડકારો નિકળ્યા કરે છે.

વસ્તુતઃ જૈનદર્શનને કોઈ ચીજ પરાઈ લેવી પડે એવી સ્થિતિમાં એ કદી હતું નહિ, આજે છે નહી અને ભવિષ્યમાં કદી હશે નહિ. જૈનદર્શને સદાય બીજા દર્શનોને આપ્યું છે. પણ લીધું નથી.

આપણે અહીં એ પણ જોવું છે કે, જૈનદર્શનમાં યોગ શબ્દ કયાં હતો ?

આવશ્યક સૂત્રોની રચના શાસનશિરતાજ ગણધર ભગવંતોએ કરી છે. તેઓએ શ્રમણસૂત્રમાં ૩૨ પ્રકારના યોગનો સંગ્રહ બતાવેલો છે. સાધુ ભગવંતો ઉભય સમયના પ્રતિક્રમણમાં જે શ્રમણસૂત્ર (પગામ સજ્ઝાય) બોલે છે. તેમાં **"बत्तिसाए जोगसंगहेहिं"** એ પાઠ રોજ બોલવાનો હોય છે. એના ઉપર નિર્યુક્તિ રચનાર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીજી પણ મહર્ષિ પતંજલિ પૂર્વે જ થયા છે. આ જોતાં પંડિતમાની વિદ્વાનોની વાત કોઈ રીતે ટકી શકતી નથી. બીજી વાત એ છે કે પૂ. પા. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ પણ બ્રાહ્મણ પરંપરામાંથી આવેલ છે. તેઓએ જ્યાં જ્યાં અન્ય દર્શનોની વાતને સ્યાદ્‌વાદ શૈલીએ રજુ કરી છે, ત્યાં તો તેનો

ઉલ્લેખ કર્યો છે. એમણે ક્યાંય પણ પારકી વસ્તુ પોતાના નામે ચડાવવાનું કાર્ય કર્યું નથી.

તેઓ શ્રીમદે રચેલ યોગશબ્દની આદિવાળા જે ચાર ગ્રંથો આજે પણ મળે છે તેમાંથી "યોગશતક" ગ્રંથની પહેલી ગાથામાંજ જણાવ્યું છે કે "યોગ અધ્યયનને અનુસરીને હું યોગના લેશને કહીશ" આ યોગ અધ્યયન કર્યું. એ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં ટીકામાં તેઓશ્રી લખે છે કે "આ યોગાધ્યયન" પ્રવચનમાં–જૈનદર્શનમાં પ્રસિદ્ધ છે.

વળી "યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય" ગ્રંથની રચના કરતાં પણ તેઓશ્રી પહેલી ગાથામાં જણાવે છે કે "અહીં હું યોગને સંક્ષેપથી કહીશ" આ વાતને સ્પષ્ટ કરતાં તેઓશ્રી લખે છે કે યોગને વિસ્તારથી તો પૂર્વાચાર્યોએ ઉત્તરાધ્યયન, યોગ નિર્ણય વગેરે ગ્રંથમાં કહ્યો છે. એટલે અહીં તો હું સંક્ષેપથી કહીશ.

કલિકાલસર્વજ્ઞ પ્રભુ હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે પણ યોગશાસ્ત્રના પ્રારંભમાંજ લખ્યું છે કે—શ્રુતસાગરનું અવગાહન કરીને, સદ્‌ગુરુની પરંપરાથી જાણીને અને તદનુસાર મારા અનુભવનો પણ આશ્રય કરીને હું યોગશાસ્ત્રની રચના કરીશ.

આ બધાં વચનો એ વાતની સ્પષ્ટ સાક્ષી પુરે છે કે–જૈન દર્શને યોગશબ્દ કે યોગસાધનને બીજેથી ઉછીની પણ નથી લીધી અને એ માટે એણે કોઈ પણ દર્શનનું આંધળું અનુકરણ પણ નથી કર્યું.

વળી આ વિદ્વાનો કેવી કાલ્પનિક વાતો રજુ કરીને તાત્ત્વિક શ્રદ્ધાને તોડવાનો પ્રયાસ કરે છે, તે પણ આ સ્થળે જણાવવાનું અનુચિત નહિ લેખાય.

એક સ્થળે એક પંડિતશ્રીએ લખ્યું છે કે—યોગના ચાર ગ્રંથો પૈકિના યોગવિંશિકા ને યોગશતક એ બે ગ્રંથોની આચાર્ય હરિભદ્રે સ્વપરંપરાને અનુસરીને રચના કરી છે. યોગદૃષ્ટિ

સમુચ્ચય અને યોગબિંદુની રચના સ્વતંત્ર રીતે કરી છે. આમ જણાવીને તેઓ એમ જણાવવા ઈચ્છે છે કે – પહેલાંના બે ગ્રંથોમાં એમનું સ્વારસ્ય નથી. પણ તેઓ જે પરંપરામાં હતા તેના બંધનમાં રહીને એ કામ કર્યું છે. જ્યારે છેલ્લા બે ગ્રંથો રચ્યા છે, તેમાં તેમનું સ્વારસ્ય છે.

તેમનું આ પ્રતિપાદન સર્વથા અસત્યને આરે ઉભેલું છે. તેમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી કારણ કે, તેમને કોઈ એવું બંધન નડે તેવું ન હતું. બ્રાહ્મણ કુળમાં જ જન્મેલા અને हस्तिना ताडयमानोऽपि न गच्छेज्जिनमन्दिरे એવું કહેનાર જ્યારે જૈન દર્શનને એના તાત્ત્વિક સ્વરૂપમાં સમજ્યા ત્યારે કહે છે કે, આ આગમો અમને મળ્યા ન હોત, તો હે નાથ ! અમારૂં થાત શું ? અમે તો આ દુષમકાળના દોષથી દૂષિત બનેલા હતા.

આવી તાત્ત્વિકતાને વરેલા સાત્ત્વિક પુરુષને ભય કે બંધન કેવું ? વળી જે બે ગ્રંથો માટે પંડિતજી સ્વરૂચિથી લખેલા જણાવે છે. તે માટે તો ઉપર જ આપણે જોઈ ગયા કે, તેમણે યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે, પૂર્વાચાર્યોએ જે લખ્યું છે તેના અનુસારે હું સંક્ષેપથી કહું છું. [જુઓ પેજ–9]

આ દરેક વાતનો વિચાર કરતાં એ વાત સ્પષ્ટ તરી આવે છે કે, યોગ એ જૈનદર્શનની પોતીકિ વસ્તુ છે પણ પારકી વસ્તુ નથી.

બીજા કેટલાક કહેવાતા ચિંતકો એમ પણ લખે છે કે— "પતંજલિએ 'યોગશાસ્ત્ર બનાવ્યા બાદ આચાર્ય હરિભદ્ર વગેરે પાછળના આચાર્યોએ ક્રમશઃ જૈનદર્શનમાં યોગનો વિકાસ કર્યો" આમ કહીને તેઓ "યોગ એ જૈનદર્શનની મૌલિક ચીજ નથી પણ પાછળથી અન્યત્રથી આવેલ છે અને આચાર્યોએ એનો દેખા-દેખીથી ક્રમેક્રમે વિકાસ કર્યો છે"–એમ કહેવા માગે છે. પરંતુ આ તેઓની

ભ્રમણા છે. જૈનદર્શનમાં યોગ, યોગસાધનાનાં વિધાનો અને ગ્રંથો વગેરે પાછળથી આવેલ નથી પણ પ્રારંભથી છે અને મૌલિક છે. જે વાત ઉપરનાં [પેજ 9 નાં] વિધાનોથી જ સમજી શકાય છે. બીજી વાત એ છે કે—જૈનદર્શનમાં યોગ, યોગગ્રંથો, યોગસાધના વગેરેનો વિકાસ થયો નથી પણ સ્મૃતિ, મેધા, મનોબળ અને કાયબળ વગેરે ઘટવાના કારણે એનો હ્રાસ થયો છે. અને હજુ પણ વધુ હ્રાસ થશે. પહેલાં યોગની ૧૪મા ગુણસ્થાનક સુધીની પૂર્ણ સાધના હતી અને એના ફળરૂપે કેવળજ્ઞાન અને મુક્તિ મેળવી શકાતી હતી જ્યારે વર્તમાનમાં માત્ર સાત ગુણસ્થાન સુધીનો જ વિકાસ થઈ શકે છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં પણ હ્રાસ થયો છે અને યમ-નિયમ વગેરે અંગોમાં પણ હ્રાસ થયો છે. યોગના અનેક ગ્રંથો અને એમાં સંગ્રહાયેલ અનેક વિધાનોનો પણ નાશ થયો છે. જો આ બધી વાતો ઉપર ઉંડાણથી ચિંતન કરવામાં આવે તો કહેવાતા ચિંતકો દ્વારા કરાયેલાં વિધાનોની પોકળતા સમજાયા વિના નહીં રહે.

વળી તે પૈકીના કેટલાક લોકો એમ પણ કહે છે કે, યોગ શબ્દ તો જૈનદર્શનમાં હતો. પણ તે મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિનો વાચક હતો. પણ સાધનાવિશેષનો વાચક ન હતો. આ પણ તેમની અજ્ઞાનતા છે તે પણ [પેજ–9] ઉપરની વિચારણાથી સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. વળી બીજી રીતે વિચારીએ તો મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિનો વાચક માનીને પણ સાધનાનું તાત્પર્ય યોગ શબ્દ દ્વારા નિકળી જ શકે છે. કારણ કે, જૈનદર્શન એ વાત સ્પષ્ટ રૂપે સમજાવે છે કે–મન, વચન, કાયાનો પ્રશસ્ત ઉપયોગ એ મન, વચન, કાયાથી સર્વથા છોડાવીને મોક્ષ સાથે જોડનાર બને છે. અને મન, વચન, કાયાનો અપ્રશસ્ત ઉપયોગ કર્મબંધ કરાવી આત્માને સંસાર સાથે જોડનાર બને છે. આત્માને મોક્ષ સાથે જોડે તે

પ્રશસ્તયોગ અને સંસાર સાથે જોડે તે અપ્રશસ્ત યોગ. આથી તાત્પર્ય એ નિકળે છે કે– મન, વચન, કાયાનો અપ્રશસ્ત વ્યાપાર તે અપ્રશસ્ત યોગ છે જે જીવને સંસાર સાથે જોડે છે. અને મન વચન કાયાનો પ્રશસ્ત વ્યાપાર તે પ્રશસ્ત યોગ છે. જે જીવને મોક્ષ સાથે જોડે છે અને ' योजनाद् योगः ' વ્યુત્પત્તિ સિદ્ધ અર્થ છે. કયાં જોડે તે પ્રસંગથી સમજવાનું છે.

યોગશાસ્ત્રની રચના શૈલી

આટલી પ્રાસંગિક વાત કર્યા પછી હવે પ્રસ્તુત યોગશાસ્ત્ર વિષે વિચારશું. આ યોગશાસ્ત્રની રચના કરનાર છે, કલિકાલ સર્વજ્ઞ પ્રભુ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા. રચનાનો હેતુ છે, પરમાર્હત શ્રી કુમારપાળ મહારાજની સ્વાધ્યાય રસિકતા અને યોગપ્રિયતા જનિત વિનંતિ; જેના પ્રતાપે આજે આપણે પણ આ યોગશાસ્ત્રને મેળવવા સૌભાગ્યશાળી બન્યા છીએ.

તેઓ શ્રીમદે જ્યારે આ યોગશાસ્ત્રની રચના કરી ત્યારે એમની સામે અનેક યોગશાસ્ત્રોનાં વિધાનો હતાં. યોગ અંગેની ગુરુપરંપરા પણ તેમને પ્રાપ્ત થયેલી હતી. જીવનમાં એની સાધના દ્વારા અનેક પ્રકારની અનુભૂતિઓ પણ તેઓ પામી ચૂકયા હતા. યોગની આડપેદાશ જેવી અનેક શક્તિઓ તેમને વરેલી હતી. છતાંય એનાથી એઓ સર્વથા વિરકત રહ્યા હતા. અને અનેક પ્રવૃત્તિની વચ્ચે પણ તેઓશ્રીનું જીવન યોગસાધનામય હતું એટલું જ નહિ પણ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં યોગનો પ્રાણ સંચાર કરીને તે ત પ્રવૃત્તિને તેઓ યોગમય બનાવી શકતા હતા. આવા અપૂર્વ સામર્થ્યશાળી પ્રતિભાવંત પવિત્ર પુરુષના હાથે આ યોગગ્રંથનું નિર્માણ કરાયું છે.

આ સમયે દરેક દર્શનો પોતપોતાની રીતે જે જે યોગ પ્રક્રિયાને અનુસરતાં હતાં. એને લગતું કથન કરતા હતા. તે પણ કલિકાલ સર્વજ્ઞને ખુબ જ સારી રીતે વિદિત હતું. દરેક દર્શનની

યોગ પ્રક્રિયામાં કયાં કયાં કેટલી ઉણપ છે, તે પણ તેઓશ્રીની મર્મજ્ઞદૃષ્ટિથી જરાય અજાણ્યું ન હતું. આ બધી વસ્તુને લક્ષ્યમાં રાખીને ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનમાં રહેલા, ભિન્ન ભિન્ન કક્ષામાં રહેલા યોગમાર્ગના સાધક આત્માઓને યોગસાધના સુલભ બને, તે લક્ષમાં રાખીને તેઓ શ્રીમદ્દે આ યોગશાસ્ત્રની રચના કરી છે.

આ યોગશાસ્ત્રની રચના સંસ્કૃતભાષામાં કરાઈ છે, તેમાં અનુષ્ટુપ છંદનો ઉપયોગ કરાયો છે. તેમાં કોઈ સ્થળે અન્ય છંદના શ્લોકોનો ઉપયોગ પણ કરાયો છે તેના બાર પ્રકાશ છે. કુલ શ્લોકો ૧૦૦૭ છે અને તેના ઉપરની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ ૧૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. આ રચનાના મુખ્ય ત્રણ વિભાગો છે.

૧ થી ૩ પ્રકાશમાં ભેદ યોગનું વર્ણન છે, ૪ થા પ્રકાશમાં અભેદ યોગનું વર્ણન છે. અને ૫ થી ૧૨ પ્રકાશમાં ધ્યાન યોગનું વર્ણન છે.

વિષયવર્ણન :–

પ્રથમ પ્રકાશમાં મહાયોગીશ્વર ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને શાસ્ત્ર, સદ્‌ગુરુની પરંપરા અને સ્વાનુભવના આધારે **યોગશાસ્ત્ર**ની રચના કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને યોગના મહિમાને વર્ણવ્યા બાદ યોગનું લક્ષણ જણાવીને યોગનાં અંગ ભૂત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું છે અહિં આંતરશ્લોકમાં જ્ઞાનનું વર્ણન કરતાં સાત તત્ત્વ, ચૌદ ગુણસ્થાનક, પાંચ પ્રકારનાં જ્ઞાનનું વર્ણન કર્યું છે, પછી દર્શનના વર્ણનમાં આંતર શ્લોકોમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનો ક્રમ, નિસર્ગ અને અધિગમ સમ્યક્ત્વ અને સમ્યક્ત્વના મહિમાનું વર્ણન કર્યું છે. ચારિત્રનું વર્ણન કરતાં પાંચમહાવ્રત, તેની પચ્ચીસભાવનાઓ, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું સુંદર વર્ણન કર્યું છે.

ત્યારબાદ યોગ જેવી મહાન વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે પહેલાં તો ઉત્તમ પાત્રતા કેળવવી જોઈએ તે માટે આવશ્યક એવા માર્ગાનુસારીપણાના પાંત્રીસ ગુણોનું વર્ણન કર્યું છે; આ રીતે પ્રથમ પ્રકાશ પૂર્ણ થાય છે.

બીજા પ્રકાશમાં સમ્યક્ત્વમૂળ બાર વ્રતોમાં પહેલાં સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ અને કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મના સ્વરૂપને સમજાવીને 'સુ' નો સ્વીકાર અને 'કુ'ના ત્યાગરૂપ સમ્યક્ત્વ તથા 'સુ'ના અસ્વીકાર અને 'કુ'ના સ્વીકાર રૂપ મિથ્યાત્વનું વર્ણન કરી હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરસ્ત્રી ગમન, વેશ્યાગમન, અને પરિગ્રહના અનર્થોનું વર્ણન કરવા સાથે તેના ત્યાગરૂપ પાંચ અણુવ્રતોનું અને તેના પાલનથી થતા લાભોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

ત્રીજા પ્રકાશમાં શ્રાવકનાં ત્રણ ગુણવ્રતો, તથા ચાર શિક્ષાવ્રતોનું વર્ણન કર્યા બાદ બારેય વ્રતોના અતિચારોનું વર્ણન કરી તેનાથી બચવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. ત્યારબાદ મહાશ્રાવકની ઓળખ આપીને શ્રાવકની દિનચર્યા, રાત્રિચર્યા, અને તેમની મનોરથમાળાનું વર્ણન કરીને આવી આરાધના કરનાર શ્રાવકની કેવી સદ્ગતિ થાય છે. તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

ચોથા પ્રકાશમાં યોગનાં મુખ્ય અંગ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું અભેદનયની અપેક્ષાએ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આત્મજ્ઞાનના અભાવમાં આત્મા સંસારમાં રખડે છે, આત્મજ્ઞાન થતાં સંસારનો પાર પામે છે, આત્મજ્ઞાન થવામાં આડે કષાયો આવે છે, તે કષાયની, ભયાનકતા વર્ણવી તેને જીતવાના ઉપાયોનું વર્ણન કર્યું છે તેને માટે વિષયો જીતવા અનિવાર્ય છે. વિષયો પણ ત્યારે જીતાય કે જ્યારે મનઃ શુદ્ધિ થાય, મનઃ શુદ્ધિ માટે રાગદ્વેષનો વિજય થાય. રાગદ્વેષનો વિજય સમતા આવે ત્યારે થાય, સમતા મમતાના ત્યાગથી પ્રગટે છે, મમતા ત્યાગ માટે અનિત્ય આદિ

બાર ભાવનાઓ અને મૈત્રિઆદિ ચાર ભાવનાઓથી આત્માને ભાવિત કરવો જોઈએ. આ દરેક વિષયોની ઘણી જ સુંદર અને વિશદ છણાવટ કરી છે. આ રીતે ધ્યાન માટેની ભૂમિકાને રજૂ કરીને તે માટે આવશ્યક યોગાસનોનું વર્ણન કરી ધ્યાન કઈ રીતે કરવું તેના ઉપર આછો પ્રકાશ પાથરી આ પ્રકાશ પૂર્ણ કર્યો છે. મહર્ષિ પતંજલિએ વર્ણવેલ યોગનાં આઠ અંગો પૈકી પહેલાં યમ, નિયમ, આસન આ ત્રણ અંગોનું ઝીણવટ ભર્યું વિશદ વર્ણન આ ચાર પ્રકાશમાં સમાવી લેવામાં આવ્યું છે.

પાંચમા પ્રકાશમાં પ્રારંભમાં જણાવ્યું છે કે–મોક્ષની સાધના માટે પ્રાણાયામ અનુપયોગી છે, છતાં દેહના આરોગ્ય માટે અને કાળજ્ઞાન માટે તે ઉપયોગી બને છે તથા પતંજલિ વગેરે આચાર્યોએ ધ્યાન સિદ્ધિ માટે એને ઉપયોગી માન્યો છે. તેમ જણાવી વિસ્તારથી પ્રાણાયામ. તેના પ્રકારો, અને તેના ફલભેદોનું વર્ણન કર્યું છે.

પૃથ્વી વગેરે મંડળોનું, ઈડા વગેરે નાડીઓનું પણ વિશદ વર્ણન કરી તેનાથી નિપજતાં ફળો અને કાળજ્ઞાન, તથા મૃત્યુજ્ઞાન માટેના વિવિધ ઉપાયોને દર્શાવ્યા છે. અને પરકાય પ્રવેશની વાત જણાવી આ પ્રકાશ પૂર્ણ કર્યો છે.

છઠ્ઠા પ્રકાશમાં પરકાય પ્રવેશને માત્ર આશ્ચર્યકારક દુઃસાધ્ય અને અપારમાર્થિક જણાવીને પ્રાણાયામ મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે ઉપયોગી નથી એમ જણાવ્યું છે. તે પછી યોગના પાંચમા અંગ રૂપે પતંજલિએ વર્ણવેલા પ્રત્યાહારની ઉપયોગિતા સ્વીકારીને પ્રત્યાહારનું સ્વરૂપ જણાવીને ધ્યાનસિદ્ધિ માટે યોગના છઠ્ઠા અંગ રૂપ ધારણાનું સ્વરૂપ તથા ફળ દર્શાવ્યું છે.

સાતમા પ્રકાશમાં ધ્યાન કરનારે અવશ્ય જાણવાની વાતોમાં ધ્યાન કરનારની યોગ્યતાનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. તે પછી યોગના

સાતમા અંગ ધ્યાનનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં ૧–પિંડસ્થ, ૨–પદસ્થ, ૩–રૂપસ્થ, ૪–રૂપાતીત એમ ચાર પ્રકારે ધ્યેયને વર્ણવીને ૧–પાર્થિવી, ૨– આગ્નેયી, ૩–વાયવી, ૪–વારૂણી, ૫–તત્રભૂ આ પાંચ ધારણા દ્વારા પિંડસ્થ ધ્યાન સિદ્ધ કરવાના ઉપાયો અને સિદ્ધ થયેલા પિંડસ્થ ધ્યાનનું લૌકિક તથા લોકોત્તર ફળ જણાવ્યું છે.

આઠમા પ્રકાશમાં પદસ્થ ધ્યેયનું લક્ષણ જણાવીને અનેક પ્રકારે પદમયી દેવતા (મંત્રરાજ अर्हं, પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહા મંત્ર આદિ અનેક મંત્રપદો)ના ધ્યાનની વિસ્તારથી વિધિ તથા વિવિધ ફળો વર્ણવ્યાં છે.

નવમા પ્રકાશમાં રૂપસ્થ ધ્યેયને સમજાવતાં સમવસરણ સ્થિત, અષ્ટ મહાપ્રાતિહાર્યથી સુશોભિત તેજોમય અરિહંત પરમાત્માનું તથા આંખોને (મનને) અત્યંત આનંદ આપતી જિનેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમાનું રૂપસ્થ ધ્યાન કરવાની રીત તથા ફળ બતાવ્યું છે. તથા અશુભ ધ્યાનો કેવું ભયંકર અહિત કરે છે, તે જણાવ્યું છે.

દશમા પ્રકાશમાં રૂપાતીત ધ્યેયનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં, સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન તથા ધ્યાન સાધના કરનાર સાધક જીવનમાં ક્રમે ક્રમે કેવી ભૂમિકા સિદ્ધ કરે છે, તે બતાવ્યું છે. તે પછી પ્રકારાંતરે ધર્મધ્યાનને વર્ણવતાં ૧–આજ્ઞાવિચય, ૨–અપાય વિચય, ૩–વિપાક વિચય અને ૪–સંસ્થાનવિચય આ ચાર પ્રકારના ધર્મધ્યાનનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ તથા તેનાં લૌકિક–લોકોત્તર ફળ વર્ણવ્યાં છે.

અગિયારમા પ્રકાશમાં શુકલ ધ્યાન, તેના અધિકારી તથા તેના ચાર ભેદોનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ વર્ણવીને અમનસ્કપણું અને અયોગિપણું હોવા છતાં પણ કેવલજ્ઞાનીને ધ્યાન કેવી રીતે હોય છે તે જણાવ્યું છે. શુકલ ધ્યાનના ફળને વર્ણવતાં ચાર ઘાતિકર્મો, તેના ક્ષયથી તીર્થંકર ભગવાનને પ્રગટ થતા ચોત્રીશ અતિશયો, સામાન્ય કેવલજ્ઞાની, કેવળી સમુદ્ઘાતનો ક્રમ, તેનું ફળ, શૈલેશી

કરણ (યોગના આઠમા અંગરૂપ સમાધિની પ્રાપ્તિ) ચાર અઘાતિ-કર્મોના ક્ષયથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ, એક સમયમાં ઋજુ શ્રેણિથી ઉર્ધ્વમાં લોકાન્તે ગમન, સિદ્ધ પરમાત્માનું અનંત સુખમય સ્વરૂપ આ બધી વાતો વિસ્તારથી વર્ણવી છે.

શ્રુતસમુદ્ર તથા ગુરુમુખથી જાણેલા તત્ત્વનું અગ્યાર પ્રકાશોમાં વર્ણન પૂર્ણ કર્યું.

બારમા પ્રકાશમાં આ. ભ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે સ્વસંવેદનથી અનુભવેલા અનુભવસિદ્ધ તત્ત્વનું વર્ણન કરેલું છે. યોગાભ્યાસ કરતાં ક્રમશઃ અનુભવાતાં ૧–વિક્ષિપ્ત, ૨–યાતાયાત ૩–શ્લિષ્ટ તથા ૪–સુલીન આ ચાર પ્રકારના ચિત્તનું સ્વરૂપ વિશદ રીતે વર્ણવીને નિરાલંબન ભાવ, સમરસભાવ તથા પરમ–આનંદની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય તે જણાવ્યું છે. સમરસભાવની પ્રાપ્તિ માટે બહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજાવીને આત્મજ્ઞાન અને આત્મધ્યાનથી આત્મા પરમાત્મા બને છે તેમ જણાવ્યું છે, ગુરુની ઉપાસના કરનાર પ્રશમ ગુણવાન શુદ્ધચિત્તવાળા શિષ્યને ગુરુકૃપાથી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ઘણી સરળ રીતે થાય છે તે વર્ણવીને સાધકે આત્માભ્યાસમાં રમણતા કેળવીને ચિત્તને સહજ-ભાવે કેવી રીતે સ્થિર કરવું, પરમતત્ત્વમાં લય તથા ઉન્મની ભાવ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય, ઇન્દ્રિયજય તથા મનોવિજય સહજભાવે કેવી રીતે થાય આ બધી વાતો વિસ્તારથી વર્ણવી છે.

ખરેખર તત્ત્વજ્ઞાનથી અમનસ્કપણું પ્રગટ થયા પછી યોગીને લયદશામાં કેવી સ્થિતિનો તથા કેવા અદ્ભૂત અને અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થાય છે; તે વર્ણવીને ઉન્મનીભાવની પ્રાપ્તિ માટે સદ્ગુરુ-ભગવંતની ઉપાસનાની આવશ્યકતા જણાવીને ઉન્મનીભાવના ઉપાય રૂપ આત્મપ્રસત્તિનું વર્ણન કર્યું છે. આ રીતે આ ગ્રંથ સમાપ્ત થાય છે.

પ્રસ્તુત સંપાદન :-

આ ગ્રંથની વર્ણનની શૈલી પણ તેઓશ્રીની આગવી રહી છે. વળી તેમણે મૂળ ગ્રંથની રચના કરી અને એની વિશેષ છણાવટ કરવા માટે એના ઉપર અધ્યાત્મઉપનિષદ્ નામની વૃત્તિ પણ રચી. એમાં એક કાર્ય તેઓ શ્રીમદે એ કર્યું કે, મૂળ ગ્રંથમાં તે તે વિષયને સ્પષ્ટ કરવા માટે એમણે જે જે વાતો ગ્રંથના કદને લક્ષમાં લઇને બે ત્રણ શ્લોકમાં કરી, તે અંગે તેઓશ્રીને જે ઘણું ઘણું કહેવું હતું, તે બધું કહેવા માટે તેમણે ટીકામાં આંતરશ્લોકોની રચના કરી. એટલે મુખ્યતયા મૂળ અને ટીકા એમ બે વિભાગ હોવા છતાં મૂળશ્લોક આંતરશ્લોક અને ટીકા એમ ત્રણ ભાગ પણ તારવી શકાય.

યોગના તાત્પર્યને યાદ રાખવા જેમ મૂળ ગ્રંથને મુખપાઠ કરવામાં આવે છે. તેમ મૂળગ્રંથ અને આંતરશ્લોકોને પણ ગોખવામાં આવે તો યોગનું તાત્પર્ય બહું જ વિશદ રીતે સમજવું અને સમજાવવું સહેલું બને. આ વાતને લક્ષમાં લઇને પરમારાધ્યાયપાદ પરમકૃપાળુ સુવિશાળ ગચ્છાધિપતિ વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ આચાર્યદેવશ્રી વિજય **રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજના માર્ગદર્શન મુજબ યોગશાસ્ત્ર આંતરશ્લોકો સાથે વર્ષો પૂર્વે વિ. સં. ૧૯૯૫માં પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ અને તે વખતે આંતર શ્લોક સાથે મુખપાઠ કરવાનું પણ ચાલુ કરાવેલ અને તે સમયે અનેક મહાત્માઓએ તેને મુખપાઠ પણ કરેલ. એ નકલો હાલ અપ્રાપ્ત થતાં પુસ્તક રૂપે પ્રકાશિત કરવાનો વિચાર સુશ્રાવક કાંતિલાલ લહેરુચંદને થતાં તેમની વિનંતિને લક્ષ્યમાં લઈને પૂજ્યપાદ પરમ ગુરુદેવશ્રીજીની આજ્ઞાને અનુસરીને આ ગ્રંથનું પુનઃ સંપાદન કરેલ છે.

પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રી હેમચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મહારાજે પ્રાચીન ગ્રંથોમાંથી દોહન કરીને શ્રી યોગશાસ્ત્ર નામના આ ગ્રંથની રચના કરી છે, આ વાત તેમણે જ ગ્રંથના પ્રારંભમાં સ્પષ્ટ રીતે કરી છે કે :—

श्रुताम्भोधेरधिगम्य, सम्प्रदायाच्च सद्गुरोः ।
स्वसंवेदनतश्चापि, योगशास्त्रं विरच्यते ॥४॥

આ શ્લોકની સાક્ષીથી પ્રાચીન ગ્રંથોનું પ્રતિબિંબ આ ગ્રંથમાં ઠામ ઠામ જોવા મળે તે સ્વાભાવિક છે.

જેનો ઉલ્લેખ અમે ટિપ્પણોમાં કર્યો છે. આ તુલનાત્મક ટિપ્પણોએ અમને પાઠ શુદ્ધિ કરવામાં અને પાઠો નક્કી કરવામાં ઘણી ઘણી સહાય કરી છે. આ રીતે તુલનાત્મક અધ્યયન દ્વારા એક સાથે અનેક ગ્રંથોનું અધ્યયન થાય છે, તેમજ તે તે વિષય અત્યંત સુગમ અને વિશદ થાય છે. તેથી તુલનાત્મક ટિપ્પણો ખાસ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા ખાસ જરૂરી છે.

—ટીપ્પણમાં આપેલ સંજ્ઞાઓની સમજ

क, ख, ग, घ, ङ, च, छ, ज,

આ સંજ્ઞાઓ કઈ પ્રતોની છે તેનો ખ્યાલ નથી મુદ્રિતપ્રતમાં આપ્યા મુજબ આપી છે.

खं. શાંતિનાથ તાડપત્રીય જૈનભંડાર, ખંભાત, પ્રત નં. ૧૬૧.

मु. મુદ્રિત પ્રત

शां. શાંતિનાથ તાડપત્રીય જૈનભંડાર, ખંભાત, પ્રત નં. ૧૬૦.

सं. સંઘવીના પાડાનો તાડપત્રીય ભંડાર, પાટણ, પ્રત નં. ૭૧/૨.

संपू. સંઘવીના પાડાનો તાડપત્રીય ભંડાર. પાટણ. (સંપૂર્ણપ્રત) વિ. સં. ૧૨૭૪માં લખાયેલ, પ્રત નં. ૭૩

हे. હેમચંદ્રાચાર્ય—જ્ઞાનમંદિર, સંઘનો ભંડાર. ૧૨૯૪માં લખાયેલ પ્રત પોથી નં. ૩૭

પ્રસ્તુત સંપાદનમાં જે પાઠાંતરો કે ટીપ્પણો કર્યાં છે. તે મોટે ભાગે પૂજ્ય વિદ્વદ્વર્ય મુનિ ભગવંત **શ્રી જંબૂવિજયજી** મહારાજે સંપાદિત કરેલ પ્રતના આધારે જ લીધાં છે અને તે માટે ત્રીજો

ભાગ અદ્યાવધિ અપ્રકાશિત હોવા છતાં તેના ફર્મા વગેરે તેઓશ્રીએ મારા ઉપર મોકલવા કૃપા કરી છે તે બદલ તેઓશ્રીનો ઋણી છું.

આ ગ્રંથના સંપાદન કાર્યમાં સહાય કરવા બદલ પૂ. મુ. ભ૦.શ્રી પુણ્યપાલ વિજયજી મ. સા. પૂ. મુ. ભ.શ્રી નરચંદ્ર વિ. મ. સા. તથા મુ.શ્રી અનંતદર્શન વિજયજીને પણ આ સમયે ભુલી શકતો નથી.

અન્તે જેઓશ્રીમદ્દની તારકતમ છાયા અને આશિર્વાદના યોગે આ ગ્રંથરત્નનું સંપાદન થઈ શકયું, તે પરમ શાસન પ્રભાવક તપાગચ્છાગ્રણી વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ સુવિશાળ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ **વિજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી** મહારાજ તથા પ્રશાંતમૂર્તિ આ. દે. શ્રી. **વિજય મહોદય સૂરીશ્વરજી** મહારાજ તથા પરમ તપસ્વી, વૈયાવચ્ચી ગુરુદેવ મુનિભગવંત **શ્રી ગુણયશ વિજયજી** મહારાજના પવિત્ર ચરણારવિંદમાં વંદણા કરવા સાથે આ ગ્રંથરત્ન તેઓશ્રીને સમર્પિત કરું છું.

વિ. સં. ૨૦૪૦
મહા સુદ–૫
તા. ૭–૨–૮૨
મંગળવાર

મુનિ કીર્તિયશ વિજય
વિજયદાનસૂરિજ્ઞાનમંદિર
અમદાવાદ–૧

સાક્ષી ગ્રંથોની સુચિ

૧. અનુભવ દ્વાત્રિંશિકા
૨. અનેકાર્થ સંગ્રહ
૩. અન્યયોગ વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકા
૪. અભિધાન ચિંતામણી
૫. અભિધાન ચિંતામણીની વૃત્તિ
૬. આચારાંગ
૭. આવશ્યક ચૂર્ણિ
૮. આવશ્યક વૃત્તિ મલયગીરીયા
૯. ઉપદેશમાળા દોધટ્ટી ટીકા
૧૦. કામશાસ્ત્ર
૧૧. તત્વાર્થ સૂત્ર
૧૨. તત્વાર્થ રાજવાર્તિક
૧૩. તત્વાનુશાસન
૧૪. તન્ત્રાલોક વૃત્તિ
૧૫. ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષ ચરિત્ર
૧૬. દશવૈકાલિક સૂત્ર
૧૭. ધર્મબિંદુ
૧૮. ધર્મસંગ્રહ
૧૯. ધ્યાનશતક વ્યાખ્યા
૨૦. નીતિશતક, ભર્તૃહરિકૃત
૨૧. પંચવસ્તુ પ્રકરણ
૨૨. પંચાશક પ્રકરણ
૨૩. પાણિનીયની કાશિકાવૃત્તિ
૨૪. પ્રવચન સારોદ્ધાર
૨૫. પ્રવચન સારોદ્ધાર વૃત્તિ
૨૬. પ્રશમરતિ
૨૭. બૃહત્ કલ્પ
૨૮. મનુસ્મૃતિ
૨૯. મહાભારત
૩૦. માલિની વિજયોત્તરતંત્ર
૩૧. મન્ત્રરાજ રહસ્ય
૩૨. યોગબિંદુ
૩૩. વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય
૩૪. વીતરાગ સ્તોત્ર
૩૫. વ્યવહાર ભાષ્ય
૩૬. શ્રાવકાચાર (દિ. અમિતગતિકૃત)
૩૭. સ્ત્રી નિર્વાણ પ્રકરણ
૩૮. સિદ્ધહેમ બૃહદ્ વૃત્તિ
૩૯. સૂત્રકૃતાંગ (સૂયગડાંગ) વૃત્તિ
૪૦. સ્થાનાંગ સૂત્ર (ઠાણાંગ)
૪૧. જ્ઞાનાર્ણવ

શ્લોકોની આગળ-પાછળ આપેલ ક્રમાંકોની સમજ

* શ્લોકની પ્રારંભમાં આપેલ નંબર મૂળ શ્લોક અને આંતર શ્લોકનો ભેગો સળંગ નંબર છે.
* મૂળ શ્લોકના અંતે ॥ ॥ વચ્ચે લખેલો નંબર તે તે પ્રકાશના શ્લોકનો ૧, થી કરીને સળંગ નંબર છે.
* આંતર શ્લોકના અંતે ॥ ॥ વચ્ચે આપેલો નંબર જે મૂળ શ્લોકના જેટલા આંતર શ્લોકો હોય તેને દર્શાવતો નંબર છે.
* મૂળ શ્લોકના અન્તે ॥ ॥ ॥ માં બીજા ખાનામાં મૂકેલો નંબર સંપૂર્ણ યોગ શાસ્ત્રના મૂળ શ્લોકોનો સંળંગ નંબર છે; જે બીજા પ્રકાશથી ચાલુ થાય છે.
* આંતર શ્લોકના અન્તે ॥ ॥ ॥ માં બીજા ખાનામાં મૂકેલો નંબર સંપૂર્ણ યોગ શાસ્ત્રના આંતર શ્લોકોનો સંળંગ નંબર છે.
* ઘણી જગ્યાએ જગ્યાના અભાવના કારણે પાછળના નંબરો આપી શકાયા નથી તો ઉપર નીચેના અનુસંધાનથી સમજી લેવા.
* ઘણી જગ્યાએ જગ્યાના અભાવના કારણે છેલ્લા નંબરમાંથી આગળનો અંક કાઢી લીધો છે, તો તે પણ આગળ પાછળના અનુસંધાનથી સમજી લેવુ. જેમકે-પેજ ૩૬ માં ૧૦૨, ૧૦૩ હોવા છતાં ૦૨, ૦૩ એમ આપેલ છે. પેજ ૪૩ ઉપર ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫ હોવા છતાં ૪૩, ૪૪, ૪૫, આપેલ છે તેમ.

क्रमांङ्कशुद्धिदर्शनम्

पत्र	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि	पत्र	पंक्ति	अशुद्धि	शुद्धि
४१	१९	७७	७८	१२०	५	९६०	९५०
६३	३	६८४	४८४	१२१	५	९६९	९५९
६३	५	६८५	४९५	१२८	१६	९०३०	१०३०
६७	१६	८९	७८	१३४	२	३७७	६७७
११२	२	३७३	८७३	१६७	९	१४९८	१३९८
११२	४	३७४	८७४	१६७	११	१४९९	१३९९
११२	६	३७५	८७५	१८८	९	९७०	७९०
११३	८	१५१	५०१				

* પેજ ૯૭ માં મૂળ શ્લોકનો ક્રમાંક ૩૪૪ છે, ત્યાં ૩૪૩ સમજવો. ત્યાંથી પેજ ૧૦૨ સુધીમાં મૂળશ્લોક ક્રમાંકમાં ૩૫૨ સુધી ૩૫૧ એમ એક એક નંબર ઓછો સમજવો. પછી પેજ ૧૦૪ માં ૩૫૭ થી બરાબર થઈ જાય છે.

* પેજ ૧૧૪ માં મૂળશ્લોકનો ક્રમાંક ૩૮૫ છે ત્યાં ૩૮૬ સમજવો ત્યાંથી પેજ ૧૫૫માં મૂળશ્લોક ક્રમાંકમાં ૩૧૭ સુધી ૩૧૮ એમ એક એક નંબર બધારે સમજવો પેજ ૨૫૬ માં ૫૨૩ થી બરાબર થઈ જાય છે.

क्रमदर्शनम् ।

पत्राङ्कः	विषयः	श्लोकाङ्कः
१–१७	**प्रकाश–१**	**१–४५**
१	मङ्गलाचरणम्	१–४
२	योगमहिमा	५–१४
४	योगस्वरूपम्	१५
४	सम्यग्ज्ञानस्वरूपम्	१६–९०
१२	सम्यग्दर्शनस्वरूपम्	९१–१०६
१४	सम्यक्चारित्रस्वरूपम्	१०७–१३५*
१४	महाव्रतपञ्चकम्	१०८–११४
१५	महाव्रतानां भावना	११५–१२२
१६	समितिगुप्तिस्वरूपम्	१२३–१३५*
१७	मार्गानुसारिगुणवर्णनम्	१३६–१४५
२२–५५.	**प्रकाश–२.**	**१४६–४१४**
२२	सम्यक्त्वमूलद्वादशव्रतानि	१४६–६५४*
२२	सम्यक्त्वस्वरूपम्	१४७–१५३
२३	देवतत्त्ववर्णनम्	१५४–१७९
२५	गुरुतत्त्ववर्णनम्	१८०–१८२
२६	धर्मतत्त्ववर्णनम्	१८३–१८६
२७	सम्यक्त्वलिङ्गभूषणदूषणानि	१८७–१८९
२८	प्रथमाऽणुव्रतवर्णनम्	१९०–२५४
३७	द्वितीया ,, ,,	२५५–२७८
३९	तृतीया ,, ,,	२७९–२९४
४१	चतुर्था ,, ,,	२९५–३६४
४९	पञ्चमा ,, ,,	३६५–४१४
५६–८७	**प्रकाश–३.**	**४१५–६५४**
५६	प्रथमगुणव्रतवर्णनम्	४१५–४२१

पत्राङ्कः	विषयः	श्लोकाङ्कः
५६	द्वितीयगुणव्रतवर्णनम्	४२२–५१९
६७	तृतीयगुणव्रत ,,	५२०–५२८
६८	प्रथमशिक्षाव्रत ,,	५२९–५३०
६८	द्वितीयशिक्षाव्रत ,,	५३१
६८	तृतीयशिक्षाव्रत ,,	५३२–५३३
६८	चतुर्थशिक्षाव्रत ,,	५३४–५८७
७४	द्वादशव्रतानां अतिचाराः	५८८–६१७*
७८	महाश्रावककृत्याख्या	६१८–६१९
८०	श्रावकदिनरात्रिकृत्य	६२०–६४६
८२	निद्राच्छेदकालिनं चिन्तनम् मनोरथमाला च	६३०–६४६
८३	अन्तकालिनक्रिया–	६४७–६५१
८५	व्रतपालनफलवर्णनम्	६५२–६५४
८८–१४९	**प्रकाश–४.**	**६५५–१२२७**
८८	आत्मस्वरूप–विरूपे	६५५–६५९
८८	कषायस्वरूपतज्जयोपायवर्णनम्	६६०–७८३*
८८	क्रोधवर्णनम्	६६३–६७२
९०	क्रोधजयोपायाः	६७३–६८८
९१	मानवर्णनम्	६८९–७०६
९४	मानजयोपायाः	७०७–७१४
९५	मायावर्णनम्	७१५–७३२
९७	मायाजयोपायाः	७३३–७४६
९८	लोभवर्णनम्	७४७–७६५
१००	लोभजयोपायाः	७६६–७८२
१०२	इन्द्रियाऽनर्थकारिता	७८३–८२०
१०६	मनोजयस्योपदेशः	८२१–८३०

पत्राङ्कः	विषयः	श्लोकाङ्कः
१०७	रागद्वेषजयस्योपदेशः	८३१-८४९
१०९	समत्वस्योपदेशः	८५०-८७०
१११	ममतात्यागस्योपदेशः	८७१-१२०१*
१११	भावनाया उपदेशः	८७१-१२००*
११२	अनित्यभावना	८७३-८९६
११४	अशरणभावना	८९७-९१२
११६	संसारभावना	९१३-१००५
१२६	एकत्वभावना	१००६-१०१७
१२७	अन्यत्वभावना	१०१८-१०२९
१२८	अशुचिभावना	१०३०-१०४१
१३०	आश्रवभावना	१०४२-१०९६
१३५	संवरभावना	१०९७-१११३
१३७	निर्जराभावना	१११४-११३०
१३९	धर्मस्वाख्यातभावना	११३१-११७८
१४४	लोकभावना	११७९-११८६
१४५	बोधिदुर्लभभावना	११८७-१२००
१४७	ध्यानवर्णनम्	१२०१-१२२७*
१४७	मैत्र्यादिभावना-	१२१०-१२१३
१४८	आसनवर्णनम्	१२१४-१२२५
१४९	ध्यानाधिकारी	१२२६-१२२७
१५०-१७८	**प्रकाश-५**	**१२२८-१५००**
१५०	ध्यानार्थे प्राणायामः	१२२८-१२३०
१५०	प्राणायामस्य प्रकराः	१२३१-१२३६
१५१	प्राणायामस्य कार्याणि	१२३७-१२३९
१५१	प्राणादिजयः	१२३९-१२४८
१५२	प्राणादिजयस्य फलानि	१२४९-१२६७

पत्राङ्कः	विषयः	श्लोकाङ्कः
१५४	मण्डलवर्णनम्	१२६८–१२७४
१५४	वायोर्नामानि	१२७५–१२७८
१५५	वायोः कार्याणि	१२७९–१२८२
१५५	नाडीज्ञानम्–	१२८३–
१५७	नाडीज्ञानेन मृत्योःज्ञानम्	१३००–१३१२
१५८	मृत्युकालनिर्णयः	१३१३– *
१६२	नेत्रप्रयोगात् कालनिर्णयः	१३४७–१३५१
१६२	कर्णप्रयोगात् कालनिर्णयः	१३५२–१३५४
१६२	मस्तकप्रयोगात् कालनिर्णयः	१३५५–
१६२	हस्तप्रयोगात् कालनिर्णयः	१३५६–१३६१
१६३	अन्यान्यप्रकारेण कालनिर्णयः	१३६२–१३९९
१६७	विद्याप्रयोगेनकालनिर्णयः	१४००–१४०३
१६८	शकुनात् कालनिर्णयः	१४०४–१४१४
१६९	उपश्रुतेः कालनिर्णयः	१४१५–१४२३
१७०	शनैश्चरात् कालनिर्णयः	१४२४–१४२७
१७०	पृच्छालग्नेन कालनिर्णयः	१४२८–१४३४
१७१	यन्त्रप्रयोगेन कालनिर्णयः	१४३५–१४४२
१७२	विद्यायोगेन कालनिर्णयः	१४४३–१४५१
१७३	स्वरोदयेन शुभाशुभज्ञानम्	१४५२–१४६७
१७४	कार्यसिद्ध्योपायः	१४६८–१४७२
१७५	बिन्दुभिर्वायोर्ज्ञानम्	१४७३–१४७८
१७५	नाडीविज्ञानम्	१४७९–१४९०
१७८	नाडीवेधविधानम्	१४९१–१४९८
१७८	परकायप्रवेशः	१४९९–१५००
१७९	**प्रकाशः–६**	**१५०१–१५०८**
१७९	परकायप्रवेशस्य निरर्थकता	१५०१–१५०३

पत्राङ्कः	विषयः	श्लोकाङ्कः
१७९	प्राणायमस्य मुक्तेरकारणता	१५०४–१५०५
१७९	प्रत्याहारोधारणा च	१५०६–१५०८
१८०–१८५.	**प्रकाशः–७**	**१५०९–१५३६**
१८०	ध्यानसामग्री	१५०९
१८०,	ध्यातृस्वरूपम्	१५१०–१५१५
१८१	ध्येयस्वरूपम्	१५१६–
१८३	पिंण्डस्थध्यानस्य धारणा	१५१७–
१८३	पार्थिवीधारणा	१५१८–१५२०
१८३	आग्नेयीधारणा	१५२१–१५२६
१८४	वायवीधारणा	१५२७–१५२८
१८४	वारूणीधारणा	१५२९–१५३०
१८४	तत्त्वभूधारणा	१५३१–१५३२
१८५	पिण्डस्थध्यानस्य फलानि	१५३२–१५३६
१८६–१९५	**प्रकाश–८**	**१५३७–१६१७**
१८६	पदस्थध्यानस्य लक्षणम्	१५३७
१८६	मातृकाध्यानम्	१५३८–१५४१
१८७	प्रकारान्तरेण पदस्थध्यानम्	१५४२–१५५३
१८८	पदमयीदेवताध्यानम्	१५५४–१५६०
१८९	पदमयीदेवतायाः प्रकारान्तरेणध्यानम्	१५६१–१५६५
१८९	प्रणवध्यानम्	१५६६–१५६७
१९०	पञ्चपरमेष्ठिमन्त्रध्यानम्	१५६८–१५८३
१९१	ह्रींकारस्य ध्यानम्	१५८४–१५९२
१९२	क्ष्वींविद्यायाः ध्यानम्	१५९३
१९२	चन्द्रकलाध्यानम्	१५९४–१५९५
१९२	प्रणवशून्यानाहतध्यानम्	१५९६–१५९७
१९३	सामान्यविद्या	१५९८,

पत्राङ्कः	विषयः	श्लोकाङ्कः
१९३	अचिन्त्यफलदाविद्या	१५९९
१९३	प्रणवध्यानम्	१६००-१६०१
१९३	अष्टाक्षरीविद्या	१६०२-१६०७
१९४	मन्त्रविद्ये तत्फलं च	१६०८-१६१३
१९५	उपसंहारः	१६१४-१६१७
१९६-१९७	**प्रकाश-९**	**१६१८-१६३२**
१९६	रूपस्थध्येयम्	१६१८-१६३०
१९७	असद्ध्याननिरासः	१६३१-१६३२
१९८-२०४	**प्रकाश-१०**	**१६३३-१६९५**
१९८	रूपातीतध्येयम्	१६३२-१६३८
१९८	धर्मध्यानम्	१६३९-१६८७*
१९८	आज्ञाविचयध्यानम्	१६४०-१६५०
१९९	अपायविचयध्यानम्	१६५१-१६५९
२००	विपाकविचयध्यानम्	१६६०-१६८१
२०३	संस्थानविचयध्यानम्	१६८२-१६८६
२०३	धर्मध्यानफलम्	१६८७-१६९५
२०५-२१२	**प्रकाश-११**	**१६९६-१७५६**
२०५	शुक्लध्यानम्	१६९६-१६९९
२०५	शुक्लध्यानस्य चत्वारोभेदाः	१७००-१७१५
२०७	घातिकर्मणां क्षयः	१७१६-१७१७
२०७	तीर्थंकरस्यातिशयाः	१७१८-१७४२
२१०	केवलिसमुद्घातः	१७४३-१७४७
२११	योगनिरोधः	१७४८-१७५१
२११	शैलेशीकरणम्	१७५२

पत्राङ्कः	विषयः	श्लोकाङ्कः
२११	सिद्धस्योर्ध्वगमनम्	१७५३-१७५६
२१३-२२०	**प्रकाश-१२**	**१७५७-१८११**
२१३	अनुभवसिद्धतत्त्वकथनम्	१७५७-
२१३	चित्तस्य चत्वारो भेदाः	१७५८-१७६१
२१३	निरालम्बनध्यानम्	१७६२-१७६३
२१४	बहिरात्मादीनां स्वरूपम्	१७६४-१७६९
२१४	गुरुपारतन्त्र्यम्	१७७०-१७७४
२१५	औदासीन्यम्	१७७५-१७८४
२१६	मनःस्थिरीकरणोपायः	१७८५-१७८८
२१७	मनोजयविधिः	१७८९-१७९२
२१७	तत्त्वज्ञानस्य प्रत्ययः	१७९३-१७९५
२१७	अमनस्कत्वस्य फलम्	१७९६-१८०५
२१९	उपदेशसर्वस्वम्	१८०६-१८१०
२१९	योगशास्त्ररचनाहेतुः	१८११
२२०	योगशास्त्रस्य शुद्धिदर्शनम्	

-: योगमहिमा :-

योगः कल्पतरुः श्रेष्ठो, योगश्चिन्तामणिः परः ।
योगः प्रधानं कर्माणां, योगः सिद्धेः स्वयंग्रहः ॥३७॥

तथा च जन्मबीजाग्निर्जरसोऽपि जरा परा ।
दुःखानां राजयक्ष्माऽयं मृत्योर्मृत्युरुदाहृतः ॥३८॥

कुण्ठीभवन्ति तीक्ष्णानि, मन्मथास्त्राणि सर्वथा ।
योगवर्मावृते चित्ते तपश्छिद्रकराण्यपि ॥३९॥

अक्षरद्वयमप्येतत् श्रूयमाणं विधानतः ।
गीतं पापक्षयायोच्चैर्योगसिद्धैर्महात्मभिः ॥४०॥

मलिनस्य यथा हेम्नो वह्नेः शुद्धिर्नियोगतः ।
योगाग्नेश्चेतसस्तद्वदविद्यामलिनात्मनः ॥४१॥

—योगबिन्दुः ॥

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव, शमः कारणमुच्यते ॥२२॥

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु, न कर्म्मस्वनुषज्यते ।
सर्वसङ्कल्पसंन्यासी, योगारूढस्तदोच्यते ॥२३॥

—अध्यात्मसारः ॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी, ज्ञानिभ्योऽप्यधिको मतः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी, तस्माद्योगी भवार्जुन ! ॥५८॥

कर्मयोगं समभ्यस्य, ज्ञानयोगसमाहितः ।
ध्यानयोगं समारुह्य, मुक्तियोगं प्रपद्यते ॥८३॥

—अध्यात्मसारः, गीता ॥

कलिकालसर्वज्ञाचार्यप्रभुहेमचन्द्रसूरिविरचितम्

योगशास्त्रम्

आन्तरश्लोक-उपयोगिश्लोकैः समन्वितम्।

ॐ अर्हं नमः ।

श्री योगशास्त्रम् ।

॥ प्रथमप्रकाशः ॥

१ नमो दुर्वाररागादि-वैरिवारनिवारिणे ।
अर्हते योगिनाथाय, महावीराय तायिने ॥१॥

२ पन्नगे च सुरेन्द्रे च, कौशिके पादसंस्पृशि ।
निर्विशेषमनस्काय, श्रीवीरस्वामिने नमः ॥२॥

३ कृताऽपराधेऽपि जने, कृपामन्थरतारयोः ।
ईषद् बाष्पार्द्रयो र्भद्रं, श्रीवीरजिननेत्रयोः ॥३॥

४ श्रुताम्भोधेरधिगम्य, सम्प्रदायाच्च सद्गुरोः ।
स्वसंवेदनतश्चापि, योगशास्त्रं विरच्यते ॥४॥

योगस्यैव माहात्म्यमाह

५ योगः सर्व्वविपद्वल्ली-विताने परशुः शितः ।
अमूलमन्त्रतन्त्रं च, कार्म्मणं निर्वृतिश्रियः ॥५॥

उपयोगिश्लोकाः-

१ विदारयति यत्कर्म्म, तपसा च विराजते ।
तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥१॥

६ भूयांसोऽपि हि पाप्मानः, प्रलयं यान्ति योगतः ।
चण्डवाताद् घनघना, घनाघनघटा इव ॥६॥
७ क्षिणोति योगःपापानि, चिरकालार्जितान्यपि ।
प्रचितानि यथैधांसि, क्षणादेवाशुशुक्षणिः ॥७॥
८ कफविप्रुण्मलामर्श-सर्वौषधिमहर्द्धयः ।
सम्भिन्नश्रोतोलब्धिश्च, यौगं ताण्डवडम्बरम्[२] ॥८॥
९ चारणाशीविषावधि-मनःपर्यायसम्पदः ।
योगकल्पद्रुमस्यैता, विकासिकुसुमश्रियः[३-४] ॥९॥

२ सर्वेन्द्रियाणां विषयान्, गृह्णात्येकमपीन्द्रियम् ।
यत्प्रभावेन सम्भिन्न-स्रोतोलब्धिस्तु सा मता ॥१॥

३ द्विविधाश्चारणा ज्ञेया, +जङ्घाविद्योत्थशक्तितः ।
तत्राद्या रुचकद्वीपं, यान्त्येकोत्पातलीलया ॥१॥
÷वलन्तो रुचकद्वीपादेकेनोत्पतनेन ते ।
नन्दीश्वरे समायान्ति, द्वितीयेन यतो गताः ॥२॥
ते चोर्ध्वगत्यामेकेन, समुत्पतनकर्म्मणा ।
गच्छन्ति ×पाण्डकवनं, मेरुशैलशिरःस्थितम् ॥३॥
ततोऽपि वलिता एकोत्पातेनायान्ति नन्दनम् ।
उत्पातेन द्वितीयेन, प्रथमोत्पातभूमिकाम् ॥४॥
विद्याचारणास्तु गच्छ-न्त्येकेनोत्पातकर्म्मणा ।
मानुषोत्तरमन्येन, द्वीपं नन्दीश्वराह्वयम् ॥५॥

+ आव० मल० पृ. ७८-७९ । विशेषाव० गा. ७८२-७८६ ।
÷ तुल्यप्रायाः श्लोकाः त्रिषष्टि० १। १।८७५-८७९ ॥ ×पाण्डकवनं० मु.

१० अहो योगस्य माहात्म्यं, प्राज्यं साम्राज्यमुद्वहन् ।
अवाप केवलज्ञानं, भरतो भरताधिपः ॥१०॥

११ पूर्वमप्राप्तधर्मापि, परमानन्दनन्दिता ।
योगप्रभावतः प्राप, मरुदेवा परं पदम् ॥११॥

१२ ब्रह्म-स्त्री-भ्रूण-गो-घात-पातकान्नरकातिथेः ।
दृढप्रहारिप्रभृते र्योगो हस्तावलम्बनम् ॥१२॥

१३ तत्कालकृतदुष्कर्म-कर्मठस्य दुरात्मनः ।
गोप्त्रे चिलातीपुत्रस्य, योगाय स्पृहयेन्न कः ॥१३॥

१४ तस्याजननिरेवास्तु, नृपशो र्मोघजन्मनः ।
अविद्धकर्णो यो योग इत्यक्षरशलाकया ॥१४॥

तस्मादायान्ति चैकेनो-त्पतिनोत्पतिता यतः ।
यान्त्यायान्त्यूद्धर्वमार्गेऽपि, तिर्य्यग्यानक्रमेण ते ॥६॥

४ तपश्चरणमाहात्म्याद्-गुणादितरतोऽपि वा ।
आशीविषाः समर्थाः स्यु-र्निग्रहेऽनुग्रहेऽपि च ॥१॥

द्रव्याणि मूर्तिमन्त्येव, विषयो यस्य सर्व्वतः ।
नैयत्यरहितं ज्ञानं, तत्स्यादवधिलक्षणम् ॥२॥

स्यान्मनःपर्ययो ज्ञानं, मनुष्यक्षेत्रवर्त्तिनाम् ।
प्राणिनां समनस्कानां, मनोद्रव्यप्रकाशकम् ॥३॥

ऋजुश्च विपुलश्चेति, स्यान्मनःपर्ययो द्विधा ।
विशुद्धयप्रतिपाताभ्यां, विपुलस्तु विशिष्यते ॥४॥

योगस्वरूपम् :-

१५ चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो, योगस्तस्य च कारणम् ।
ज्ञानश्रद्धानचारित्र-रूपं रत्नत्रयं च सः ॥१५॥

ज्ञानस्वरूपम् :-

१६ यथावस्थिततत्त्वानां संक्षेपाद्विस्तरेण वा ।
योऽवबोधस्तमत्राहुः, सम्यग्ज्ञानं मनीषिणः ॥१६॥

आन्तरश्लोकाः-

१७ जीवाजीवावाश्रवश्च, संवरो निर्जरा तथा ।
बन्धो मोक्षश्चेतिसप्त-तत्त्वान्याहुर्मनीषिणः ॥१॥

१८ तत्र जीवा द्विधा ज्ञेया, मुक्तसंसारिभेदतः ।
अनादिनिधनाः सर्वे, ज्ञानदर्शनलक्षणाः ॥२॥

१९ मुक्ता एकस्वभावाःस्युर्जन्मादिक्लेशवर्जिताः ।
अनन्तदर्शनज्ञान-वीर्यानन्दमयाश्च ते ॥३॥

२० संसारिणो द्विधा जीवाः, स्थावरत्रसभेदतः ।
द्वितयेऽपि द्विधा पर्या-प्तापर्याप्तविशेषतः ॥४॥

२१ पर्याप्तयस्तु षडिमाः, पर्याप्तत्वनिबन्धनम् ।
आहारो वपुरक्षाणि, प्राणा भाषा मनोऽपि च ॥५॥

२२ स्युरेकाक्षविकलाक्ष-पञ्चाक्षाणां शरीरिणाम् ।
चतस्रः पञ्च षड् वापि, पर्याप्तयो यथाक्रमम् ॥६॥

२३ एकाक्षाः स्थावरा भूम्यप्-तेजोवायुमहीरुहः ।
तेषां तु पूर्वे चत्वारः, स्युः सूक्ष्मा बादरा अपि ॥७॥

२४ प्रत्येकाः साधारणाश्च, द्विप्रकारा महीरुहः ।
तत्र पूर्वे बादराः स्युरुत्तरे सूक्ष्मबादराः ॥८॥

२५ त्रसा द्वित्रिचतुष्पञ्चे-न्द्रियत्वेन चतुर्विधाः ।
तत्र पञ्चेन्द्रिया द्वेधा, संज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽपि च ॥९॥

२६ शिक्षोपदेशालापान्ये, जानते तेऽत्र संज्ञिनः ।
संप्रवृत्तमनःप्राणा--स्तेभ्योऽन्ये स्युरसंज्ञिनः ॥१०॥

२७ स्पर्शनं रसनं घ्राणं, चक्षुः श्रोत्रमितीन्द्रियम् ।
तस्य स्पर्शो रसो गन्धो, रूपं शब्दश्च गोचरः ॥११॥

२८ द्वीन्द्रियाः कृमयः शङ्खा, गण्डूपद-जलौकसः ।
कपर्दाः शुक्तिकाद्याश्च, विविधाकृतयो मताः ॥१२॥

२९ यूकामत्कूणमत्कोट-लिक्षाद्यास्त्रीन्द्रिया मताः ।
पतङ्गा मक्षिका भृङ्गदंशाद्याश्चतुरिन्द्रियाः ॥१३॥

३० तिर्यग्योनिभवाः शेषा, जलस्थलखचारिणः ।
नारका मानवा देवाः, सर्वे पञ्चेन्द्रिया मताः ॥१४॥

३१ मनो-भाषा-कायबल-त्रयमिन्द्रियपञ्चकम् ।
आयु-रुच्छ्वास-निःश्वास-मिति प्राणा दश स्मृताः ॥१५॥

३२ सर्वजीवेषु देहायु रुच्छ्वासा इन्द्रियाणि च ।
विकलासंज्ञिनां भाषा, पूर्णानां सज्ञिनां मनः ॥१६॥

३३ उपपादभवा देवा, नारका गर्भजाः पुनः ।
जरायुपोताण्डभवाः, शेषाः संमूर्च्छनोद्भवाः ॥१७॥

३४ सम्मूर्च्छिनो नारकाश्च, जीवाः पापा नपुंसकाः ।
देवास्तु स्त्रीपुंवेदाः स्यु. र्वेदत्रयजुषः परे ॥१८॥

३५ सर्वे जीवा व्यवहार्य-व्यवहारितया द्विधा ।
सूक्ष्मनिगोदा एवान्त्या-स्तेभ्योऽन्ये व्यवहारिणः ॥१९॥

३६ सचित्तः संवृतः शीत--स्तदन्यो मिश्रितोऽपि वा ।
त्रिभेदैरान्तरै र्भिन्नो, नवधा योनिरङ्गिनाम् ॥२०॥

३७ प्रत्येकं सप्तलक्षाणि, पृथ्वीवार्यग्निवायुषु ।
प्रत्येकानन्तकायेषु, क्रमाद्दश चतुर्दश ॥२१॥

३८ षट् पुनर्विकलाक्षेषु, मनुष्येषु चतुर्दश ।
स्युश्चतस्रश्चतस्रश्च, +श्वाभ्रतिर्यक्सुरेषु तु ॥२२॥

३९ एवं लक्षाणि योनीना मशीतिश्चतुरुत्तरा ।
सर्वज्ञोपज्ञमुक्तानि, सर्वेषामपि जन्मिनाम् ॥२३॥

४० एकाक्षा बादराः सूक्ष्माः, पञ्चाक्षाः संज्ञ्यसंज्ञिनः ।
स्यु र्द्वित्रिचतुरक्षाश्च, पर्याप्ता इतरेऽपि च ॥२४॥

४१ एतानि जीवस्थानानि, जिनोक्तानि चतुर्दश ।
मार्गणा अपि तावन्त्यो ज्ञेयास्ता नामतो यथा ॥२५॥

४२ गतीन्द्रिय–वपु–र्योग–वेद–ज्ञान×क्रुदादयः ।
संयमाहारदृग्लेश्या–भव्यसम्यक्त्वसंज्ञिनः ॥२६॥

४३ मिथ्यादृष्टिः सास्वादन–सम्यग्मिथ्यादृशावपि ।
अविरतसम्यग्दृष्टि, र्विरताविरतोऽपि च ॥२७॥

४४ प्रमत्तश्चाप्रमत्तश्च, निवृत्तिबादरस्ततः ।
अनिवृत्तिबादरश्चाथ सूक्ष्मसंपरायकः ॥२८॥

४५ ततः प्रशान्तमोहश्च, क्षीणमोहश्च योगवान् ।
अयोगवानिति गुण–स्थानानि स्युश्चतुर्दश ॥२९॥

+ श्वभ्र–मु. श्वाभ्रा नारका इत्यर्थः । श्वभ्रि–त्रिषष्टि० ४।४।२४४॥

× क्षुधादयः–खं. त्रिषष्टि० ४–४–२४८॥

४६ मिथ्यादृष्टिर्भवेन्मिथ्या–दर्शनस्योदये सति ।
गुणस्थानत्वमेतस्य, भद्रकत्वाद्यपेक्षया ॥३०॥

४७ मिथ्यात्वस्यानुदये, ऽनन्तानुबन्ध्युदये सति ।
सास्वादनः सम्यग्दृष्टिः, स्यादुत्कर्षात् षडावलीः ॥३१॥

४८ सम्यक्त्व–मिथ्यात्वयोगान्मुहूर्तं मिश्रदर्शनः ।
अविरतसम्यग्दृष्टि–रप्रत्याख्यानकोदये ॥३२॥

४९ विरताविरतस्तु स्यात्प्रत्याख्यानोदये सति ।
प्रमत्तसंयतः प्राप्त–संयमो यः प्रमाद्यति ॥३३॥

५० सोऽप्रमत्तसंयतो यः, संयमी न प्रमाद्यति ।
उभावपि परावृत्त्या, स्यातामान्तर्मुहूर्त्तिकौ ॥३४॥

५१ कर्मणां स्थितिघातादी–नपूर्वान् कुरुते यतः ।
तस्मादपूर्वकरणः, क्षपकः शमकश्च सः ॥३५॥

५२ यद्बादरकषायाणां, प्रविष्टानामिमं मिथः ।
परिणामा निवर्त्तन्ते, निवृत्तिबादरोऽपि तत् ॥३६॥

५३ परिणामा निवर्त्तन्ते, मिथो यत्र न यत्नतः ।
अनिवृत्तिबादरः स्यात्क्षपकः शमकश्च सः ॥३७॥

५४ लोभाभिधः सम्परायः, ÷सूक्ष्मः किट्टीकृतो यतः ।
स सूक्ष्मसम्परायः स्यात्क्षपकः शमकोऽपि च ॥३८॥

५५ अथोपशान्तमोहः स्या–न्मोहस्योपशमे सति ।
मोहस्य तु क्षये जाते, क्षीणमोहं प्रचक्षते ॥३९॥

÷ सूक्ष्मकिट्टी–त्रिषष्टि. ४।४।२६० ॥

५६ सयोगिकेवली घाति-क्षयादुत्पन्नकेवलः ।
योगानां तु क्षये जाते, स एवायोगिकेवली ॥४०॥

॥ इति जीवतत्त्वम् ॥

५७ +अजीवाः स्युर्धर्म्माधर्म्म-विहायःकालपुद्गलाः ।
जीवेन सह पञ्चापि, द्रव्याण्येते निवेदिताः ॥४१॥

५८ तत्र कालं विना सर्वे, प्रदेशप्रचयात्मकाः ।
विना जीवमचिद्रूपा, अकर्त्तारश्च ते मताः ॥४२॥

५९ कालं विनास्तिकायाः स्युरमूर्त्ताः पुद्गलं विना ।
उत्पाद-विगम-ध्रौव्या-त्मानः सर्वेऽपि ते पुनः ॥४३॥

६० पुद्गलाः स्युः स्पर्श-रस-गन्ध-वर्ण-स्वरूपिणः ।
तेऽणुस्कन्धतया द्वेधा, तत्राऽबद्धाः किलाणवः ॥४४॥

६१ बद्धाः स्कन्धा *बन्धशब्द-सौक्ष्म्यस्थौल्याकृतिस्पृशः ।
अन्धकारातपोद्योत-भेदच्छायात्मका अपि ॥४५॥

६२ ÷कर्मकायमनोभाषा-चेष्टितोच्छ्वासदायिनः ।
सुखदुःखजीवितव्य-मृत्यूपग्रहकारिणः ॥४६॥

६३ प्रत्येकमेकद्रव्याणि, धर्म्माधर्म्मौ नभोऽपि च ।
अमूर्त्तानि निष्क्रियाणि, स्थिराण्यपि च सर्व्वदा ॥४७॥

+ तुलना-तत्त्वार्थसूत्रपञ्चमोऽध्यायः प्रशम० श्लो० २०७-२१८

* गन्ध-शब्द-मु. त्रिषष्टि० ४।४।२६७। "स्पर्श-रस-गन्ध-वर्णवन्तः पुद्गलाः। शब्द-बन्ध-सौक्ष्म्य-स्थौल्य-संस्थान-भेद-तमश्छाया-ऽऽतपोद्योतवन्तश्च"-तत्त्वार्थ० ५।२३-२४। प्रशम०-२१६।

÷ कर्म-शरीर-मनो-वाक्-विचेष्टितोच्छ्वासदुःखसुखदाःस्युः। जीवितमरणोपग्रहकराश्च संसारिणः स्कन्धाः ॥ २१७-प्रशम०।

६४ एकजीवपरीमाण–संख्यातीतप्रदेशकौ ।
लोकाकाशमभिव्याप्य, धर्म्माधर्म्मौ व्यवस्थितौ ॥४८॥

६५ स्वयं गन्तुं प्रवृत्तेषु, जीवाजीवेषु सर्वतः ।
सहकारी भवेद्धर्म्मः, पानीयमिव यादसाम् ॥४९॥

६६ जीवानां पुद्‌गलानां च, प्रपन्नानां स्वयं स्थितिम् ।
अधर्मः सहकार्येष× यथा च्छायाऽध्वयायिनाम् ॥५०॥

६७ सर्वगं स्वप्रतिष्ठं स्यादाकाशमवकाशदम् ।
लोकालोकौ स्थितं व्याप्य, तदनन्तप्रदेशभाक् ॥५१॥

६८ लोकाकाशप्रदेशस्था भिन्नाः कालाणवस्तु ये ।
भावानां परिवर्त्ताय, मुख्यः कालः स उच्यते ॥५२॥

६९ ज्योतिःशास्त्रे यस्य मान–मुच्यते समयादिकम् ।
स व्यावहारिकः कालः, कालवेदिभिरामतः ॥५३॥

७० नवजीर्णादिरूपेण, यदमी भुवनोदरे ।
पदार्थाः परिवर्त्तन्ते, तत्कालस्यैव चेष्टितम् ॥५४॥

७१ वर्तमाना अतीतत्वं, भाविनो वर्तमानताम् ।
पदार्थाः प्रतिपद्यन्ते, कालक्रीडाविडम्बिताः ॥५५॥

॥ इति अजीवतत्त्वम् ॥

७२ मनोवचनकायानां, यत्स्यात्कर्म्म स आश्रवः ।
शुभः शुभस्य हेतुः स्या–दशुभस्त्वशुभस्य च ॥५६॥

॥ इति आश्रवः ॥

× कार्येषु मु. ख. ग. ज. ।

७३ सर्वेषामाश्रवाणां यो, रोधहेतुः स संवरः ।
कर्मणां भवहेतूनां, जरणादिह निर्जरा ॥५७॥

॥ इति संवरनिर्जरे ॥

७४ वक्ष्यन्ते भावनास्वेवा–श्रवसंवरनिर्जराः ।
तन्नात्र विस्तरेणोक्ताः, पुनरुक्तत्वभीरुभिः × ॥५८॥

७५ सकषायतया जीवः, कर्मयोग्यांस्तु पुद्गलान् ।
यदादत्ते स बन्धः स्या–ज्जीवास्वातन्त्र्यकारणम् ॥५९॥

७६ प्रकृतिस्थित्यनुभाग–प्रदेशा विधयोऽस्य तु ।
प्रकृतिस्तु स्वभावः स्यात्, ज्ञानावृत्यादिरष्टधा ॥६०॥

७७ ज्ञानदृष्ट्यावृती वेद्यं, मोहनीयायुषी अपि ।
नामगोत्रान्तरायाश्च, मूलप्रकृतयो मताः ॥६१॥

७८ निकर्षोत्कर्षतः कालनियमः कर्म्मणां स्थितिः ।
अनुभागो विपाकः स्यात्, प्रदेशोंऽशप्रकल्पनम् ॥६२॥

७९ मिथ्यादृष्टिरविरति–प्रमादौ च कुदादयः ।
योगेन सह पञ्चैते, विज्ञेया बन्धहेतवः ॥६३॥

॥ इति बन्धतत्त्वम् ॥

८० अभावे बन्धहेतूनां, घातिकर्म्मक्षयोद्भवे ।
केवले सति मोक्षः स्याच्छेषाणां कर्म्मणां क्षये ॥६४॥

८१ सुरासुरनरेन्द्राणां, यत्सुखं भुवनत्रये ।
स स्यादनन्तभागोऽपि, न मोक्षसुखसम्पदः ॥६५॥

× चतुर्थ प्रकाशे श्लोक–७४ तः ९१ ।

८२ स्वस्वभावजमत्यक्षं, यदस्मिन् शाश्वतं सुखम् ।
चतुर्वर्गाग्रणीत्वेन, तेन मोक्षः प्रकीर्त्तितः ॥६६॥

॥ इति मोक्षतत्त्वम् ॥

ज्ञानस्वरूपम् :–

८३ +मतिश्रुतावधिमनःपर्यायाः केवलं तथा ।
अमीभिः सान्वयैर्भेदै, र्ज्ञानं पञ्चविधं मतम् ॥६७॥

८४ अवग्रहादिभिर्भिन्नं, बह्वाद्यैरितरैरपि ।
इन्द्रियानिन्द्रियभवं, मतिज्ञानमुदीरितम् ॥६८॥

८५ विस्तृतं बहुधा पूर्वै–रङ्गोपाङ्गैः प्रकीर्णकैः ।
स्याच्छब्दलाञ्छितं ज्ञेयं, श्रुतज्ञानमनेकधा ॥६९॥

८६ देवनैरयिकाणां स्या,–दवधिर्भवसम्भवः ।
षड्विकल्पस्तु शेषाणां, क्षयोपशमलक्षणः ॥७०॥

८७ ऋजुर्विपुल इत्येवं, स्यान्मनःपर्ययो द्विधा ।
विशुद्ध्यप्रतिपाताभ्यां, तद्विशेषोऽवगम्यताम् ॥७१॥

८८ अशेषद्रव्यपर्याय–विषयं–विश्वलोचनम् ।
अनन्तमेकमत्यक्षं, केवलज्ञानमुच्यते ॥७२॥

८९ ÷एवं च पञ्चभिर्ज्ञानै, र्ज्ञाततत्त्वसमुच्चयः ।
अपवर्गहेतुरत्न–त्रयस्याद्याङ्गभाग्भवेत् ॥७३॥

+ षट् श्लोकाः त्रिषष्टि० मध्ये १।३।५७६–५८१

÷ त्रिषष्टि० १।३।५८२ ॥

९० भवविटपिसमूलोन्मूलने मत्तदन्ती,
जडिम--तिमिरनाशे पद्मिनीप्राणनाथः ।
नयनमपरमेतद्विश्वतत्त्वप्रकाशे,
करणहरिणबन्धे वागुरा ज्ञानमेव ॥ ७४ ॥

दर्शन स्वरूपम् :–

९१ रुचिर्जिनोक्ततत्त्वेषु, सम्यक्श्रद्धानमुच्यते ।
जायते तन्निसर्गेण, गुरोरधिगमेन वा ॥१७॥

९२ ×अनाद्यनन्तसंसारा–वर्त्तवर्त्तिषु देहिषु ।
ज्ञानदृष्ट्या+वृतिवेद–नीयान्तरायकर्म्मणाम् ॥१॥ ॥७५॥
९३ सागरोपमकोटीनां, कोट्यस्त्रिंशत्परा स्थितिः ।
विंशतिर्गोत्रनाम्नोश्च, मोहनीयस्य सप्ततिः ॥२॥ ॥७६॥
९४ ततो गिरिसरिद्ग्राव–घोलनान्यायतः स्वयम् ।
एकाब्धिकोटिकोट्यूना,÷ प्रत्येकं क्षीयते स्थितिः ॥३॥ ॥७७॥
९५ शेषाब्धिकोटिकोट्यन्तः–स्थितौ सकलजन्मिनः ।
यथाप्रवृत्तिकरणाद्, ग्रन्थिदेशं समियति ॥४॥ ॥७८॥
९६ रागद्वेषपरीणामो, दुर्भेदो ग्रन्थिरुच्यते ।
दुरुच्छेदो दृढतरः, काष्ठादेरिव सर्वदा ॥५॥ ॥७९॥
९७ *ग्रन्थिदेशं तु संप्राप्ता, रागादिप्रेरिता पुनः ।
उत्कृष्टबन्धयोग्याः स्यु, श्चतुर्गतिजुषोऽपि ते ॥६॥ ॥८०॥

× श्लोकपञ्चकं त्रिषष्टि० १।३।५८३–५८७ ॥

+ वृतिवेद्याभिधा शां. क. छ. । "वृतिवेद्यान्तरायाभिध-कर्मणाम्" त्रिषष्टि० १।३।५८३ ॥ ÷ कोटयन्तः प्रत्येकं-खं. ॥

* श्लोकपञ्चकं त्रिषष्टि० १।३।५९१–५९५ ॥

९८ तेषां मध्ये तु ये भव्या, भाविभद्राः शरीरिणः ।
आविष्कृत्य परं वीर्य—मपूर्वकरणे कृते ॥७॥ ॥८१॥

९९ अतिक्रामन्ति सहसा, तं ग्रन्थिं दुरतिक्रमम् ।
अतिक्रान्तमहाध्वानो, घट्टभूमिमिवाध्वगाः ॥८॥ ॥८२॥

१०० अथानिवृत्तिकरणादन्तरकरणे कृते ।
मिथ्यात्वं विरलीकुर्यु, र्वेदनीयं यदग्रतः ॥९॥ ॥८३॥

१०१ अन्तर्मुहूर्त्तिकं सम्यग्—दर्शनं प्राप्नुवन्ति यत् ।
निसर्गहेतुकमिदं, सम्यक्श्रद्धानमुच्यते ॥१०॥ ॥८४॥

१०२ गुरूपदेशमालम्ब्य, सर्वेषामपि देहिनाम् ।
यत्तु सम्यक्श्रद्धानं तत्, स्यादधिगमजं परम् ॥११॥ ॥८५॥

१०३ यमप्रशमजीवातु बीजं ज्ञानचरित्रयोः ।
हेतुस्तपःश्रुतादीनां, सद्दर्शनमुदीरितम् ॥१२॥ ॥८६॥

१०४ श्लाघ्यं हि चरणज्ञान—वियुक्तमपि दर्शनम् ।
न पुनर्ज्ञानचारित्रे, मिथ्यात्वविषदूषिते ॥१३॥ ॥८७॥

१०५ ज्ञानचारित्रहीनोऽपि, श्रूयते श्रेणिकः किल ।
सम्यग्दर्शनमाहात्म्यात्तीर्थकृत्त्वं प्रपत्स्यते ॥१४॥ ॥८८॥

१०६ अधृतचरणबोधाः प्राणिनो यत्प्रभावा—
दसमसुखनिधानं, मोक्षमासादयन्ति ।
भवजलनिधिपोतं, दुःखकान्तारदावम्,
श्रयत तदिह सम्यग्—दर्शनं रत्नमेकम् ॥१५॥ ॥८९॥

चारित्रस्वरूपम् :-

१०७ ×सर्वसावद्ययोगानां त्यागश्चारित्रमिष्यते ।
कीर्त्तितं तदहिंसादिव्रतभेदेन पञ्चधा ॥१८॥

१०८ ÷अहिंसासूनृतास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः ।
पञ्चभिः पञ्चभिर्युक्ता भावनाभिर्विमुक्तये ॥१९॥

१०९ न यत्प्रमादयोगेन, जीवितव्यपरोपणम् ।
त्रसानां स्थावराणां च, तदहिंसाव्रतं मतम् ॥२०॥

११० प्रियं पथ्यं वचस्तथ्यं सूनृतव्रतमुच्यते ।
तत्तथ्यमपि नो तथ्य-मप्रियं चाहितं च यत् ॥२१॥

१११ अनादानमदत्तस्या-स्तेयव्रतमुदीरितम् ।
बाह्याः प्राणा नृणामर्थो, हरता तं हता हि ते ॥२२॥

११२ दिव्यौदारिककामानां, कृतानुमतिकारितैः ।
मनोवाक्कायतस्त्यागो, ब्रह्माष्टादशधा मतम् ॥२३॥

११३ सर्वभावेषु मूर्च्छाया-स्त्यागः स्यादपरिग्रहः ।
यदसत्स्वपि जायेत, मूर्च्छया चित्तविप्लवः[५] ॥२४॥

---

५ उ०-यद्वत्तुरगः सत्स्वप्या-भरणभूषणेष्वनभिषक्तः । +
तद्वदुपग्रहवानपि, न सङ्गमुपयाति निर्ग्रन्थः ॥१॥
(प्रशमरति-१४१)

× त्रिषष्टि० १।३।६१७ ॥
÷ इतः षट्श्लोकाः १।३।६१८-६२३ ॥
+ सक्तः शां. खं ॥

११४ भावनाभिर्भावितानि, पञ्चभिः पञ्चभिः क्रमात् ।
महाव्रतानि नो कस्य, साधयन्त्यव्ययं पदम् ॥२५॥

महाव्रतानां भावना :—

११५ मनोगुप्त्येषणादाने-र्याभिः समितिभिः सदा ।
दृष्टान्नपानग्रहणे-नाहिंसां भावयेत् सुधीः ॥२६॥

११६ हास्यलोभभयक्रोधप्रत्याख्यानैर्निरन्तरम् ।
आलोच्य भाषणेनापि, भावयेत्सूनृतव्रतम् ॥२७॥

११७ आलोच्यावग्रहयाञ्चा-ऽभीक्ष्णावग्रहयाचनम् ।
एतावन्मात्रमेवैतदित्यवग्रहधारणम् ॥२८॥

११८ समानधार्मिकेभ्यश्च, तथावग्रहयाचनम् ।
अनुज्ञापितपानान्नाशनमस्तेयभावनाः ॥२९॥ (युग्मम्)

११९ स्त्रीषण्ढपशुमद्वेश्मा-सनकुड्यान्तरोज्झनात् ।
सरागस्त्रीकथात्यागा-त्प्राग्रतस्मृतिवर्जनात् ॥३०॥

१२० स्त्रीरम्याङ्गेक्षणस्वाङ्ग-संस्कारपरिवर्जनात् ।
प्रणीतात्यशनत्यागाद्, ब्रह्मचर्यं तु भावयेत्[६] ॥३१॥

(युग्मम्)

१२१ स्पर्शे रसे च गन्धे च, रूपे शब्दे च हारिणि ।
पञ्चस्वितीन्द्रियार्थेषु, गाढं गार्द्धयस्य वर्जनम् ॥३२॥

---

६ उ०-अशक्यं रूपमद्रष्टुं, चक्षुर्गोचरमागतम्+ ।
रागद्वेषौ तु यौ तत्र, तौ बुधः परिवर्जयेत् ॥१॥

+ तुलना-आचा० २।१५ ॥

१२२ एतेष्वेवामनोज्ञेषु, सर्व्वथा द्वेषवर्जनम् ।
आकिञ्चन्यव्रतस्यैवं, भावनाः पञ्च कीर्तिताः ॥३३॥
(युग्मम्)

१२३ अथवा पञ्चसमितिगुप्तित्रयपवित्रितम् ।
चरित्रं सम्यक्चारित्र-मित्याहुर्मुनिपुङ्गवाः ॥३४॥

१२४ ईर्याभाषैषणादान-निक्षेपोत्सर्गसंज्ञिकाः ।
पञ्चाहुः समितीस्तिस्रो, गुप्तीस्त्रियोगनिग्रहात् ॥३५॥

१२५ लोकातिवाहिते मार्गे, चुम्बिते भास्वदंशुभिः ।
जन्तुरक्षार्थमालोक्य, गतिरीर्या मता सताम् ॥३६॥

१२६ अवद्यत्यागतः सर्व-जनीनं मितभाषणम् ।
प्रिया वाचंयमानां सा भाषासमितिरुच्यते ॥३७॥

१२७ द्विचत्वारिंशता भिक्षादोषैर्नित्यमदूषितम् ।
मुनिर्यदन्नमादत्ते, सैषणासमितिर्मता ॥३८॥

१२८ आसनादीनि संवीक्ष्य, प्रतिलिख्य च यत्नतः ।
गृह्णीयान्निक्षिपेद्वायत्सादानसमितिः स्मृता ॥३९॥

१२९ कफमूत्रमलप्रायं, निर्जन्तुजगतीतले ।
यत्नाद्यदुत्सृजेत्साधुः, सोत्सर्गसमिति र्भवेत् ॥४०॥

१३० विमुक्तकल्पनाजालं, समत्वे सुप्रतिष्ठितम् ।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञै, र्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥४१॥

१३१ संज्ञादिपरिहारेण, यन्मौनस्यावलम्बनम् ।
वाग्वृत्तेः संवृतिर्वा या, सा वाग्गुप्तिरिहोच्यते ॥४२॥

१३२ उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः ।
स्थिरीभावः शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥४३॥

१३३ शयनासननिक्षेपादानचंक्रमणेषु यः ।
*स्थाने च चेष्टानियमः, कायगुप्तिस्तु साऽपरा ॥४४॥

१३४ एताश्चारित्रगात्रस्य, जननात्परिपालनात् ।
संशोधनाच्च साधूनां, मातरोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥४५॥

१३५ सर्वात्मना यतीन्द्राणा-मेतच्चारित्रमीरितम् ।
यतिधर्मानुरक्तानां, देशतः स्यादगारिणाम् ॥४६॥

१३६ न्यायसम्पन्नविभवः, शिष्टाचारप्रशंसकः ।
कुलशीलसमैः सार्द्धं, कृतोद्वाहोन्यगोत्रजैः[७] ॥४८॥

---

७ उ०—सर्वत्र शुचयो धीराः, स्वकर्म्मबलगर्विताः ।
+कुकर्म्मनिहतात्मानः, पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥१॥
पापेनैवार्थरागान्धः, फलमाप्नोति यत् क्वचित् ।
बडिशामिषवत्तत्त—मविनाश्य न जीर्यति ॥२॥
निपानमिव मण्डूकाः, सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।
शुभकर्माणमायान्ति, विवशाः सर्वसम्पदः ॥३॥

---

* स्थानेषु चेष्टा० मु. धर्मसं० ३।४७॥
+ स्वकर्मनि० खं. ।

१३७ पापभीरुः प्रसिद्धं च, देशाचारं समाचरन् ।
अवर्णवादी न क्वापि, राजादिषु विशेषतः[८] ॥४८॥

१३८ अनतिव्यक्तगुप्ते च, स्थाने सुप्रातिवेश्मिके ।
अनेकनिर्गमद्वारविवर्जितनिकेतनः ॥४९॥

१३९ कृतसङ्गः सदाचारै-र्मातापित्रोश्च पूजकः ।
त्यजन्नुपप्लुतं स्थान-मप्रवृत्तश्च गर्हिते[९] ॥५०॥

---

८ उ०—लोकापवादभीरुत्वं, दीनाभ्युद्धरणादरः ।
कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं, सदाचारः प्रकीर्तितः ॥४॥
(योगबिन्दु—१२६)

+विपद्युच्चैः स्थेयं, पदमनुविधेयं च महतां,
प्रिया न्याय्या वृत्ति, र्मलीनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।
असन्तो नाभ्यर्थ्याः, सुहृदपि न याच्यस्तनुधनः,
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥५॥

परपरिभवपरिवादा—दात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म्म ।
नीचैर्गोत्रं प्रतिभव—मनेक—भवकोटि—दुर्मोचम् ॥६॥
(प्रशम० १००)

९ उ०—यदि सत्सङ्गनिरतो, भविष्यसि भविष्यसि ।
अथासज्जनगोष्ठीषु, पतिष्यसि पतिष्यसि ॥७॥

+ भर्तृहरिनीतिशतके त्वेवं दृश्यते—
प्रिया न्याय्यावृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरं,
त्वसन्तो नाभ्यर्थ्याः सुहृदपि न याच्यः कृशधनः ।
विपद्युच्चैर्धैर्यं पदमनुविधेयं च महतां,
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥५६॥

१४० व्ययमायोचितं कुर्वन्, वेषं वित्तानुसारतः ।
अष्टभिर्धीगुणैर्युक्तः, शृण्वानो धर्ममन्वहम्[११] ॥५१॥
१४१ अजीर्णे भोजनत्यागी, काले भोक्ता च सात्म्यतः ।
अन्योऽन्याप्रतिबन्धेन, त्रिवर्गमपि साधयन्[१२] ॥५२॥

सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः, स चेत्त्यक्तुं न शक्यते ।
स सद्भिः सह कर्तव्यः, सन्तः सङ्गस्य भेषजम् ॥८॥
१० उ०—पादमायान्निधिं कुर्यात्, पादं वित्ताय खट्टयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं, पादं भर्त्तव्यपोषणे ॥९॥
आयव्ययमनालोच्य, यस्तु वैश्रवणायते ।
अचिरेणैव कालेन, सोऽत्र वै ×श्रवणायते ॥१०॥
शुश्रूषा श्रवणं चैव, ग्रहणं धारणं तथा ।
ऊहोऽपोऽर्थविज्ञानं, तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः ॥११॥
क्लान्तमपोज्झति खेदं, तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम् ।
स्थिरतामेति व्याकुल-मुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥१२॥
११ उ०—मलवातयोर्विगन्धो, विड्भेदो गात्रगौरवमरुच्यम् ।
अविशुद्धश्चोद्गारः, ÷षडजीर्णव्यक्तिलिङ्गानि ॥१३॥
पानाहारादयो यस्य +विरुद्धाः प्रकृतेरपि ।
सुखित्वायावकल्पन्ते, तत्सात्म्यमिति गीयते ॥१४॥

× वै श्रमणायते मु.। धर्मबिन्दु [१।३३] टीकायामपि 'वै श्रवणायते' इति पाठः। धर्मसङ्ग्रहवृत्तौ [पृ० ७] तु "यस्तु वै श्रमणायते। अचिरेणैव कालेन सौऽत्र वै श्रमणायते" इति पाठः ॥
÷ व्यक्तं मु. ॥ + यस्याऽविरुद्धाः मु. ॥

१४२ यथावदतिथौ साधौ, दीने च प्रतिपत्तिकृत् ।
सदाऽनभिनिविष्टश्च, पक्षपाती गुणेषु च[१२] ॥५३॥
१४३ अदेशाकालयोश्चर्यां, त्यजन् जानन् बलाबलाम् ।
वृत्तस्थज्ञानवृद्धानां, पूजकः पोष्यपोषकः[१३] ॥५४॥
१४४ दीर्घदर्शी विशेषज्ञः, कृतज्ञो लोकवल्लभः ।
सलज्जः सदयः सौम्यः, परोपकृतिकर्मठः[१४] ५५॥

यस्य त्रिवर्गशून्यानि, दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
स लोहकारभस्त्रेव, श्वसन्नपि न जीवति ॥१५॥
धर्मश्चेन्नावसीदेत, कपालेनापि *जीवतः ।
आढ्योऽस्मीत्यवगन्तव्यं, धर्मवित्ता हि साधवः ॥१६॥
१२ उ०–तिथिपर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता येन महात्मना ।
अतिथिं तं विजानीया–च्छेषमभ्यागतं विदुः ॥१७॥
औचित्यमेकमेकत्र, गुणानां कोटिरेकतः ।
विषायते गुणग्राम–औचित्यपरिवर्जितः ॥१८॥
१३ उ०–दर्पः श्रमयति नीचा–न्निष्फलनयविगुणदुष्करारम्भैः ।
श्रोतोविलोमतरणव्यसनिभिरायास्यते मत्स्यैः ॥१९॥
स्थाने शमवतां शक्त्या, व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम् ।
अयथाबलमारम्भो–निदानं क्षयसम्पदः ॥२०॥
१४ उ०–प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत, नरश्चरितमात्मनः ।
किं नु मे पशुभिस्तुल्यं, किं नु सत्पुरुषैरिति ॥२१॥

* जीवितः शां. ॥

१४५ अन्तरङ्गारिषड्वर्ग-परिहारपरायणः ।
वशीकृतेन्द्रियग्रामो, गृहिधर्म्माय कल्पते" ॥५६॥

प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा–भूतानामपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन भूतानां, दयां कुर्वीत मानवः ॥२२॥

१५ उ०–आपदां कथितः पन्था–इन्द्रियाणामसंयमः ।
तज्जयः सम्पदां मार्गो, येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥२३॥
इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं, यत् स्वर्गनरकावुभौ ।
निगृहीतविसृष्टानि, स्वर्गाय नरकाय च ॥२४॥

॥ इति प्रथमप्रकाशः ॥

卐

॥ द्वितीयप्रकाशः ॥

१४६ सम्यक्त्वमूलानि पञ्चाणु-व्रतानि गुणास्त्रयः ।
शिक्षापदानि चत्वारि, व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥१॥ ॥५७॥

१४७ या देवे देवताबुद्धि-र्गुरौ च गुरुतामतिः ।
धर्मे च धर्मधीः शुद्धा, सम्यक्त्वमिदमुच्यते ॥२॥ ॥५८॥

१४८ मूलं बोधिद्रुमस्यैतत् , द्वारं पुण्यपुरस्य च ।
पीठं निर्वाणहर्म्यस्य, निधानं सर्वसम्पदाम् ॥१॥ ॥९०॥

१४९ गुणानामेक आधारो—रत्नानामिव सागरः ।
पात्रं चारित्रवित्तस्य, सम्यक्त्वं श्लाघ्यते न कैः ॥२॥ ॥९१॥

१५० अवतिष्ठेत नाज्ञानं, जन्तौ सम्यक्त्ववासिते ।
प्रचारस्तमसः कीदृक्, भुवने भानुभासिते ॥३॥ ॥९२॥

१५१ तिर्यग्नरकयोर्द्वारे, दृढा सम्यक्त्वमर्गला ।
देवमानवनिर्वाण—सुखद्वारैककुञ्चिका ॥४॥ ॥९३॥

१५२ भवेद्वैमानिकोऽवश्यं, जन्तुः सम्यक्त्ववासितः ।
यदि नोद्वान्तसम्यक्त्वो—बद्धायुर्वापि नो पुरा ॥५॥ ॥९४॥

१५३ अन्तर्मुहूर्त्तमपि यः समुपास्य जन्तुः,
सम्यक्त्वरत्नममलं विजहाति सद्यः ।
बम्भ्रम्यते भवपथे सुचिरं न सोऽपि,
तद्बिभ्रतश्चिरतरं किमुदीरयामः ॥६॥ ॥९५॥

१५४ अदेवे देवबुद्धिर्या, गुरुधीरगुरौ च या ।
अधर्मे धर्म्मबुद्धिश्च, मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥३॥ ॥५९॥

१५५ मिथ्यात्वं परमो रोगो, मिथ्यात्वं परमं तमः ।
मिथ्यात्वं परमः शत्रु-र्मिथ्यात्वं परमं विषम् ॥१॥ ॥९६॥

१५६ जन्मन्येकत्र दुःखाय, रोगोध्वान्तं रिपुर्विषम् ।
अपि जन्मसहस्रेषु, मिथ्यात्वमचिकित्सितम् ॥२॥ ॥९७॥

१५७ मिथ्यात्वेनालीढचित्ता नितान्तं, तत्त्वातत्त्वं जानते नैव जीवाः ।
किं जात्यन्धाः कुत्रचिद्वस्तुजाते, रम्यारम्यव्यक्तिमासादयेयुः ॥३॥

१५८ सर्वज्ञो जितरागादि-दोषस्त्रैलोक्यपूजितः ।
यथास्थितार्थवादी च, देवोऽर्हन् परमेश्वरः[1] ॥४॥ ॥६०॥

१५९ ध्यातव्योऽयमुपास्योऽय-मयं शरणमिष्यताम् ।
अस्यैव प्रतिपत्तव्यं, शासनं चेतनास्ति चेत्[2] ॥५॥ ॥६१॥

१६० ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादि-रागाद्यङ्ककलङ्किताः ।
निग्रहानुग्रहपरा-स्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥६॥ ॥६२॥

---

१ उ०—एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावास्तत्त्वतस्तेन दृष्टाः।
सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा—एको भावस्तत्त्वतस्तेन दृष्टः ॥१॥

२ उ०- अरण्यरुदितं कृतं, शवशरीरमुद्वर्तितं,
श्वपुच्छमवनामितं, बधिरकर्णजापः कृतः ।
स्थले कमलरोपणं, सुचिरमूषरे वर्षणं,
तदन्धमुखमण्डनं, यदबुधे जने भाषितम् ॥१॥

१६१ नाटयाट्टहाससङ्गीता–द्युपप्लवविसंस्थुलाः× ।
लम्भयेयुः पदं शान्तं, प्रपन्नान् प्राणिनः कथम् ॥७॥

१६२ न सर्वज्ञा न नीरागाः, शङ्करब्रह्मविष्णवः ।
प्राकृतेभ्यो मनुष्येभ्यो–ऽप्यसमञ्जसवृत्तितः ॥१॥ ॥९९॥

१६३ स्त्रीसङ्गः काममाचष्टे, द्वेषं चायुधसंग्रहः ।
व्यामोहं चाक्षसूत्रादि–रशौचं च कमण्डलुः ॥२॥ १००॥

१६४ गौरी रुद्रस्य सावित्री, ब्रह्मणः श्रीर्मुरद्विषः ।
शचीन्द्रस्य रवे रत्ना–देवी दक्षात्मजा विधोः ॥३॥ १०१॥

१६५ तारा बृहस्पतेः स्वाहा, वह्नेश्वेतोभुवो रतिः ।
धूमोर्णा श्राद्धदेवस्य, दारा एवं दिवौकसाम् ॥४॥ १०२॥

१६६ सर्वेषां शस्त्रसम्बन्धः, सर्वेषां मोहजृम्भितम् ।
तदेवं देवसन्दोहो–न देवपदवीं स्पृशेत् ॥५॥ १०३॥

१६७ बुद्धस्यापि न देवत्वं, मोहाच्छून्याभिधायिनः ।
प्रमाणसिध्धे शून्यत्वे, शून्यवादकथा वृथा ॥६॥ ॥१०४॥

१६८ प्रमाणस्यैव सत्त्वेन, न प्रमाणविवर्जिता ।
शून्यसिद्धिः परस्यापि, न स्वपक्षस्थितिः कथम्? ॥७॥ ॥१०५॥

१६९ सर्वथा सर्वभावेषु, क्षणिकत्वे प्रतिश्रुते ।
फलेन सह सम्बन्धः, साधकस्य कथं भवेत् ॥८॥ ॥१०६॥

१७० वधस्य वधको हेतुः, कथं क्षणिकवादिनः ।
स्मृतिश्च *प्रत्यभिज्ञा च, व्यवहारकरी कथम् ॥९॥ ॥१०७॥

× विशंस्थुलाः शां. खं. ॥ * प्रत्यभिज्ञातव्यं क. ॥

१७१ निपत्य ददतो व्याघ्र्याः, स्वकायं कृमिसङ्कुलम् ।
देयादेयविमूढस्य, दया बुद्धस्य कीदृशी ॥१०॥ ॥१०८॥

१७२ स्वजन्मकाल एवात्म–जनन्युदरदारिणः ।
मांसोपदेशदातुश्च, कथं शौद्धोदनेर्दया ॥११॥ ॥१०९॥

१७३ यो ज्ञानं प्रकृतेर्धर्म्मं, भाषते स्म निरर्थकम् ।
निर्गुणो निष्क्रियो मूढः, स देवः कपिलः कथम् ॥१२॥११०॥

१७४ आर्याविनायकस्कन्द–समीरणपुरस्सराः ।
निगद्यन्ते कथं देवाः, सर्वदोषनिकेतनम् ॥१३॥ ॥१११॥

१७५ या पशुर्गूथमश्नाति, स्वपुत्रं च वृषस्यति ।
शृङ्गादिभिर्घ्नती जन्तून्, सा वन्द्याऽस्तु कथं नु गौः ॥१४॥

१७६ पयःप्रदानसामर्थ्या–द्वन्द्या चेन्महिषी न किम् ? ।
विशेषो दृश्यते ×नास्यां, महिषीतो मनागपि ॥१५॥ ॥११३॥

१७७ स्थानं तीर्थर्षिदेवानां, सर्वेषामपि गौर्यदि ।
विक्रीयते दुह्यते च, हन्यते च कथं ततः ॥१६॥ ॥११४॥

१७८ ÷मुसलोदूखले चुल्ली, देहली पिप्पलो जलम् ।
निम्बोऽर्क्कश्चापि यैः प्रोक्ता, देवास्तैः केऽत्र वर्जिताः ॥१७॥

१७९ कृतार्था जठरोपस्थ–दुःस्थितैरपि दैवतैः ।
भवादृशान्निह्नुवते, हहा देवास्तिकाः परे ॥१८॥ ॥११६॥

१८० महाव्रतधरा धीरा, भैक्षमात्रोपजीविनः ।
सामायिकस्था धर्मोप-देशका गुरवो मताः ॥८॥ ॥६४॥

१८१ सर्वाभिलाषिणः सर्व-भोजिनः सपरिग्रहाः ।
अब्रह्मचारिणो मिथ्यो-पदेशा गुरवो न तु ॥९॥ ॥६५॥

× नास्या श्रां. खं. ॥ ÷ लूखले खं. ॥

१८२ परिग्रहारम्भमग्ना-स्तारयेयुः कथं परान् ? ।
स्वयं दरिद्रो न पर-मीश्वरीकर्तुमीश्वरः ॥१०॥

१८३ दुर्गतिप्रपतत्प्राणि-धारणाद्धर्म उच्यते ।
संयमादिर्दशविधः, सर्व्वज्ञोक्तो विमुक्तये[३] ॥११॥ ॥६७॥

१८४ अपौरुषेयं वचन-मसम्भवि भवेद्यदि ।
न प्रमाणं भवेद्वाचां, ह्याप्ताधीना प्रमाणता ॥१२॥ ॥६८॥

१८५ मिथ्यादृष्टिभिराम्नातो-हिंसाद्यैः कलुषीकृतः ।
स धर्म्म इति वित्तोऽपि, भवभ्रमणकारणम् ॥१३॥ ॥६९॥

१८६ सरागोऽपि हि देवश्चेद् , गुरुरब्रह्मचार्यपि ।
कृपाहीनोऽपि धर्म्मःस्यात् , कष्टं नष्टं हहा जगत्[४]॥१४॥

---

३ उ०—दुर्गतिप्रसृतान् जन्तून्, यस्माद्धारयते ततः ।
धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद्धर्म इति स्मृतः ॥१॥

४ उ०—[१]रागी देवो दोसी देवो मामि सुन्नंपि देवो,
मज्जे धम्मो मंसे धम्मो जीवहिंसाइ धम्मो ।
रत्ता मत्ता कन्तासत्ता जे गुरू तेवि पुज्जा,
हाहा कट्ठं नट्ठो लोओ अट्टमट्टं कुणंतो ॥१॥

---

१ छायाः—रागी देवो द्वेषी देवो सरवे शून्योऽपि देवः,
मद्येधर्मो मांसे धर्मो जीवहिंसायां धर्मः ।
रक्ता मत्ताः कान्तासक्ता ये गुरवः तेऽपि पूज्याः,
हाहा कष्टं नष्टो लोको अट्टमट्टं कुर्वन् ॥१॥

१८७ शमसंवेगनिर्वेदा-नुकम्पास्तिक्यलक्षणैः ।
लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक्, सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते[५] ॥१५॥

५ उ०-[२]पइईए कम्माणं, नाऊणं वा विवागमसुहं ति ।
अवरद्धे वि न कुप्पइ, उवसमओ सव्वकालं पि ॥१॥

लिङ्गे लिङ्गी भवत्येव, लिङ्गिन्येवेतरत्पुनः ।
नियमस्य विपर्यासे, सम्बन्धो लिङ्गलिङ्गिनोः ॥२॥

[३]नरविबुहेसरसोक्खं, दुक्खं चिय भावओ अ मन्नंतो ।
संवेगओ न मोक्खं, मोत्तूणं किंचि पच्छे(त्थे)इ ॥३॥

[४]नारयतिरियनरामरभवेसु निव्वेयओ वसइ दुक्खं ।
अकयपरलोयमग्गो, ममत्तविसवेगरहिओ य ॥४॥

[५]दट्ठूण पाणिनिवहं, भीमे भवसायरम्मि दुक्खत्तं ।
अविसेसओणुकंपं, दुविहावि(दुहावि) सामत्थओ कुणइ ॥५॥

[६]मन्नइ तमेव सच्चं, नीसंकं जं जिणेहिं पन्नत्तं ।
सुहपरिणामो सम्मं, कंखाइविसुत्तिआ-रहिओ ॥६॥

---

२ छायाः-प्रकृत्या कर्मणां, ज्ञात्वा वा विपाकमशुभमिति ।
अपराधेऽपि न कुप्यति, उपशमतः सर्वकालमपि ॥२॥

३ नरविबुधेश्वरसौख्यं, दुःखमेव भावतश्च मन्यमानः ।
संवेगतो न मोक्षं, मुक्त्वा किञ्चित् प्रेक्षते, (प्रार्थयति) ॥३॥

४ नारकतिर्यङ्नरामरभवेषु निर्वेदतः वसति दुःखम् ।
अकृतपरलोकमार्गो-ममत्वविषवेगरहितश्च ॥४॥

५ दृष्ट्वा प्राणिनिवहं, भीमे भवसागरे दुःखार्त्तम् ।
अविशेषतोऽनुकम्पां, द्विविधामपि सामर्थ्यतः करोति ॥५॥

६ मन्यते तदेव सत्यं, निःशङ्कं यद् जिनैः प्रज्ञापितम् (प्रज्ञप्तम्) ।
शुभपरिणामः सम्यक्, काङ्क्षादिविसूत्रिकारहितः ॥६॥

१८८ स्थैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने ।
तीर्थसेवा च पञ्चास्य, भूषणानि प्रचक्षते[६] ॥१६॥७२॥

१८९ शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सा–मिथ्यादृष्टिप्रशंसनम् ।
तत्संस्तवश्च पञ्चापि, सम्यक्त्वं दूषयन्त्यलम्[७] ॥१७॥७३॥

१९० विरतिं स्थूलहिंसादे–र्द्विविधत्रिविधादिना ।
अहिंसादीनि पञ्चाणु–व्रतानि जगदु र्जिनाः ॥१८॥७४॥

१९१ पङ्गु–कुष्ठिकुणित्वादि, दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः ।
निरागस्त्रसजन्तूनां, हिंसां सङ्कल्पतस्त्यजेत् ॥१९॥७५॥

---

६ उ०–[१]पावयणी धम्मकही, वाई नेमित्तिओ तवस्सी य ।
विज्जासिद्धो अ कई, अट्ठेव पभावगा भणिया ॥१॥ [व्या. भा.]
[२]जम्मं दिक्खा नाणं, तित्थयराणं महाणुभावाणं ।
जत्थ य किर निव्वाणं, आगाढं दंसणं होइ ॥२॥

७ उ०–[३]+कत्थ य मइदुब्बल्लेण, तव्विहायरियविरहओ वावि ।
नेयगहणत्तणेण य, नाणावरणोदएणं च ॥१॥

---

१ छायाः–प्रवचनी धर्मकथी, वादी नैमित्तिकस्तपस्वी च ।
विद्यासिद्धश्च कविः, अष्टैव प्रभावका भणिताः ॥१॥

२ जन्म दीक्षा ज्ञानं, तीर्थकराणां महानुभावानाम् ।
यत्र च किल निर्वाणमागाढं दर्शनं भवति ॥२॥

३ कुत्रचिद् मतिदौर्बल्येन, तद्विधाचार्यविरहतश्चापि ।
ज्ञेयगहनत्वेन च, ज्ञानावरणोदयेन च ॥१॥

+ तत्थ य–इति ध्यानशतके पाठः, आ. श्री हरिभद्रसूरिविरचिता व्याख्यापि तदनुसारेण ।

१९२ यषामेकान्तिको भेदः, सम्मतो देहदेहिनोः ।
तेषां देहविनाशेऽपि, न हिंसा देहिनो भवेत् ॥१॥ ॥११७॥
१९३ अभेदैकान्तवादेऽपि, स्वीकृते देह—देहिनोः ।
देहनाशे देहिनाशात् परलोकोऽस्तु कस्य वै ॥२॥ ॥११८॥
१९४ भिन्नाभिन्नतया तस्मा—ज्जीवे देहात्प्रतिश्रुते ।
देहनाशे भवेत्पीडा, या तां हिंसां प्रचक्षते ॥३॥ ॥११९॥
१९५ दुःखोत्पत्तिर्मनःक्लेश—स्तत्पर्यायस्य च क्षयः ।
यस्यां स्यात्सा प्रयत्नेन, हिंसा हेया विपश्चिता ॥४॥ ॥१२०॥
१९६ प्राणी प्रमादतः कुर्या—द्यत्प्राणव्यपरोपणम् ।
सा हिंसा जगदे प्राज्ञै—र्बीजं संसारभूरुहः ॥५॥ ॥१२१॥
१९७ शरीरी म्रियतां मा वा, ध्रुवं हिंसा प्रमादिनः ।
सा प्राणव्यपरोपेऽपि, प्रमादरहितस्य न ॥६॥ ॥१२२॥

---

[४]हेऊदाहरणासंभवे अ, सइ सुट्ठु जं न बुज्झेज्जा ।
सव्वन्नुमयमवितहं, तहावि तं चिंतए मइमं ॥२॥
[५]अणुवक्कयपराणुग्गह—परायणा जं जिणा जगप्पवरा ।
जियरागदोसमोहा य, नन्नहा वाइणो तेणं ॥३॥
मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, मध्ये भक्तं पानकं चापराह्णे ।
द्राक्षाखण्डं शर्करा चार्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यसिंहेन दृष्टः ॥४॥

---

४ छायाः—हेतूदाहरणासंभवे च, सति सुष्ठु यन्न बुध्येत ।
सर्वज्ञमतमवितथं, तथापि तच्चिन्तयेन् मतिमान् ॥२॥
५ अनुपकृतपरानुग्रह—परायणा यज्जिना जगत्प्रवराः ।
जितरागद्वेषमोहाश्च, नान्यथावादिनस्तेन ॥३॥

१९८ जीवस्य हिंसा न भवे-न्नित्यस्यापरिणामिनः ।
क्षणिकस्य स्वयं नाशात्, कथं हिंसोपपद्यताम् ॥७॥ ॥१२३॥

१९९ नित्यानित्ये ततो जीवे, परिणामिनि युज्यते ।
हिंसा कायवियोगेन, पीडातः पापकारणम् ॥८॥ ॥१२४॥

२०० केचिद्वदन्ति हन्तव्याः, प्राणिनः प्राणिघातिनः ।
हिंस्रस्यैकस्य घाते स्या- द्रक्षणं भूयसां किल ॥९॥ ॥१२५॥

२०१ तदयुक्तमशेषाणां, हिंस्रत्वात्प्राणिनामिह ।
हन्तव्यता स्यात्तल्लाभ-मिच्छोर्मूलक्षतिः +स्फुटा÷॥१०॥१२६॥

२०२ अहिंसासम्भवो धर्म्मः, स हिंसातः कथं भवेत् ।
न तोयजानि पद्मानि, जायन्ते जातवेदसः ? ॥११॥ ॥१२७॥

२०३ पापहेतुर्वधः पापं, कथं छेत्तुमलं भवेत् ।
मृत्युहेतुः कालकूटं, जीविताय न जायते ॥१२॥ ॥१२८॥

२०४ संसारमोचकास्त्वाहु-र्दुःखिनां वध इष्यताम् ।
विनाशे दुःखिनां दुःख-विनाशो जायते किल ॥१३॥ ॥१२९॥

२०५ तदप्यसाम्प्रतं ते हि, हता नरकगामिनः ।
अनन्तेषु नियोज्यन्ते, दुःखेषु स्वल्पदुःखकाः ॥१४॥ ॥१३०॥

२०६ किं च सौख्यवतां घाते, धर्म्मः स्यात्पापवारणात् ।
इत्थं विचार्य हेयानि, वचनानि कुतीर्थिनाम् ॥१५॥ ॥१३१॥

२०७ चार्वाकाः प्राहुरात्मैव, तावन्नास्ति कथञ्चन ।
तं विना कस्य सा हिंसा, कस्य हिंसाफलं भवेत् ॥१६॥१३२॥

+ क्षितिः खं. ॥ ÷ स्फुटम्-घ. ङ. छ ॥

२०८ भूतेभ्य एव चैतन्यं, पिष्टादिभ्यो यथा मदः ।
भूतसंहतिनाशे च, पञ्चत्वमिति कथ्यते ॥१७॥ ॥१३३॥

२०९ आत्माऽभावे च तन्मूलः, परलोको न युज्यते ।
अभावे परलोकस्य, पुण्यापुण्यकथा वृथा ॥१८॥ ॥१३४॥

२१० तपांसि यातनाश्चित्राः संयमो भोगवञ्चना ।
इति विप्रतिपत्तिभ्यः, परेभ्यः परिभाष्यते ॥१९॥ ॥१३५॥

२११ स्वसंवेदनतः सिद्धः, स्वदेहे जीव इष्यताम् ।
अहं दुःखी सुखी वाह–मिति प्रत्यययोगतः ॥२०॥ ॥१३६॥

२१२ घटं वेद्म्यहमित्यत्र, त्रितयं प्रतिभासते ।
कर्म्म क्रिया च कर्त्ता च, तत्कर्त्ता किं निषिध्यते ॥२१॥१३७॥

२१३ शरीरमेव चेत्कर्तु, न कर्तु तदचेतनम् ।
भूतचैतन्ययोगाच्चे–च्चेतनं तदसङ्गतम् ॥२२॥ ॥१३८॥

२१४ मया दृष्टं श्रुतं स्पृष्टं, घ्रातमास्वादितं स्मृतम् ।
इत्येककर्तुका+भावा, भूतचिद्वादिनः कथम् ॥२३॥ ॥१३९॥

२१५ स्वसंवेदनतः सिद्धे, स्वदेहे चेतनात्मनि ।
परदेहेऽपि तत्सिद्धि–रनुमानेन साध्यते ॥२४॥ ॥१४०॥

२१६ ÷बुद्धिपूर्वां क्रियां दृष्ट्वा, स्वदेहेऽन्यत्र तद्गतिः ।
प्रमाणबलतः सिद्धा, केन नाम निवार्यते? ॥२५॥ ॥१४१॥

+ कर्तृकाभावात् मु. ।

÷ बुद्धिपूर्वां क्रियां दृष्ट्वा, स्वदेहेऽन्यत्र तद्गतेः । ज्ञायते बुद्धिसद्भावः सा न येषु न तेषु धीः ॥" इति तत्त्वार्थ राजवार्तिके उद्धृतः श्लोकः ।

२१७ तत्परलोकिनः सिद्धौ, परलोको न दुर्घटः ।
तथा च पुण्यपापादि, ×सर्वमेवोपपद्यते ॥२६॥ ॥१४२॥

२१८ तपांसि यातनाश्चित्रा, इत्याद्युन्मत्तभाषितम् ।
सचेतनस्य तत्कस्य, नोपहासाय जायते ॥२७॥ ॥१४३॥

२१९ निर्बाधोऽस्ति ततो जीवः, स्थित्युत्पादव्ययात्मकः ।
ज्ञाता द्रष्टा गुणी भोक्ता, कर्त्ता कायप्रमाणकः ॥२८॥ ॥१४४॥

२२० तदेवमात्मनः सिद्धौ, हिंसा किं नोपपद्यते ।
तदस्याः परिहारेणाहिंसाव्रतमुदीरितम् ॥२९॥ ॥१४५॥

२२१ आत्मवत्सर्वभूतेषु, सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
चिन्तयन्नात्मनोऽनिष्टां, हिंसामन्यस्य नाचरेत्[८] ॥२०॥

२२२ निरर्थिकां, न कुर्वीत, जीवेषु स्थावरेष्वपि ।
हिंसामहिंसाधर्मज्ञः, काङ्क्षन्मोक्षमुपासकः ॥२१॥७७॥

२२३ प्राणी प्राणितलोभेन, यो राज्यमपि मुञ्चति ।
तद्वधोत्थमघं सर्वो-र्वीदानेऽपि न शाम्यति[९] ॥२२॥

२२४ वने निरपराधानां, वायुतोयतृणाशिनाम् ।
निघ्नन् मृगाणां मांसार्थी, विशेष्येत कथं शुनः ? ॥२३॥

---

८ उ०—श्रूयतां धर्म्मसर्वस्वं, श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
आत्मनः प्रतिकूलानि, परेषां न समाचरेत् ॥१॥

९ उ०—मार्यमाणस्य हेमाद्रिं, राज्यं वाथ प्रयच्छतु ।
तदनिष्टं परित्यज्य, जीवो जीवितुमिच्छति ॥१॥

× स्वयमेवोप क. च. ॥

२२५ दीर्यमाणः कुशेनापि, यः स्वाङ्गे हन्त दूयते ।
निर्मन्तून् स कथं जन्तू-नन्तयेन्निशितायुधैः[१०] ॥२४॥

२२६ निर्मातुं क्रूरकर्म्माणः, क्षणिकामात्मनो धृतिम् ।
समापयन्ति सकलं, जन्मान्यस्य शरीरिणः[११] ॥२५॥८१॥

२२७ म्रियस्वेत्युच्यमानोऽपि, देही भवति दुःखितः ।
मार्यमाणः प्रहरणै-र्दारुणैः स कथं भवेत् ? ॥२६॥८२॥

२२८ श्रूयते प्राणिघातेन, रौद्रध्यानपरायणौ ।
सुभूमो ब्रह्मदत्तश्च, सप्तमं नरकं गतौ ॥२७॥ ॥८३॥

२२९ कुणिर्वरं वरं पङ्गु-रशरीरी वरं पुमान् ।
अपि सम्पूर्णसर्वाङ्गो, न तु हिंसापरायणः ॥२८॥ ॥८४॥

२३० हिंसा विघ्नाय जायेत, विघ्नशान्त्यै कृताऽपि हि ।
कुलाचारधियाऽप्येषा, कृता कुलविनाशनी ॥२९॥८५॥

२३१ अपि वंशक्रमायातां, यस्तु हिंसां परित्यजेत् ।
स श्रेष्ठः सुलस इव, कालसौकरिकात्मजः ॥३०॥८६॥

२३२ दमो देवगुरूपास्ति-र्दानमध्ययनं तपः ।
सर्वमप्येतदफलं, हिंसां चेन्न परित्यजेत् ॥३१॥८७॥

---

१० उ०—रसातलं यातु यदत्र पौरुषं, क्व नीतिरेषाऽशरणोह्यदोषवान् ।
निहन्यते यद्बलिनातिदुर्बलो, हहा महाकष्टमराजकं जगत् ॥१॥

११ उ०—योऽश्नाति यस्य तन्मांस—मुभयोः पश्यतान्तरम् ।
एकस्य क्षणिका तृप्तिः, प्राणैरन्यो वियुज्यते ॥१॥

२३३ विश्वस्तो मुग्धधी लोकः, पात्यते नरकावनौ ।
अहो नृशंसैर्लोभान्धै-र्हिंसाशास्त्रोपदेशकैः[१२] ॥३२॥८८॥
२३४ "यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः, स्वयमेव स्वयंभुवा ।
यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य, तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः ॥३३॥८९॥
२३५ ÷औषध्यः पशवो वृक्षा-स्तिर्यञ्चः पक्षिणस्तथा ।
यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः, प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितिं पुनः ॥३४॥
२३६ मधुपर्के च यज्ञे च, पितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैव पशवो हिंस्या-नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥३५॥९१॥
२३७ एष्वर्थेषु पशून् हिंसन्, वेदतत्त्वार्थविद् द्विजः ।
आत्मानं च पशूंश्चैव, गमयत्युत्तमां गतिम्" ॥३६॥९२॥
[मनु स्मृ० ५।३९-४२]

२३८ ये चक्रुः क्रूरकर्माणः, शास्त्रं हिंसोपदेशकम् ।
क्व ते यास्यन्ति नरके, नास्तिकेभ्योऽपि नास्तिकाः ॥३७॥
२३९ "वरं वराकश्चार्वाको, योऽसौ प्रकटनास्तिकः ।
वेदोक्तितापसच्छद्म-च्छन्नं रक्षो न जैमिनि[१३] ॥३८॥

---

१२ उ०—एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेक-
स्तद्वद्भिरेव सह संवसतिर्द्वितीयम् ।
एतद्द्वयं भुवि न [यस्य स तत्त्वतोऽन्ध-]
+स्तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः ? ॥१॥

१३ उ०—नाहं स्वर्गफलोपभोगतृषितो नाभ्यर्थितस्त्वं मया,
सन्तुष्टस्तृणभक्षणेन सततं, साधो न युक्तं तव ।

+ स्तस्यापि मार्गचलने शां. खं. । ÷ ओषध्य. खं. ।

२४० देवोपहारव्याजेन, यज्ञव्याजेन येऽथवा ।
घ्नन्ति जन्तून् गतघृणा, घोरां ते यान्ति दुर्गतिम् ॥३९॥

२४१ शमशीलदयामूलं, हित्वा धर्मं जगद्धितम् ।
अहो हिंसाऽपि धर्माय, जगदे मन्दबुद्धिभिः ॥४०॥९६॥

२४२ "हविर्यच्चिररात्राय, यच्चानन्त्याय कल्पते ।
पितृभ्यो विधिवद्दत्तं, तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥४१॥९७॥

२४३ तिलैर्व्रीहियवैर्माषै-रद्भिर्मूलफलेन वा ।
दत्तेन मासं प्रीयन्ते, विधिवत् पितरो नृणाम् ॥४२॥९८॥

२४४ द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन, त्रीन् मासान् हारिणेन तु ।
औरभ्रेणाथ चतुरः, शाकुनेनेह पञ्च तु ॥४३॥९९॥

२४५ षण्मासांश्छागमांसेन, पार्षतेनेह सप्त वै ।
अष्टावेणस्य मांसेन, रौरवेण नवैव तु ॥४४॥१००॥

२४६ दशमासांस्तु तृप्यन्ति, वराहमहिषामिषैः ।
शशकूर्मयोर्मांसेन, मासानेकादशैव तु ॥४५॥१०१॥

स्वर्गे यान्ति यदि त्वया विनिहताः यज्ञे ध्रुवं प्राणिनो-
यज्ञं किं न करोषि मातृपितृभिः, पुत्रैस्तथा बान्धवैः ॥१॥
[1]सव्वे जीवा वि इच्छंति, जीविउं न मरिज्जिउं ।
तम्हा पाणिवहं घोरं, निग्गंथा वज्जयंतिणं ॥२॥

[दशवै० ६।११]

---

१ सर्वे जीवा अपीच्छन्ति, जीवितुं न मर्तुम् ।
तस्मात् प्राणिवधं घोरं, निर्ग्रन्था वर्जयन्ति ॥

२४७ संवत्सरं तु गव्येन, पयसा पायसेन तु ।
+वाध्रीणसस्य मांसेन, तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी"[१४] ॥४६॥०२॥
[मनुस्मृति ३।२६६-२७१]

२४८ इति स्मृत्यनुसारेण, पितृणां तर्पणाय या ।
मूढै र्विधीयते हिंसा, साऽपि दुर्गतिहेतवे[१५] ॥४७॥०३॥

२४९ यो भूतेष्वभयं दद्याद्-भूतेभ्यस्तस्य नो भयम् ।
यादृग्वितीर्यते दानं, ÷तादृगासाद्यते फलम् ॥४८॥०४॥

२५० कोदण्डदण्डचक्रासि-शूलशक्तिधराः सुराः ।
हिंसका अपि हा कष्टं, पूज्यन्ते देवताधिया ॥४९॥०५॥

२५१ मातेव सर्वभूताना-महिंसा हितकारिणी ।
अहिंसैव हि संसार-मरावमृतसारणिः× ॥५०॥१०६॥

२५२ अहिंसा दुःखदावाग्नि-प्रावृषेण्यघनावली ।
भवभ्रमिरुगार्त्तांना-महिंसा परमौषधी ॥५१॥१०७॥

२५३ दीर्घमायुः परं रूप-मारोग्यं श्लाघनीयता ।
अहिंसायाः फलं सर्वं, किमन्यत्कामदैव सा ॥५२॥१०८॥

---

१४ उ०–त्रिपिबं त्विन्द्रियक्षीणं, श्वेतं वृद्धमजापतिम् ।
+वाध्रीणसं तु तं प्राहु-र्याज्ञिकाः पितृकर्मसु ॥१॥

१५ उ०–मृतानामपि जन्तूनां, यदि तृप्तिर्भवेदिह ।
निर्वाणस्य प्रदीपस्य, स्नेहः संवर्द्धयेच्छिखाम् ॥१॥

+ वाध्री. मु. ॥ ÷ सद्यते खं. ॥ × सारिणिः खं. ॥

२५४ हेमाद्रिः पर्वतानां हरिरमृतभुजां, चक्रवर्ती नराणां,
शीतांशुर्ज्योतिषां स्वस्तरुरवनिरुहां चण्डरोचिर्ग्रहाणाम् ।
सिन्धुस्तोयाशयानां जिनपतिसुरामर्त्यमर्त्याधिपानां,
यद्वत्तद्वद्व्रताना-मधिपतिपदवीं यात्यहिंसा किमन्यत् ॥१॥१४६

२५५ मन्मनत्वं काहलत्वं, मूकत्वं मुखरोगिताम् ।
वीक्ष्याऽसत्यफलं कन्या-लीकाद्यसत्यमुत्सृजेत्[१६] ॥५३॥०९

२५६ कन्यागोभूम्यलीकानि, न्यासापहरणं तथा ।
कूटसाक्ष्यं च पञ्चेति, स्थूलासत्यान्यकीर्त्तयन् ॥५४॥१०

२५७ सर्वलोकविरुद्धं य-द्यद्विश्वसितघातकम् ।
यद्विपक्षश्च पुण्यस्य, न वदेत्तदसूनृतम् ॥५५॥१११॥

२५८ असत्यतो लघीयस्त्व-मसत्याद्वचनीयता ।
अधोगतिरसत्याच्च, तदसत्यं परित्यजेत् ॥५६॥११२॥

२५९ असत्यवचनं प्राज्ञः, प्रमादेनापि नो वदेत् ।
श्रेयांसि येन भज्यन्ते, वात्ययेव महाद्रुमाः ॥५७॥११३॥

२६० असत्यवचनाद्वैर-विषादाप्रत्ययादयः ।
प्रादुःषन्ति न के दोषाः, कुपथ्याद् व्याधयो यथा ॥५८॥

२६१ निगोदेष्वथ तिर्यक्षु, तथा नरकवासिषु ।
उत्पद्यन्ते मृषावाद-प्रसादेन शरीरिणः ॥५९॥११५॥

---

१६ उ०–मूका जडाश्च विकला, वाग्हीना वागूजुगुप्सिताः ।
पूतिगन्धमुखाश्चैव, जायन्तेऽनृतभाषिणः ॥१॥

२६२ ब्रूयाद्भियोपरोधाद्वा नासत्यं कालिकार्यवत् ।
यस्तु ब्रूते स नरकं, प्रयाति वसुराजवत् ॥६०॥११६॥

२६३ न सत्यमपि भाषेत, परपीडाकरं+ वचः ।
लोकेऽपि श्रूयते यस्मात् , कौशिको नरकं गतः ॥६१॥

२६४ अल्पादपि मृषावादाद् , रौरवादिषु संभवः ।
अन्यथा वदतां जैनीं, वाचं त्वहह का गतिः ॥६२॥१८॥

२६५ ज्ञानचारित्रयोर्मूलं, सत्यमेव वदन्ति ये ।
धात्री पवित्रीक्रियते, तेषां चरणरेणुभिः ॥६३॥११९॥

२६६ अलीकं ये न भाषन्ते, सत्यव्रतमहाधनाः ।
नापराद्धुमलं तेभ्यो-भूतप्रेतोरगादयः ॥६४॥१२०॥

२६७ अहिंसापयसः पालि-भूतान्यन्यव्रतानि यत् ।
सत्यभङ्गात्पालिभङ्गे-ऽनर्गलं विप्लवेत तत् ॥१॥१४७॥

२६८ सत्यमेव वदेत्प्राज्ञः सर्वभूतोपकारकम् ।
यद्वा तिष्ठेत् समालम्ब्य, मौनं सर्वार्थसाधकम् ॥२॥१४८॥

२६९ पृष्टेनापि न वक्तव्यं, वचो वैरस्य कारणम् ।
मर्मवित्कर्कशं शङ्का-स्पदं हिंस्रमसूयकम् ॥३॥१४९॥

२७० धर्मध्वंसे क्रियालोपे, स्वसिद्धान्तार्थविप्लवे ।
अपृष्टेनापि शक्तेन, वक्तव्यं तन्निषेधितुम् ॥४॥१५०॥

२७१ चार्वाकैः कौलिकै र्विप्रैः, सौगतैः पाञ्चरात्रिकैः ।
असत्येनैव विक्रम्य, जगदेतद्विडम्बितम् ॥५॥१५१॥

+ परं खं. ॥

२७२ अहो पुरजलस्रोतः—सोदरं तन्मुखोदरम् ।
निःसरन्ति यतो वाचः, पङ्काकुलजलोपमाः ॥६॥१५२॥

२७३ दावानलेन ज्वलता, परिप्लुष्टोऽपि पादपः ।
सान्द्रीभवति लोकोऽयं, न तु दुर्वचनाग्निना ॥७॥१५३॥

२७४ चन्दनं चन्द्रिका चन्द्र—मणयो मौक्तिकस्रजः ।
आह्लादयन्ति न तथा, यथा वाक् सूनृता नृणाम् ॥८॥१५४॥

२७५ शिखि मुण्डी जटी नग्नश्चीवरी यस्तपस्यति ।
सोऽपि मिथ्या यदि ब्रूते, निन्द्यः स्यादन्त्यजादपि ॥९॥१५५॥

२७६ एकत्राऽसत्यजं पापं, पापं निःशेषमन्यतः ।
द्वयोस्तुलाविधृतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥१०॥१५६॥

२७७ पारदारिकदस्यूना—मस्ति काचित्प्रतिक्रिया ।
असत्यवादिनः पुंसः, प्रतीकारो न विद्यते ॥११॥१५७॥

२७८ कुर्वन्ति देवा—अपि पक्षपातं, नरेश्वराः शासनमुद्वहन्ति ।
+शान्तीभवन्ती ज्वलनादयो यत्—
तत् सत्यवाचां फलमामनन्ति ॥१२॥१५८॥

२७९ दौर्भाग्यं प्रेष्यतां दास्य—मङ्गच्छेदं दरिद्रताम् ।
अदत्तात्तफलं ज्ञात्वा, स्थूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥६५॥१२१॥

२८० पतितं विस्मृतं नष्टं, स्थितं स्थापितमाहितम् ।
अदत्तं नाददीत स्वं, परकीयं क्वचित्सुधीः ॥६६॥१२२॥

+ शीतीभ० मु. ॥

२८१ अयं लोकः परलोको-धर्मो धैर्यं धृतिर्मतिः ।
मुष्णता परकीयं स्वं, मुषितं सर्वमप्यदः ॥६७॥१२३॥

२८२ एकस्यैकं क्षणं दुःखं, मार्यमाणस्य जायते ।
सपुत्रपौत्रस्य पुन-र्यावज्जीवं हृते धने ॥६८॥१२४॥

२८३ चौर्य्यपापद्रुमस्येह, वधबन्धादिकं फलम् ।
जायते परलोके तु, फलं नरकवेदना ॥६९॥१२५॥

२८४ दिवसे वा रजन्यां वा, स्वप्ने वा जागरेऽपि वा ।
सशल्य इव चौर्येण, नैति स्वास्थ्यं नरः क्वचित् ॥७०॥

२८५ मित्रपुत्रकलत्राणि, भ्रातरः पितरोऽपि हि ।
÷संसजन्ति क्षणमपि, न म्लेच्छैरिव तस्करैः[१७] ॥७१॥

२८६ संबन्ध्यपि निगृह्णीत, चौर्यान्मण्डिकवन्नृपैः ।
चौरोऽपि त्यक्तचौर्य्यः स्यात्, स्वर्गभाग्रौहिणेयवत्॥७२॥

२८७ दूरे परस्य सर्वस्व-मपहर्तुमुपक्रमः ।
उपाददीत नादत्तं, तृणमात्रमपि क्वचित् ॥७३॥१२९॥

२८८ परार्थग्रहणे येषां, नियमः शुद्धचेतसाम् ।
अभ्यायान्ति श्रियस्तेषां, स्वयमेव स्वयंवराः ॥७४॥३०॥

---

१७ उ०—ब्रह्महत्या सुरापानं, स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
महान्ति पातकान्याहु—स्तत्संसर्गश्च पञ्चमम् ॥१॥
चौरश्चौरापको मन्त्री, भेदज्ञः काणकक्रयी ।
स्थानदो भक्तदश्चैव, चौरः सप्तविधः स्मृतः ॥२॥

÷ संसृजन्ति खं. ॥

२८९ अनर्था दूरतो यान्ति, साधुवादः प्रवर्त्तते ।
स्वर्गसौख्यानि ढौकन्ते, स्फुटमस्तेयचारिणाम् ॥७५॥३१

२९० वरं वह्निशिखा पीता, सर्पास्यं चुम्बितं वरम् ।
वरं हलाहलं लीढं, परस्वहरणं न तु ॥१॥१५९॥

२९१ प्रायः परस्वलुब्धस्य, निःशूका बुद्धिरेधते ।
हन्तुं भ्रातॄन् पितॄन् दारान्, सुहृदस्तनयान् गुरून् ॥२॥६०॥

२९२ परस्वं तस्करो गृह्णन्, वधबन्धादि नेक्षते ।
पयःपायीव लगुडं, बिडाल उपरिस्थितम् ॥३॥१६१॥

२९३ व्याधधीवरमार्जारा–दिभ्यश्चौरोऽतिरिच्यते ।
निगृह्यते नृपतिभि–र्यदसौ नेतरे पुनः ॥४॥१६३॥

२९४ स्वर्णादिकेऽप्यन्यधने पुरःस्थे, सदा मनीषा दृषदीव येषाम् ।
सन्तोषपीयूषरसेन तृप्ता–
स्ते द्यां लभन्ते गृहमेधिनोऽपि ॥५॥१६३॥

२९५ षण्ढत्वमिन्द्रियच्छेदं, वीक्ष्याब्रह्मफलं सुधीः ।
भवेत् स्वदारसन्तुष्टो-ऽन्यदारान् वा विवर्जयेत् ॥७६॥

२९६ रम्यमापातमात्रे यत्, परिणामेऽतिदारुणम् ।
किंपाकफलसंकाशं, तत्कः सेवेत मैथुनम् ॥७७॥१३३॥

२९७ कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा, भ्रमिर्ग्लानिर्बलक्षयः ।
राजयक्ष्मादिरोगाश्च, भवेयुर्मैथुनोत्थिताः ॥७७॥१३४॥

२९८ योनियन्त्रसमुत्पन्नाः, सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः ।
पीड्यमाना विपद्यन्ते, यत्र तन्मैथुनं त्यजेत् ॥७९॥१३५॥

२९९ +रक्तजाः कृमयः सूक्ष्मा-मृदुमध्याधिशक्तयः ।
जन्मवर्त्मसु कण्डूतिं, जनयन्ति तथाविधाम् ॥८०॥१३६॥

३०० स्त्रीसंभोगेन यः काम-ज्वरं प्रतिचिकीर्षति ।
स हुताशं घृताहुत्या, विध्यापयितुमिच्छति[१८] ॥८१॥३७॥

३०१ वरं ज्वलदयः*स्तम्भ-परिरम्भो विधीयते ।
न पुनर्नरकद्वार-रामाजघनसेवनम् ॥८२॥ ॥१३८॥

३०२ सतामपि हि वामभ्रू-र्ददाना हृदये पदम् ।
अभिरामं गुणग्रामं, निर्वासयति निश्चितम् ॥८३॥१३९॥

३०३ वञ्चकत्वं नृशंसत्वं, चञ्चलत्वं कुशीलता ।
इति नैसर्गिका दोषा, यासां तासु रमेत कः ॥८४॥१४०॥

३०४ प्राप्तुं पारमपारस्य, पारावारस्य पार्यते ।
स्त्रीणां प्रकृतिवक्राणां, दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥८५॥१४१॥

३०५ नितम्बिन्यः पतिं पुत्रं, पितरं भ्रातरं क्षणात् ।
आरोपयन्त्यकार्येऽपि, दुर्वृत्ताः प्राणसंशये ॥८६॥१४२॥

---

१८ उ०—न जातु कामः कामाना-मुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव, भूय एवाभिवर्द्धते ॥१॥ [महाभारत]

+ सम्प्रति तु कामशास्त्रटीकायामयं श्लोक इत्थमुपलभ्यते—
"सम्बाधकस्य कृमिजुष्टत्वात् तत्र निसर्गसिद्धा कण्डूतिः। तथा चोक्तम्—
"रक्तजाः कृमयः सूक्ष्मा मृदुमध्योग्रशक्तयः ।
स्मरसद्मसु कण्डूतिं जनयन्ति यथाबलम्" सा त्वस्याः पुरुषेणापनीयते।
इति कामशास्त्रस्य यशोधरकृतायां जयमंगलाटीकायां प्रथमेऽध्याये द्वितीयेऽधिकरणे ॥ * ज्वलदयस्तम्भ मु. शां. ॥

३०६ भवस्य बीजं नरक-द्वारमार्गस्य दीपिका ।
शुचां कन्दः कलेर्मूलं, दुःखानां खानिरङ्गना ॥८७॥४३॥

३०७ मनस्यन्यद्वचस्यन्य-त्क्रियायामन्यदेव हि ।
यासां साधारणस्त्रीणां, ताः कथं सुखहेतवः[१९] ॥८८॥४४॥

३०८ मांसमिश्रं सुरामिश्र-मनेकविटचुम्बितम् ।
को वेश्यावदनं चुम्बे-दुच्छिष्टमिव भोजनम् ॥८९॥४५॥

३०९ अपि प्रदत्तसर्वस्वात्, कामुकात् क्षीणसम्पदः ।
वासोऽप्याच्छेत्तुमिच्छन्ति, गच्छतः पण्ययोषितः[२०] ॥९०॥

३१० न देवान्न गुरून्नापि, सुहृदो न च बान्धवान् ।
असत्सङ्गरतिर्नित्यं, वेश्यावश्यो हि मन्यते ॥९१॥१४७॥

३११ कुष्ठिनोऽपि स्मरसमान्, पश्यन्तीं धनकाङ्क्षया ।
तन्वन्तीं कृत्रिमस्नेहं, निःस्नेहां गणिकां त्यजेत् ॥९२॥

३१२ नासक्त्या सेवनीया हि, स्वदारा अप्युपासकैः ।
आकरः सर्वपापानां, किं पुनः परयोषितः ॥९३॥१४९॥

३१३ स्वपतिं या परित्यज्य, निस्त्रपोपपतिं +भजेत् ।
तस्यां क्षणिकचित्तायां, ÷विश्रम्भः कोऽन्ययोषिति ॥९४॥

---

१९ अन्यस्मै दत्तसङ्केता, याचतेऽन्यं स्तुते परम् ।
अन्यश्चित्ते परः पार्श्वे, गणिकानामहो नरः ॥१॥

२० उपचरिताऽप्यतिमात्रं, प्रकटवधूः क्षीणसम्पदः पुंसः ।
पातयति दशां व्रजतः, स्पृहया परिधानमात्रेऽपि ॥१॥

+ व्रजेत् शां. खं. ॥ ÷ विस्रम्भः खं. ॥

३१४ भीरोराकुलचित्तस्य, दुःस्थितस्य परस्त्रियाम् ।
रतिर्न युज्यते कर्तु-मुपसूनं× पशोरिव ॥९५॥१५१॥

३१५ प्राणसंदेहजननं, परमं वैरकारणम् ।
लोकद्वयविरुद्धं च, परस्त्रीगमनं त्यजेत् ॥९६॥१५२॥

३१६ सर्वस्वहरणं बन्धं, शरीरावयवच्छिदाम् ।
मृतश्च नरकं घोरं, लभते पारदारिकः ॥९७॥१५३॥

३१७ स्वदाररक्षणे यत्नं, विदधानो निरन्तरम् ।
जानन्नपि जनो दुःखं, परदारान् कथं व्रजेत् ॥९८॥५४॥

३१८ विक्रमाक्रान्तविश्वोऽपि, परस्त्रीषु रिरंसया ।
कृत्वा कुलक्षयं प्राप, नरकं दशकन्धरः ॥९९॥१५५॥

३१९ लावण्यपुण्यावयवां, पदं सौन्दर्यसम्पदः ।
कलाकलापकुशला-मपि जह्यात् परस्त्रियम् ॥१००॥१५६॥

३२० अकलंकमनोवृत्तेः, परस्त्रीसन्निधावपि ।
सुदर्शनस्य किं ब्रूमः, सुदर्शनसमुन्नतेः ? ॥१०१॥१५७॥

३२१ ऐश्वर्यराजराजोऽपि, रूपमीनध्वजोऽपि च ।
सीतया रावण इव, त्याज्यो नार्या नरः परः ॥१०२॥

३२२ नपुंसकत्वं तिर्यक्त्वं, दौर्भाग्यं च भवे भवे ।
भवेन्नराणां स्त्रीणां चा-न्यकान्तासक्तचेतसाम् ॥१०३॥

३२३ प्राणभूतं चरित्रस्य, परब्रह्मैककारणम् ।
समाचरन् ब्रह्मचर्यं, पूजितैरपि पूज्यते ॥१०४॥१६०॥

× मुपशूनं मु. ॥

३२४ चिरायुषः सुसंस्थाना-दृढसंहनना नराः ।
तेजस्विनो महावीर्या-भवेयुर्ब्रह्मचर्यतः ॥१०५॥ ॥१६१॥

३२५ पश्यन्ति कृष्णकुटिलां, कबरीमेव योषिताम् ।
तदभिष्वङ्गजन्मानं, न दुष्कर्मपरम्पराम् ॥१॥ ॥१६४॥

३२६ सीमन्तिनीनां सीमन्तः, पूर्णः सिन्दूररेणुना ।
पन्थाः सीमन्तकाख्यस्य, नरकस्येति लक्ष्यताम् ॥२॥ ॥१६५॥

३२७ भ्रूवल्लरीं वर्णिनीनां, वर्णयन्ति न जानते ।
मोक्षाध्वनि प्रस्थितानां, पुरोगामुरगीमिमाम् ॥३॥ ॥१६६॥

३२८ भङ्गुरान्नयनापाङ्गा-नङ्गनानां निरीक्षते ।
हतबुद्धिर्न तु निजं, भङ्गुरं हन्त जीवितम् ।४॥ ॥१६७॥

३२९ नासावंशं प्रशंसन्ति, स्त्रीणां सरलमुन्नतम् ।
निजवंशं न पश्यन्ति, भ्रश्यन्तमनुरागिणः ॥५॥ ॥१६८॥

३३० स्त्रीणां कपोले संक्रान्त-मात्मानं वीक्ष्य हृष्यति ।
संसारसरसीपङ्के, मज्जन्तं वेत्ति नो जडः ॥६॥ ॥१६९॥

३३१ पिबन्ति रतिसर्वस्व-बुद्ध्या बिम्बाधरं स्त्रियाः ।
न बुध्यन्ते यत्कृतान्तः, पिबत्यायुर्दिवानिशम् ॥७॥ ॥१७०॥

३३२ योषितां दशनान् कुन्द-सोदरान् बहु मन्वते ।
स्वदन्तभङ्गं नेक्षन्ते, तरसा जरसा कृतम् ॥८॥ ॥१७१॥

३३३ स्मरदोलाधिया कर्ण-पाशान् पश्यति योषिताम् ।
कण्ठोपकण्ठलुठितान् , कालपाशांस्तु नात्मनः ॥९॥ ॥१७२॥

३३४ योषितां प्रोषितमति-र्मुखं पश्यत्यनुक्षणम् ।
क्षणोऽपि हन्त नास्त्यस्य, कृतान्तमुखवीक्षणे ॥१०॥ ॥१७३॥

३३५ नरः स्मरपराधीनः, स्त्रीकण्ठमवलम्बते ।
नात्मनो वेत्त्यसूनद्य, श्वो वा कण्ठावलम्बिनः ॥११॥ ॥१७४॥

३३६ स्त्रीणां भुजलताबन्धं, बन्धुरं बुध्यते कुधीः ।
न कर्मबन्धनैर्बद्ध-मात्मानमनुशोचति ॥१२॥ ॥१७५॥

३३७ धत्ते स्त्रीपाणिभिः स्पृष्टो-हृष्टो+ रोमाञ्चकण्टकान् ।
स्मारयन्ति न किं तेऽस्य, कूटशाल्मलिकण्टकान् ॥१३॥१७६॥

३३८ कुचकुम्भौ समालिङ्ग्य, स्त्रियाः शेते सुखं जडः ।
विस्मृता नूनमेतस्य, कुम्भीपाकोद्भवा व्यथा ॥१४॥ ॥१७७॥

३३९ मध्यमध्यासते मुग्धा-मुग्धाक्षीणां क्षणे क्षणे ।
एतन्मध्यं भवाम्भोधे-रिति ÷नैते विविञ्चते ॥१५॥ ॥१७८॥

३४० धिगङ्गनानां त्रिवली-तरङ्गैर्ह्रियते जनः ।
त्रिवलीछद्मना ह्येत-न्ननु वैतरणीत्रयम् ॥१६॥ ॥१७९॥

३४१ स्मरार्त्तं मज्जति मनः, पुंसां स्त्रीनाभिवापिषु ।
प्रमादेनापि किं नेदं, साम्याम्भसि मुदास्पदे ॥१७॥ ॥१८०

३४२ स्मरारोहणनिःश्रेणीं, स्त्रीणां रोमलतां विदुः ।
नराः संसारकारायां, न पुनर्लोहशृङ्खलाम् ॥१८॥ ॥१८१॥

३४३ जघन्या जघनं स्त्रीणां, भजन्ति विपुलं मुदा ।
संसारसिन्धोः पुलिन-मिति नूनं न जानते ॥१९॥ ॥१८२॥

+ नरो खं० ॥ ÷ नैवं ख. च. ॥

३४४ भजते करभोरूणा-मूरूनल्पमतिर्नरः ।
अनूरूक्रियमाणं तैः, सद्गतौ स्वं न बुध्यते ॥२०॥ ॥१८३॥

३४५ स्त्रीणां पादैर्हन्यमान-मात्मानं बहुमन्यते ।
हताशो न तु जानाति, क्षेप्यमाणमधोगतौ ॥२१॥ ॥१८४॥

३४६ दर्शनात् स्पर्शनाच्छ्लेषाद्, या हन्ति शमजीवितम् ।
हेयोग्रविषनागीव, वनिता सा विवेकिभिः ॥२२॥ ॥१८५॥

३४७ इन्दुलेखेव कुटिला, सन्ध्येव क्षणरागिणी ।
निम्नगेव निम्नगति-र्वर्जनीया नितम्बिनी ॥२३॥ ॥१८६॥

३४८ न प्रतिष्ठां न सौजन्यं, न दानं न च गौरवम् ।
न च स्वान्यहितं वामाः, पश्यन्ति मदनान्धलाः ॥२४ । १८७

३४९ निरङ्कुशा नरे नारी, तत्करोत्यसमञ्जसम् ।
यत्क्रुद्धाः सिंहशार्दूल व्याला अपि न कुर्वते ॥२५॥ ॥१८८॥

३५० दूरतस्ताः परित्याज्याः, प्रादुर्भावितदुर्मदाः ।
विश्वोपतापकारिण्यः, +करिण्य इव योषितः ॥२६॥ ॥१८९॥

३५१ स कोऽपि स्मर्यतां मन्त्रः, स देवः कोऽप्युपास्यताम् ।
न येन स्त्रीपिशाचीयं, ग्रसते शीलजीवितम् ॥२७॥ ॥१९०॥

३५२ शास्त्रेषु श्रूयते यच्च, यच्च लोकेषु गीयते ।
संवादयन्ति दुःशीलं, तन्नार्यः कामविह्वलाः ॥२८॥ ॥१९१॥

३५३ संपिण्ड्येवाहिदंष्ट्राग्नि-यमजिह्वाविषाङ्कुरान् ।
जगज्जिघांसुना नार्य्यः, कृताः क्रूरेण वेधसा ॥२९॥ ॥१९२॥

+ करण्यः खं. ॥

३५४ यदि स्थिरा भवेद्विद्यु-त्तिष्ठन्ति यदि वायवः ।
दैवात्तथापि नारीणां, न स्थेम्ना स्थीयते मनः ॥३०॥॥१९३॥

३५५ यद्विना मन्त्रतन्त्राद्यै-र्वञ्च्यन्ते चतुरा अपि ।
इन्द्रजालमिदं हन्त, नारीभिः शिक्षितं कुतः ॥३१॥ ॥१९४॥

३५६ अपूर्वा वामनेत्राणां, मृषावादेषु वैदुषी ।
प्रत्यक्षाण्यप्यकृत्यानि, यदपह्नुवते क्षणात् ॥३२॥ ॥१९५॥

३५७ पीतोन्मत्तो यथा लोष्टं, सुवर्णं मन्यते जनः ।
तथा स्त्रीसङ्गजं दुःखं सुखं मोहान्धमानसः ॥३३॥ ॥१९६॥

३५८ जटी मुण्डो ×शिखी मौनी, नग्नो वल्की तपस्व्यथ ।
ब्रह्माऽप्यब्रह्मशीलश्चेत्तदा मह्यं न रोचते ॥३४॥ ॥१९७॥

३५९ कण्डूयन् कच्छूरः कच्छूं, यथा दुःखं सुखीयति ।
दुर्वारमन्मथावेश–विवशो मैथुनं तथा ॥३५॥ ॥१९८॥

३६० नार्य्यो यैरुपमीयन्ते, काञ्चनप्रतिमादिभिः ।
आलिङ्ग्यालिङ्ग्य तान्येव, किमु कामी न तृप्यति ॥३६॥१९९॥

३६१ यदेवाङ्गं कुत्सनीयं, गोपनीयं च योषिताम् ।
तत्रैव हि जनो रज्येत्, केनान्येन विरज्यताम् ॥३७॥२००॥

३६२ मोहादहह नारीणा-मङ्गैर्मांसास्थिनिर्मितैः ।
चन्द्रेन्दिवरकुन्दादि, सदृक्षीकृत्य दूषितम् ॥३८॥ ॥२०१॥

३६३ नारीं नितम्बजघनस्तनभूरिभारा–
मारोपयन्त्युरसि मूढधियो रताय ।

× शिखी लुंची नग्नो शां. ॥

संसारवारिनिधिमध्यनिमज्जनाय,
जानन्ति तां न हि शिलां निजकण्ठबद्धाम् ॥३९॥२०२॥

३६४ भवोदन्वद्वेलां, मदनमृगयुव्याधहरिणीं,
मदावस्थाहालां, विषयमृगतृष्णामरुभुवम् ।
महामोहध्वान्तो-च्चयबहुलपक्षान्तरजनीम्,
विपत्खानिं नारीं, परिहरत हे श्राद्धसुधियः ! ॥४०॥२०३॥

३६५ असन्तोपमविश्वास-मारम्भं दुःखकारणम् ।
मत्वा मूर्च्छाफलं कुर्यात्-परिग्रहनियन्त्रणम्[१७] ॥१०६॥६२॥

---

१७ उ०—असन्तोषवतां पुंसा-मपमानः पदे पदे ।
सन्तोषैश्वर्यसुखिनां, दूरे दुर्जनभूमयः ॥१॥

अपरिग्रह एव भवेद्वस्त्रा-भरणाद्यलङ्कृतोऽपि पुमान् ।
ममकारविरहितः ×सति, ममकारे सङ्गवान्नग्नः ॥२॥[त्रीनि.-१५]

ग्रामं गेहं च विशन्, कर्म च नोकर्म चाददानोऽपि ।
अपरिग्रहोऽममत्वोऽपरिग्रहो नान्यथा कश्चित् ॥३॥ [त्रीनि.-१८

[१]जं पि वत्थं व पायं वा, कंबलं वा पायपुंछणं ।
तं पि संजमलज्जट्ठा, ÷धारंति परिहरंति अ ॥४॥

१ छायाः—यदपि वस्त्रं वा पात्रं वा, कम्बलं वा पादप्रोञ्छनम् ।
तदपि संयमलज्जार्थं, धारयन्ति परिभुञ्जते च ॥

× सन् शां. ख. च ॥ ÷ धारिंति शां. खं ॥

३६६ परिग्रहमहत्त्वाद्धि, मज्जत्येव +भवेऽम्बुधौ ।
महापोत इव प्राणी, त्यजेत्तस्मात् परिग्रहं ॥१०७॥६३॥

३६७ त्रसरेणुसमोऽप्यत्र, न गुणः कोऽपि विद्यते ।
दोषास्तु पर्वतस्थूलाः, प्रादुष्षन्ति परिग्रहे[१८] ॥१०८॥६४॥

३६८ सङ्गाद्भवन्त्यसन्तोऽपि, रागद्वेषादयो द्विषः ।
मुनेरपि चलेच्चेतो-यत्तेनान्दोलितात्मनः ॥१०९॥६५॥

३६९ संसारमूलमारम्भा-स्तेषां हेतुः परिग्रहः ।
तस्मादुपासकः कुर्या-दल्पमल्पं परिग्रहम् ॥११०॥६६॥

३७० मुष्णन्ति विषयस्तेना-दहति स्मरपावकः ।
रुन्धन्ति वनिताव्याधाः, सङ्गैरङ्गीकृतं नरम्[१९] ॥१११॥६७

---

[२]न सो परिग्गहो वुत्तो, नायपुत्तेण ताइणा ।
मुच्छा परिग्गहो वुत्तो, इइ वुत्तं महेसिणा ॥५॥

[दशवै० ६।२०–२१]

+ भवाम्बुधौ शां. मु. ॥

१८ उ०–धर्मार्थं यस्य वित्तेहा, तस्यानीहा गरीयसी ।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य, दूरादस्पर्शनं वरम् ॥१॥

१९ उ०–तृष्णा खनिरगाधेयं, दुष्पूरा केन पूर्यते ।
या महद्भिरपि क्षिप्तैः, पूरणैरेव खन्यते ॥१॥

२ न स परिग्रह उक्तः, ज्ञातपुत्रेण तायिना ।
मूर्च्छा परिग्रह उक्तः, इत्युक्तं महर्षिणा ॥

३७१ तृप्तो न पुत्रैः सगरः, कुचिकर्णो न गोधनैः ।
न धान्यैस्तिलकश्रेष्ठी, न नन्दः कनकोत्करैः ॥११२॥६८॥

३७२ तपःश्रुतपरीवारां, शमसाम्राज्यसंपदम् ।
परिग्रहग्रहग्रस्ता-स्त्यजेयुर्योगिनोऽपि हि ॥११३॥१६९॥

३७३ असन्तोषवतः सौख्यं, न शक्रस्य न चक्रिणः ।
जन्तोः सन्तोषभाजो य-दभयस्येव जायते ॥११४॥७०॥

३७४ सन्निधौ निधयस्तस्य, कामगव्यनुगामिनी ।
अमरा किङ्करायन्ते, सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥११५॥७१॥

३७५ +धनं धान्यं स्वर्णरूप्य-कुप्यानि क्षेत्रवास्तुनी ।
द्विपाच्चतुष्पाच्चेति स्यु-र्नव बाह्याः परिग्रहाः ॥१॥२०४॥

३७६ रागद्वेषौ कषायाः शुग् हासौ रत्यरती भयम् ।
जुगुप्सा वेदमिथ्यात्वे, आन्तराः स्युश्चतुर्दश ॥२॥२०५॥

३७७ बाह्यात् परिग्रहात्प्रायः, प्रकुप्यन्त्यान्तरा अपि ।
प्रावृषो मूषिकालर्क-विषजोपद्रवा इव ॥३॥२०६॥

३७८ प्राप्तप्रतिष्ठानपि च, वैराग्यादिमहाद्रुमान् ।
उन्मूलयति निर्मूलं, परिग्रहमहाबलः ॥४॥२०७॥

३७९ परिग्रहनिषण्णोऽपि, योऽपवर्गं विमार्गति ।
लोहोडुपनिविष्टोऽसौ, पारावारं तितीर्षति ॥५॥२०८॥

३८० बाह्याः परिग्रहाः पुंसां, धर्मस्य ध्वंसहेतवः ।
तज्जन्मानोऽपि जायन्ते, समिधामिव वह्नयः ॥६॥२०९॥

+ धनधान्यस्वर्ण क. ख. च. । धान्यं धन स्वर्ण ड. ॥

३८१ बाह्यानपि हि यः सङ्गा-न्न नियन्त्रयितुं क्षमः ।
जयेत् क्लीबः कथं सोऽन्तः-परिग्रहचमूममूम् ॥७॥२१०॥

३८२ क्रीडोद्यानमविद्यानां, वारिधिर्व्यसनार्णसाम् ।
कन्दस्तृष्णामहावल्ले-रेक एव परिग्रहः ॥८॥२११॥

३८३ अहो आश्चर्यमुन्मुक्त-सर्वसङ्गान्मुनीनपि ।
धनार्थित्वेन शङ्कन्ते, धनरक्षापरायणाः ॥९॥२१२॥

३८४ राजतस्करदायाद-वह्नितोयादिभीरुभिः ।
धनैकतानैर्धनिभि-र्निशास्वपि न सुप्यते ॥१०॥२१३॥

३८५ दुर्भिक्षे वा सुभिक्षे वा, वने जनपदेऽपि वा ।
शङ्काऽऽतङ्काकुलतया, धनी सर्वत्र दुःखितः ॥११॥२१४॥

३८६ निर्दोषा वा सदोषा वा, सुखं जीवन्ति निर्धनाः ।
बाध्यन्ते धनिनो लोके, दोषैरुत्पादितैरपि ॥१२॥२१५॥

३८७ अर्जने रक्षणे नाशे, व्यये सर्वत्र दुःखदम् ।
धत्ते कर्णगृहीताच्छ-भल्ललीलां धनं नृणाम् ॥१३॥२१६॥

३८८ धिग्धनं धनवन्तो य-देकामिषजिघृक्षुभिः ।
स्वजनैरपि बाध्यन्ते, शुनकाः शुनकैरिव ॥१४॥२१७॥

३८९ इत्थमर्थं लभेयाहं, रक्षेयं वर्द्धयेय च ।
कृतान्तदन्तयन्त्रस्थो-ऽपीत्याशां न त्यजेद् धनी ॥१५॥२१८॥

३९० पिशाचीव धनाशेयं, यावदुच्छृङ्खला भवेत् ।
तावत् प्रदर्शयेन्नृणां, नानारूपां विडम्बनाम् ॥१६॥२१९॥

३९१ यदीच्छसि सुखं धर्मं, मुक्तिसाम्राज्यमेव च ।
तदा परपरीहारा-देकामाशां वशीकुरु ॥१७॥२२०॥

३९२ स्वर्गापवर्गनगर-प्रवेशप्रतिरोधिनी ।
अभेद्या वज्रधाराभि-राशैव हि महार्गला ॥१८॥२२१॥

३९३ आशैव राक्षसी पुंसा माशैव विषमञ्जरी ।
आशैव जीर्णमदिरा, धिगाशा सर्वदोषभूः ॥१९॥२२२॥

३९४ ते धन्याः पुण्यभाजस्ते, तैस्तीर्णः क्लेशसागरः ।
जगत्संमोहजननी, यैराशाऽऽशीविषी जिता ॥२०॥२२३॥

३९५ पापवल्लीं दुःखखानिं, सुखाग्निं दोषमातरम् ।
आशां निराशीकुरुते, यस्तिष्ठति सुखेन सः ॥२१॥२२४॥

३९६ आशादवाग्नेर्महिमा, कोऽपि लोकपथातिगः ।
धर्ममेघं समाधिं यो, विध्यापयति तत्क्षणात् ॥२२॥२२५॥

३९७ दीनं जल्पन्ति गायन्ति, नृत्यन्त्यभिनयन्ति च ।
आशापिशाचीविवशाः, पुमांसो धनिनां पुरः ॥२३॥२२६॥

३९८ न यान्ति वायवो यत्र, नाप्यर्केन्दुमरीचयः ।
आशामहोर्मयः पुंसां, तत्र यान्ति निरर्गलाः ॥२४॥२२७॥

३९९ येनाशायै ददे स्वाम्यं, तेनात्तं दास्यमात्मनः ।
आशा दासी कृता येन, तस्य स्वाम्यं जगत्त्रये ॥२५॥२२८॥

४०० ×नाशा नैसर्गिकी पुंसि, या जीर्यति न जीर्यति ।
उत्पात एव कोऽप्येषा, तस्यां सत्यां कुतः सुखम् ॥२६॥२२९॥

× आशा–शां ॥

४०१ वलयो वलयाः पुसां, पलितानि स्रजः कृताः ।
क्किमन्यन्मण्डनं कृत्वा, ÷कृतार्थाऽऽशा भविष्यति ॥२७॥२३०॥

४०२ प्राप्तेभ्योऽप्यतिरिच्यन्ते, तेऽर्थास्त्यक्ता य आशया ।
क्रोडीकरोति यानाशा, ते तु स्वप्नेऽपि दुर्लभाः ॥२८॥२३१॥

४०३ यानर्थान् ×बहुभिर्यत्नै-रिच्छेत्साधयितुं नरः ।
अयत्नसिद्धा एवैते, कृते ह्याशानिमीलने ॥२९॥२३२॥

४०४ पुण्योदयोऽस्ति चेत् पुंसां, व्यर्थैवाशापिशाचिका ।
अथ पुण्योदयो नास्ति, व्यर्थैवाशापिशाचिका ॥३०॥२३३॥

४०५ अधीती पण्डितः प्राज्ञः, पापभीरुस्तपोधनः ।
स एव येन हित्वाऽऽशां, नैराश्यमुररीकृतम् ॥३१॥२३४॥

४०६ सुखं सन्तोषपीयूष-जुषां यत् स्ववशात्मनाम् ।
तत्पराधीनवृत्तीना-मसन्तोषवतां कुतः ॥३२॥२३५॥

४०७ सन्तोषवर्मणि व्यर्था-आशानाराचपङ्क्तयः ।
ताः कथं प्रतिरोद्धव्या-इति मा स्माकुलो भव ॥३३॥२३६॥

४०८ वाक्येनैकेन तद्ब्रूमि, यद्वाच्यं वाक्यकोटिभिः ।
आशापिशाची शान्ता च, प्राप्तं च परमं पदम् ॥३४॥२३७॥

४०९ तत्सन्त्यजाऽऽशावैवश्यं, मितीकृतपरिग्रहः ।
+भजस्व द्रव्यसाधुत्वं, यतिधर्मानुरक्तधीः ॥३५॥२३८॥

÷ कृतार्था सा-खं. ॥

× बहुभिः क्लेशै-०ख. च. ॥ + भजस्व भावसाधुत्वं-च. ड. ॥

४१० मिथ्यादृग्भ्यो विशिष्यन्ते, सम्यग्दर्शनिनो जनाः ।
तेभ्योऽपि देशविरता-मितारम्भपरिग्रहाः ॥३६॥२३९॥

४११ यामन्यतीर्थिका यान्ति, गतिं तीव्रतपोजुषः ।
उपासकाः सोमिलवत् तां विराद्धव्रता अपि ॥३७॥२४०॥

४१२ मासे मासे हि ये बालाः, कुशाग्रेणैव भुञ्जते ।
सन्तुष्टोपासकानां ते, कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥३८॥२४१॥

४१३ अप्यद्भुततपोनिष्ठ-स्तामलिः पूरणोऽपि वा ।
सुश्रावकोचितगते-रतिहीनां गतिं ययौ ॥३९॥२४२॥

४१४ आशापिशाचविवशं कुरु मा स्म चेतः,
सन्तोषमुद्वह परिग्रहनिग्रहेण ।
श्रद्धां विधेहि यतिधर्मधुरीणताया-
मन्तर्भवाष्टकमुपैषि यथाऽपवर्गम् ॥४०॥२४३॥

॥ इति द्वितीयप्रकाश ॥

॥ तृतीयप्रकाशः ॥

४१५ **दशस्वपि कृता दिक्षु, यत्र सीमा न लङ्घ्यते ।**
ख्यातं दिग्विरतिरिति, प्रथमं तद्गुणव्रतम् ॥१॥१७२॥

४१६ **चराचराणां जीवानां, विमर्दननिवर्त्तनात् ।**
तप्तायोगोलकल्पस्य, सद्व्रतं गृहिणोऽप्यदः ॥२॥१७३॥

४१७ **जगदाक्रममाणस्य, प्रसरल्लोभवारिधेः ।**
स्खलनं विदधे तेन, येन दिग्विरतिः कृता ॥३॥१७४॥

४१८ तदेतद्यावज्जीवं वा, सद्व्रतं गृहमेधिनाम् ।
+चतुर्मासादिनियमा-दथवा स्वल्पकालिकम् ॥१॥२४४॥

४१९ सदा सामायिकस्थानां, यतीनां तु ÷यतात्मनाम् ।
न दिशि क्वचन स्यातां, विरत्यविरती इमे ॥२॥२४५॥

४२० चारणानां हि गमनं, यदूर्ध्वं मेरुमूर्द्धनि ।
तिर्यग्रुचकशैले च, नैषां दिग्विरतिस्ततः ॥३॥२४६॥

४२१ गन्तुं सर्वासु यो दिक्षु, विदध्यादवधिं सुधीः ।
स्वर्गादौ निरवधयो-जायन्ते तस्य सम्पदः ॥४॥२४७॥

४२२ **भोगोपभोगयोः संख्या, शक्त्या यत्र विधीयते ।**
भोगोपभोगमानं तद् , द्वैतीयीकं गुणव्रतम् ॥४॥१७५॥

४२३ **सकृदेव भुज्यते यः, स भोगोऽन्नस्रगादिकः ।**
पुनः पुनः पुनर्भोग्य-उपभोगोऽङ्गनादिकः ॥५॥१७६॥

+ चतुसीमादि० मु.–खं. ॥ ÷ जितात्मनाम्–मु. ॥

४२४ मद्यं मांसं नवनीतं, मधूदुम्बरपञ्चकम् ।
अनन्तकायमज्ञात-फलं रात्रौ च भोजनम् ॥६॥१७७॥

४२५ आमगोरससंपृक्तद्विदलं+ पुष्पितौदनम् ।
दध्यहर्द्वितयातीतं, कुथितान्नं च वर्जयेत् ॥७॥१७८॥

४२६ मदिरापानमात्रेण, बुद्धिर्नश्यति दूरतः ।
वैदग्धीबन्धुरस्यापि, दौर्भाग्येणेव कामिनी ॥८॥१७९॥

४२७ पापाः कादम्बरीपान-विवशीकृतचेतसः ।
जननीं हा प्रियीयन्ति, जननीयन्ति च प्रियाम् ॥९॥८०॥

४२८ न जानाति परं स्वं वा, मद्याच्चलितचेतनः ।
स्वामीयति वराकः स्वं, स्वामिनं किङ्करीयति ॥१०॥८१॥

४२९ मद्यपस्य शबस्येव, लुठितस्य चतुष्पथे ।
मूत्रयन्ति मुखे श्वानो-व्यात्ते विवरशङ्कया ॥११॥१८२॥

४३० मद्यपानरसे मग्नो-नग्नः स्वपिति चत्वरे ।
गूढं च स्वमभिप्रायं, प्रकाशयति लीलया ॥१२॥१८३॥

४३१ वारुणीपानतो यान्ति, कान्तिकीर्तिमतिश्रियः ।
विचित्राश्चित्ररचना-विलुठत्कज्जलादिव ॥१३॥१८४॥

४३२ भूतात्तवन्नरीनर्त्ति, रारटीति सशोकवत् ।
दाहज्वरार्तवद्भूमौ, सुरापो लोलुठीति च ॥१४॥१८५॥

४३३ विदधत्यङ्गशैथिल्यं, ग्लपयन्तीन्द्रियाणि च ।
मूर्च्छामतुच्छां यच्छन्ती, हाला हालाहलोपमा ॥१५॥८६॥

+ ०क्तं द्विदलं मु. ।

४३४ विवेकः संयमो ज्ञानं, सत्यं शौचं दया क्षमा ।
मद्यात्प्रलीयते सर्वं, तृण्या वह्निकणादिव ॥१६॥१८७॥

४३५ दोषाणां कारणं मद्यं, मद्यं कारणमापदाम् ।
रोगातुर इवापथ्यं, तस्मान् मद्यं विवर्जयेत् ॥१७॥१८८॥

४३६ रसोद्भवाश्च भूयांसो-भवन्ति किल जन्तवः ।
तस्मान्मद्यं न पातव्यं, हिंसापातकभीरुणा ॥१॥२४८॥

४३७ दत्तं न दत्तमात्तं च, नात्तं कृतं च नो कृतम् ।
मृषोद्यराज्यादिव हा, स्वैरं वदति मद्यपः ॥२॥२४९॥

४३८ गृहे बहिर्वा मार्गे वा, परद्रव्याणि मूढधीः ।
वधबन्धानिर्भीको गृह्णात्याच्छिद्य मद्यपः ॥३॥२५०॥

४३९ बालिकां युवतीं वृद्धां, ब्राह्मणीं श्वपचीमपि ।
भुङ्क्ते परस्त्रियं सद्यो-मद्योन्मादकदर्थितः ॥४॥२५१॥

४४० रटन् गायन् लुठन् धावन् , कुप्यंस्तुष्यन् रुदन् हसन् ।
+स्तभ्नन्नमन् भ्रमंस्तिष्ठन् , सुरापः पापराट् नटः ॥५॥२५२॥

४४१ श्रूयते किल शाम्बेन, मद्यादन्धम्भविष्णुना ।
हतं वृष्णिकुलं सर्वं, प्लोषिता च ÷पुरी पितुः ॥६॥२५३॥

४४२ पिबन्नपि मुहुर्मद्यं, मद्यपो नैव तृप्यति ।
जन्तुजातं कवलयन् , कृतान्त इव सर्वदा ॥७॥२५४॥

+ स्तर्जयन् भ्रमं०-खं ॥ ÷ पितुः पुरी-ख. च ॥

४४३ लौकिका अपि मद्यस्य, बहुदोषत्वमास्थिताः× ।
यत्तस्य परिहार्यत्व मेवं पौराणिका जगुः ॥८॥२५५॥

४४४ कश्चिदृषिस्तपस्तेपे, भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।
क्षोभाय प्रेषयामास, तस्यागत्य च तास्तकम् ॥९॥२५६॥

४४५ विनयेन सग राध्य, वरदाभिमुखं स्थितम् ।
जगुर्मद्यं तथा मांसं, सेवस्वाब्रह्म चेच्छया ॥१०॥२५७॥

४४६ स एवं गदितस्ताभि र्द्वयोर्नरकहेतुताम् ।
आलोच्य मद्यरूपं च, शुद्धकारणपूर्वकम् ॥११॥२५८॥

४४७ मद्यं प्रपद्य *तद्भोगान्-नष्टधर्मस्थितिर्मदात् ।
विदंशार्थमजं हत्वा, सर्वमेव चकार सः ॥१२॥२५९॥

४४८ अवद्यमूलं नरकस्य पद्धतिं, सर्वापदां स्थानमकीर्तिकारणम् ।
अभव्यसेव्यं गुणिभिर्विगर्हितं, विवर्जयेन्मद्यमुपासकः सदा ॥१३॥

४४९ चिखादिषति यो मांसं, प्राणिप्राणापहारतः ।
उन्मूलयत्यसौ मूलं, दयाऽऽख्यं धर्मशाखिनः ॥१८॥८९॥

४५० अशनीयन् सदा मांसं, दयां यो हि चिकीर्षति ।
ज्वलति ज्वलने वल्लीं, स रोपयितुमिच्छति ॥१९॥९०॥

४५१ हन्ता पलस्य विक्रेता, संस्कर्त्ता भक्षकस्तथा ।
क्रेताऽनुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः ॥२०॥१९१॥

४५२ "अनुमन्ता विशसिता, निहन्ता क्रयविक्रयी ।
संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च, खादकश्चेति घातकाः"+ ॥२१॥

× ०माश्रिताः ख. च. ञ ॥ * तद् भोगाद् नष्टधर्मस्थितिरित्यर्थः ॥
+ [मनुस्मृति० ५-५१]

४५३ "नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां, मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
न च प्राणिवधः स्वर्ग्य-स्तस्मान्मांसं विवर्जयेत्"÷ ॥२२॥

४५४ ये भक्षयन्त्यपलं, ×स्वकीयपलपुष्टये ।
त एव घातका यन्न, वधको भक्षकं विना ॥२३॥१९४॥

४५५ ※मृष्टान्नान्यपि ⁘ विष्टासा-दमृतान्यपि मूत्रसात् ।
स्युर्यस्मिन्नङ्गकस्यास्य, कृते कः पापमाचरेत् ? ॥२४॥

४५६ मांसाशने न दोषोऽस्ती-त्युच्यते यैर्दुरात्मभिः ।
व्याधगृध्रवृकव्याघ्र-शृगालास्तैर्गुरूकृताः ॥२५॥१९६॥

४५७ "मां स भक्षयिताऽमुत्र, यस्य मांसमिहाद्म्यहम्+ ।
एतन्मांसस्य मांसत्वे, निरुक्तं मनुरब्रवीत्" ॥२६॥१९७॥

४५८ मांसास्वादनलुब्धस्य, देहिनं देहिनं प्रति ।
हन्तुं प्रवर्त्तते बुद्धिः, शाकिन्या इव दुर्धियः ॥२७॥९८॥

४५९ ये भक्षयन्ति पिशितं, दिव्यभोज्येषु सत्स्वपि ।
सुधारसं परित्यज्य, भुञ्जते ते हलाहलम् ॥२८॥१९९॥

४६० न धर्मो निर्दयस्यास्ति, पलादस्य कुतो दया ।
पललुब्धो न तद्वेत्ति, विद्याद्वोपदिशेन्नहि ॥२९॥२००॥

४६१ केचिन्मांसं महामोहा-दश्नन्ति न परं स्वयम् ।
देवपित्रतिथिभ्योऽपि, कल्पयन्ति यदूचिरे ॥३०॥२०१॥

४६२ "क्रीत्वा स्वयं वाऽप्युत्पाद्य, परोपहृतमेव वा ।
देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य, खादन् मांसं न दुष्यति"* ॥३१॥

÷ [मनुस्मृति० ५-४८] × स्वकीयबल०-शां० ॥ ※ मिष्टा०-मु. ॥
⁘ विष्टा-मु. ॥ + [मनुस्मृति० ५-५५] "एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः" ॥ इति उत्तरार्धं मनुस्मृतौ ॥ * [मनुस्मृति० ५-३२]

४६३ मन्त्रसंस्कृतमप्यद्या-द्यवाल्पमपि नो पलम् ।
भवेज्जीवितनाशाय, हालाहललवोऽपि हि ॥३२॥२०३॥

४६४ सद्यः संमूर्च्छितानन्त-जन्तुसन्तानदूषितम् ।
नरकाध्वनि पाथेयं, कोऽश्नीयात्पिशितं सुधीः ? ॥३३॥

४६५ मांसलुब्धैरमर्यादै-र्नास्तिकैः स्तोकदर्शिभिः ।
कुशास्त्रकारै र्वैयात्याद् गदितं मांसभक्षणम् ॥१॥२६१॥

४६६ नान्यस्ततो गतघृणोनरकार्चिष्मदिन्धनम् ।
स्वमांसं परमांसेन, ×यः पोषयितुमिच्छति ॥२॥२६२॥

४६७ स्वाङ्गं ÷पुष्णन्नृगूथेन, वरं हि गृहशूकरः+ ।
प्राणिघातोद्भवैर्मांसैर्न पुनर्निर्घृणो नरः ॥३॥२६३॥

४६८ निःशेषजन्तुमांसानि, भक्ष्याणीति *य ऊचिरे ।
नृमांसं वर्जितं शङ्के, स्ववधाशङ्कयैव तैः ॥४॥२६४॥

४६९ विशेषं यो न मन्येत, नृमांसपशुमांसयोः ।
धार्मिकस्तु ततो नान्यः, पापीयानपि नापरः ॥५॥२६५॥

४७० शुक्रशोणितसम्भूतं, विष्टारसविवर्द्धितम् ।
लोहितं स्त्यानतामाप्तं, कोऽश्नीयादकृमिः पलम् ? ॥६॥२६६॥

४७१ अहो द्विजातयो धर्मं, शौचमूलं वदन्ति च ।
सप्तधातुकदेहोत्थं, मांसमश्नन्ति चाधमाः ॥७॥२६७॥

४७२ येषां तु तुल्ये मांसान्ने, सतृणाभ्यवहारिणाम् ।
विषामृते समे तेषां, मृत्युजीवितदायिनी ॥८॥२६८॥

× यो वर्धयितु०-ख. च. अ. ण. ॥ ÷ पुष्णन् स्वगूथेन-खं. ॥
+ शूकरः-सं. ॥ * यदूचिरे-खं. ॥

४७३ भक्षणीयं सतां मांसं, प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना ।
ओदनादिवदित्येवं, ये चानुमिमते +जडाः ॥९॥२६९॥

४७४ गोसम्भवत्वात्ते मूत्रं, पयोवन्न पिबन्ति किम् ? ।
प्राण्यङ्गतानिमित्ता च, नौदनादिषु भक्ष्यता ॥१०॥२७०॥

४७५ शङ्खादि शुचि नास्थ्यादि, प्राण्यङ्गत्वे समे यथा ।
ओदनादि तथा भक्ष्य-मभक्ष्यं पिशितादिकम् ॥११॥२७१॥

४७६ यस्तु प्राण्यङ्गमात्रत्वात्, प्राह मांसौदने समे ।
स्त्रीत्वमात्रान्मातृपत्न्योः÷, स किं साम्यं न कल्पयेत् ? ॥१२॥

४७७ पञ्चेन्द्रियस्यैकस्यापि, वधे तन्मांसभक्षणात् ।
यथा हि नरकप्राप्ति-र्न तथा धान्यभोजनात् ॥१३॥२७३॥

४७८ न हि धान्यं भवेन्मांसं, रसरक्तविकारजम् ।
अमांसभोजिस्तस्मान्न पापा धान्यभोजिनः ॥१४॥२७४॥

४७९ धान्यपाके प्राणिवधः, परमेकोऽवशिष्यते ।
गृहिणां ×देशयमिनां, स तु नात्यन्तबाधकः ॥१५॥२७५॥

४८० मांसखादकगतिं विमृशन्तः, सस्यभोजनरता इह सन्तः ।
प्राप्नुवन्ति सुसम्पदमुच्चै-र्जैनशासनजुषो गृहिणोऽपि ॥१६॥

४८१ *अन्तर्मुहूर्त्तात्परतः, सुसूक्ष्मा जन्तुराशयः ।
यत्र मूर्च्छन्ति तन्नाद्यं, नवनीतं विवेकिभिः ॥३४॥०५

४८२ एकस्यापि हि जीवस्य, हिंसने किमघं भवेत् ।
जन्तुजातमयं तत्को-नवनीतं निषेवते ? ॥३५॥२०६॥

+ जनाः खं. ॥ ÷ मातृ-पुत्र्योः खं. ॥ × देशयतिनां शां. ॥
* अन्तमु०-खं.

४८३ अनेकजन्तुसङ्घात-निघातनसमुद्भवम् ।
जुगुप्सनीयं लालावत्, कः स्वादयति माक्षिकम् ? ॥३६॥

६८४ भक्षयन्माक्षिकं क्षुद्र-जन्तुलक्षक्षयोद्भवम् ।
स्तोकजन्तुनिहन्तृभ्यः, +सौनिकेभ्योऽतिरिच्यते[1] ॥३७॥

६८५ एकैककुसुमक्रोडा-द्रसमापीय मक्षिकाः ।
यद्वमन्ति मधूच्छिष्टं, तदश्नन्ति न धार्मिकाः ॥३८॥०९॥

४८६ अप्यौषधकृते जग्धं, मधु श्वभ्रनिबन्धनम् ।
भक्षितः ×प्राणनाशाय, कालकूटकणोऽपि हि ॥३९॥१०॥

४८७ मधुनोऽपि हि माधुर्य-मबोधैरहहोच्यते ।
÷आसाद्यन्ते यदास्वादा-च्चिरं नरकवेदनाः ॥४०॥२११॥

४८८ मक्षिकामुखनिष्ठ्यूतं, जन्तुघातोद्भवं मधु ।
अहो पवित्रं मन्वाना-देवस्नाने प्रयुञ्जते[2] ॥४१॥२१२॥

४८९ उदुम्बरवटप्लक्ष-काकोदुम्बरशाखिनाम् ।
पिप्पलस्य च नाश्नीयात्-फलं कृमिकुलाकुलम् ॥४२॥

---

१ उ०—÷क्षुद्रजन्तुरनस्थिः स्या-दथवा क्षुद्र एव यः ।
शतं वा प्रसृतिर्येषां, केचिदानकुलादपि ॥१॥

२ उ०—करभाणां विवाहे +तु, रासभास्तत्र गायनाः ।
परस्परं प्रशंसन्ति, अहो रूपमहो ध्वनिः ॥१॥

+ शौनिके०—मु. ॥ × प्राणिना० खं० ॥ ÷ आश्वाद्यन्ते—खं० ॥

÷ श्लोकोऽयं पाणिनीयव्याकरणस्य २।४।८ सूत्रस्य व्याख्यायां काशिकायां दृश्यते ॥ च—खं ॥

४९० अप्राप्नुवन्नन्यभक्ष्य-मपि क्षामो बुभुक्षया ।
न भक्षयति पुण्यात्मा, पञ्चोदुम्बरजं फलम् ॥४३॥१४॥

४९१ आर्द्रः कन्दः समग्रोऽपि, सर्वः *किशलयोऽपि च ।
स्नुही लवणवृक्षत्वक्, कुमारी गिरिकर्णिका ॥४४॥२१५॥

४९२ शतावरी विरूढानि, गुडूची कोमलाम्लिका ।
पल्ल्यङ्कोऽमृतवल्ली च, वल्लः +शूकरसंज्ञितः ॥४५॥१६॥

४९३ अनन्तकायाः सूत्रोक्ता-अपरेऽपि कृपापरैः ।
मिथ्यादृशामविज्ञाता-वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥४६॥२१७॥

४९४ स्वयं परेण वा ज्ञातं, फलमद्याद्विशारदः ।
निषिद्धे विषफले वा, मा भूदस्य प्रवर्तनम् ॥४७॥२१८॥

४९५ अन्नं प्रेतपिशाचाद्यैः, सञ्चरद्भिर्निरङ्कुशैः ।
उच्छिष्टं क्रियते यत्र, तत्र नाद्याद् दिनात्यये ॥४८॥१९

४९६ घोरान्धकाररुद्धाक्षैः, पतन्तो यत्र जन्तवः ।
नैव भोज्ये निरीक्ष्यन्ते, तत्र भुञ्जीत को निशि ? ॥४९॥

४९७ मेधां पिपीलिका हन्ति, यूका कुर्याज्जलोदरम् ।
कुरुते मक्षिका वान्ति, कुष्ठरोगं च कोलिकः ॥५०॥२१॥

४९८ कण्टको दारुखण्डं च, वितनोति गलव्यथाम् ।
व्यञ्जनान्तर्निपतित-स्तालु विध्यति वृश्चिकः ॥५१॥२२॥

४९९ विलग्नश्च गले वालः, स्वरभङ्गाय जायते ।
इत्यादयो दृष्टदोषाः, सर्वेषां निशि भोजने ॥५२॥२२३॥

* किसल० खं । एवमग्रेऽपि ॥ + शूकर० मु. । एवमग्रेऽपि ॥

५०० ×नाप्रेक्ष्य सूक्ष्मजन्तूनि, निश्यद्यात्प्रासुकान्यपि ।
अप्युद्यत्केवलज्ञानै-र्नादृतं यन्निशाऽशनम् ॥५३॥२२४॥
५०१ धर्मविन्नैव भुञ्जीत, कदाचन दिनात्यये ।
बाह्या अपि निशाभोज्यं, यदभोज्यं प्रचक्षते ॥५४॥२५॥
५०२ "त्रयीतेजोमयो भानु-रिति वेदविदो विदुः ।
तत्करैः पूतमखिलं, शुभं कर्म समाचरेत् ॥५५॥२२६॥
५०३ नैवाहुतिर्न च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनम् ।
दानं वा विहितं रात्रौ, भोजनं तु विशेषतः ॥५६॥२२७॥
५०४ दिवसस्याष्टमे भागे, मन्दीभूते दिवाकरे ॥
÷नक्तं तद्धि विजानीया-न्न नक्तं निशि भोजनम् ॥५७॥"
५०५ देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्णे, मध्याह्ने ऋषिभिस्तथा ।
अपराह्णे च पितृभिः, सायाह्ने दैत्यदानवैः ॥५८॥२९॥
५०६ सन्ध्यायां यक्षरक्षोभिः, सदा भुक्तं कुलोद्वह ! ।
सर्ववेलां व्यतिक्रम्य, रात्रौ भुक्तमभोजनम् ॥५९॥३०॥"
५०७ हृन्नाभिपद्मसङ्कोच-श्चण्डरोचिरपायतः ।
अतो नक्तं न भोक्तव्यं, सूक्ष्मजीवादनादपि ॥६०॥२३१॥
५०८ संसजज्जीवसङ्घातं, भुञ्जाना निशि भोजनम् ।
राक्षसेभ्यो विशिष्यन्ते, मूढात्मानः कथं नु ते ॥६१॥
५०९ वासरे च रजन्यां च, यः खादन्नेव तिष्ठति ।
शृङ्गपुच्छपरिभ्रष्टः, स्पष्टं स पशुरेव हि ॥६२॥२३३॥

× ना प्रेक्षसूक्ष्म–सं. ॥ ÷ नक्तं तु तद्विजा० मु. ।

५१० अह्नो मुखेऽवसाने च, यो द्वे द्वे घटिके त्यजन्+ ।
निशाभोजनदोषज्ञो-ऽश्नात्यसौ पुण्यभाजनम् ॥६३॥२३४॥
५११ अकृत्वा नियमं दोषा-भोजनाद्दिनभोज्यपि ।
फलं भजेन्न निर्व्याजं, न वृद्धि र्भाषितं विना ॥६४॥२३५॥
५१२ ये वासरं परित्यज्य, रजन्यामेव भुञ्जते ।
ते परित्यज्य माणिक्यं, काचमाददते जडाः ॥६५॥३६॥
५१३ वासरे सति ये श्रेयस्काम्यया निशि भुञ्जते ।
ते वपन्त्यूषरक्षेत्रे, शालीन् सत्यपि पल्वले ॥६६॥२३७॥
५१४ उलूककाकमार्जार÷-गृध्रशम्बर×शूकराः ।
अहिवृश्चिकगोधाश्च, जायन्ते रात्रिभोजनात् ॥६७॥२३८॥
५१५ श्रूयते ह्यन्यशपथा, ननादृत्यैव लक्ष्मणः ।
निशाभोजनशपथं, कारितो वनमालया ॥६८॥२३९॥
५१६ करोति विरतिं धन्यो, यः सदा निशि भोजनात् ।
सोऽर्द्धं पुरुषायुषस्य, स्यादवश्यमुपोषितः ॥६९॥२४०॥
५१७ रजनीभोजनत्यागे, ये गुणाः परितोऽपि तान् ।
न सर्वज्ञादृते कश्चि-दपरो वक्तुमीश्वरः ॥७०॥२४१॥
५१८ आमगोरससंपृक्त-द्विदलादिषु जन्तवः ।
दृष्टाः केवलिभिः सूक्ष्मा-स्तस्मात्तानि विवर्जयेत् ॥७१॥

+ त्यजेत्—शां. ॥ ÷ ०मार्जारा—शां. खं. ॥
× संवर सूकराः—सं. खं. । "शं वृणोतीति शंवरः, अल्पो हरिणः" इति अभिधान—चिन्तामणेः स्वोपज्ञवृत्तौ ४।३५९॥

५१९ जन्तुमिश्रं फलं पुष्पं, पत्रं चान्यदपि त्यजेत् ।
सन्धानमपि संसक्तं, जिनधर्मपरायणः ॥७२॥२४३॥

५२० आर्त्तं रौद्रमपध्यानं, पापकर्मोपदेशिता ।
हिंसोपकारिदानं च, प्रमादाचरणं तथा ॥७३॥२४४॥

५२१ शरीराद्यर्थदण्डस्य, प्रतिपक्षतया स्थितः ।
योऽनर्थदण्डस्तत्त्याग-स्तृतीयं तु गुणव्रतम् ॥७४॥२४५॥

५२२ वैरिघातो नरेन्द्रत्वं, पुरघाताग्निदीपने ।
खचरत्वाद्यपध्यानं, मुहूर्त्तात्परतस्त्यजेत् ॥७५॥२४६॥

५२३ वृषभान् दमय क्षेत्रं, कृष षण्ढय वाजिनः ।
दाक्षिण्याविषये पापो-पदेशोऽयं न कल्पते ॥७६॥२४७॥

५२४ यन्त्रलाङ्गलशस्त्राग्नि-मुशलोदूखलादिकम् ।
दाक्षिण्याविषये हिंस्रं, नार्पयेत्करुणापरः ॥७७॥२४८॥

५२५ कुतूहलाद्गीतनृत्त-नाटकादिनिरीक्षणम् ।
कामशास्त्रप्रसक्तिश्च, द्यूतमद्यादिसेवनम् ॥७८॥२४९॥

५२६ जलक्रीडाऽऽन्दोलनादि-विनोदो जन्तुयोधनम् ।
रिपोः सुतादिना वैरं, भक्तस्त्रीदेशराट्कथाः ॥८९॥२५०॥

५२७ रोगमार्गश्रमौ मुक्त्वा, स्वापश्च सकलां निशाम् ।
एवमादि परिहरेत्, प्रमादाचरणं सुधीः ॥८०॥२५१॥

५२८ विलासहासनिष्ठ्यूत-निद्राकलहदुष्कथाः ।
जिनेन्द्रभवनस्यान्त-राहारं च चतुर्विधम् ॥८१॥२५२॥

५२९ त्यक्तार्त्तरौद्रध्यानस्य, त्यक्तसावद्यकर्मणः ।
मुहूर्तं समता या तां, विदुः सामायिकव्रतम् ॥८२॥२५३॥
५३० सामायिकव्रतस्थस्य, गृहिणोऽपि स्थिरात्मनः ।
चन्द्रावतंसकस्येव, क्षीयते कर्म सञ्चितम् ॥८३॥२५४॥
५३१ दिग्व्रते परिमाणं यत् , तस्य संक्षेपणं पुनः ।
दिने रात्रौ च देशाव-काशिकव्रतमुच्यते ॥८४॥२५५॥
५३२ चतुष्पर्व्यां चतुर्थादि-कुव्यापारनिषेधनम् ।
ब्रह्मचर्यं क्रियास्नाना-दित्यागः पोषधव्रतम् ॥८५॥२५६॥
५३३ गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते, पुण्यं ये पोषधव्रतम् ।
दुष्पालं पालयन्त्येव, यथा स चुलनीपिता ॥८६॥२५७॥
५३४ दानं चतुर्विधाहार-पात्राच्छादनसद्मनाम् ।
अतिथिभ्योऽतिथिसंवि-भागव्रतमुदीरितम्[३] ॥८७॥२५८॥

---

३ उ०—प्रायः शुद्धै-स्त्रिविधविधिना, प्रासुकैरेषणीयैः,
कल्प्यप्रायैः +स्वयमुपहितै-र्वस्तुभिः पानकाद्यैः ।
काले प्राप्तान् सदनमसम-श्रद्धया साधुवर्गान्
धन्याः केचित् परमवहिता-हन्त ! ÷संमानयन्ति ॥१॥
अशनमखिलं खाद्यं स्वाद्यं भवेदथ पानकं,
यतिजनहितं वस्त्रं पात्रं सकम्बलप्रोञ्छनम् ।
वसतिफलक-प्रख्यं मुख्यं चरित्रविवर्द्धनं,
निजकमनसः प्रीत्याधायि प्रदेयमुपासकैः ॥२॥

+ मुपहृतै० मु. । मुपहृतै०-सं वि ना ॥ ÷ सन्मान० शां । धर्मसंग्रह-वृत्तौ च पृ-९५ ॥

५३५ अन्नादीनामिदं दान-मुक्तं धर्मोपकारिणाम् ।
धर्मोपकारबाह्यानां, स्वर्णादीनां न तन्मतम् ॥१॥२७७॥

५३६ दत्तेन येन दीप्यन्ते, क्रोधलोभस्मरादयः ।
न तत् स्वर्णं चरित्रिभ्यो, दद्याच्चारित्रनाशनम् ॥२॥२७८॥

५३७ यस्यां विदार्यमाणायां, म्रियन्ते जन्तुराशयः ।
क्षितेस्तस्याः प्रशंसन्ति, न दानं करुणापराः ॥३॥२७९॥

५३८ यद्यच्छस्त्रं महाहिंस्रं, तत्तद्येन विधीयते ।
तदहिंस्रमना लोहं, कथं दद्याद्विचक्षणः ? ॥४॥२८०॥

५३९ संमूर्च्छन्ति सदा यत्र, भूयांसस्त्रसजन्तवः ।
तेषां तिलानां को दानं, मनागप्यनुमन्यते ? ॥५॥२८१॥

५४० दद्यादर्द्रप्रसूतां गां, यो हि पुण्याय पर्वणि ।
म्रियमाणामिव हहा !, वर्ण्यते सोऽपि धार्मिकः ॥६॥२८२

५४१ यस्या अपाने तीर्थानि, मुखेनाश्नाति याऽशुचिम् ।
तां मन्वानाः पवित्रां गां, धर्माय ददते जडाः ॥७॥२८३॥

किञ्चिच्छुद्धं कल्प्यमकल्प्यं, स्यात् स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् ।
पिण्डः शय्या वस्त्रं, पात्रं वा ×भेषजाद्यं वा ॥३॥

[प्रशमरति १४६]

देशं कालं पुरुषमवस्था-मुपयोगशुद्धिपरिणामान् ।
प्रसमीक्ष्य भवति कल्प्यं, नैकान्तात्कल्पते कल्प्यम् ॥४॥

[प्रशमरति १४७]

× भैषजा० शां० ॥

५४२ प्रत्यहं दुह्यमानायां, यस्यां वत्सः प्रपीड्यते ।
खुरादिभिर्जन्तुघ्नीं तां, दद्याद् गां श्रेयसे कथम् ? ॥८॥२८४॥

५४३ स्वर्णमयी रूप्यमयी, तिलमय्याज्यमय्यपि ।
विभज्य भुज्यते धेनु-स्तद्दातुः किं फलं भवेत् ? ॥९॥२८५॥

५४४ कामगर्द्धकरी बन्धु-स्नेहद्रुमदवानलः ।
कलेः कलितरु र्दुर्ग-दुर्गतिद्वारकुञ्चिका ॥१०॥२८६॥

५४५ मोक्षद्वारार्गला धर्म-धनचौरी विपत्करी ।
या कन्या द यते साऽपि, श्रेयसे कोऽयमागमः ? ॥११॥८७॥

५४६ विवाहसमये मूढै र्धर्मबुद्ध्या विधीयते ।
यत्तु +यौतकदानं तत् स्याद्भस्मनि हुतोपमम् ॥१२॥२८८॥

५४७ यत् संक्रान्तौ व्यतीपाते, वैधृते पर्वणोरपि ।
दानं प्रवर्त्तितं लुब्धै-र्मुग्धसंमोहनं हि तत् ॥१३॥२८९॥

५४८ मृतस्य तृप्त्यै ये दानं, तन्वन्ति तनुबुद्धयः ।
ते हि सिञ्चन्ति मुशलं, सलिलैः पल्लवेच्छया ॥१४॥२९०॥

५४९ विप्रेभ्यो भोजने दत्ते, प्रीयन्ते पितरो यदि ।
एकस्मिन् भुक्तवत्यन्यः, पुष्टः किं न भवेदिह ? ॥१५॥२९१॥

५५० अपत्यदत्तं चेद्दानं, पितृणां पापमुक्तये ।
÷पुत्रेण तप्ते तपसि, तदा मुक्तिं पिताऽऽप्नुयात् ॥१६॥२९३॥

+ यौतुक० मु. । "यौतुकं युतयोर्देयम्...युतयोर्वधुवरयोरिदं यौतुकम्" इति सवृत्तिकेऽभिधान चिन्तामणौ श्लोक-५३० ॥ ÷ पुत्रेणा० खं. ॥

५५१ गङ्गागयादौ दानेन, तरन्ति पितरो यदि ।
×तत्रोक्ष्यन्तां प्ररोहाय,*गृहे दग्धा द्रुमास्तदा ॥१७॥२९३॥

५५२ गतानुगतिकैः क्लृप्तं, न दद्यादुपयाचितम् ।
फलन्ति हन्त ! पुण्यानि, पुण्याभावे मुधैव तत् ॥१८॥२९४॥

५५३ न कोऽपि शक्यते त्रातुं, पूर्णे काले सुरैरपि ।
दत्तोपयाचितैस्तेषां, बिम्बैस्त्राणं महाद्भुतम् ॥१९॥२९५॥

५५४ महोक्षं वा महाजं वा, श्रोत्रियायोपकल्पयन् ।
दाताऽऽत्मानं च पात्रं च, पातयेन्नरकावटे ॥२०॥२९६॥

५५५ ददद्धर्मधिया दाता, न तथाऽघेन लिप्यते ।
जानन्नपि यथा दोषं, ग्रहीता मांसलोलुपः ॥२१॥२९७॥

५५६ अपात्रप्राणिनो हत्वा[ऽ]पात्रं पुष्णन्ति ये पुनः ।
अनेकभेकघातेन, ते प्रीणन्ति भुजङ्गमम् ॥२२॥२९८॥

५५७ न स्वर्णादीनि दानानि, देयानीत्यर्हतां मतम् ।
अन्नादीन्यपि पात्रेभ्यो-दातव्यानि विपश्चिता ॥२३॥२९९॥

५५८ ज्ञानदर्शनचारित्र-रूपरत्नत्रयान्विताः ।
समितीः पञ्च बिभ्राणा-गुप्तित्रितयशालिनः ॥२४॥३००॥

५५९ महाव्रतमहाभार-धरणैकधुरन्धराः ।
परीषहोपसर्गारि-चमूजयमहाभटाः ॥२५॥३०१॥

५६० निर्ममत्वाः शरीरेऽपि, किमुतान्येषु वस्तुषु ? ।
धर्मोपकरणं मुक्त्वा, परित्यक्तपरिग्रहाः ॥२६॥३०२॥

× तत्रोप्यन्तां–क. ख. च ॥ * वह्निदग्धा–ज ॥

५६१ द्विचत्वारिंशता दोषै रदुष्टं भैक्षमात्रकम् ।
आददाना वपुर्धर्म-यात्रामात्रप्रवृत्तये ॥२७॥३०३॥

५६२ नवगुप्तिसनाथेन, ब्रह्मचर्येण भूषिताः ।
दन्तशोधनमात्रेऽपि, परस्वे विगतस्पृहाः ॥२८॥३०४॥

५६३ मानापमानयोर्लाभा-लाभयोः सुखदुःखयोः ।
प्रशंसानिन्दयोर्हर्ष-शोकयोस्तुल्यवृत्तयः ॥२९॥३०५॥

५६४ कृतकारितानुमति-प्रभेदारम्भवर्जिताः ।
मोक्षैकतानमनसो-यतयः पात्रमुत्तमम् ॥३०॥३०६॥

५६५ सम्यग्दर्शनवन्तस्तु, देशचारित्रयोगिनः ।
यतिधर्मेच्छवः पात्रं, मध्यमं गृहमेधिनः ॥३१॥३०७॥

५६६ सम्यक्त्वमात्रसन्तुष्टा-व्रतशीलेषु +निःसहाः ।
तीर्थप्रभावनोद्युक्ता-जघन्यं पात्रमुच्यते ॥३२॥३०८॥

५६७ कुशास्त्रश्रवणोत्पन्न-वैराग्या निष्परिग्रहाः÷ ।
ब्रह्मचर्यरताः स्तेय-मृषाहिंसापराङ्मुखाः ।३३।३०९॥

५६८ घोरव्रता मौनजुषः, कन्दमूलफलाशिनः ।
शिलोञ्छवृत्तयः पत्र-भोजिनो भैक्षजीविनः ॥३४॥३१०॥

५६९ कषायवस्त्रा निर्वस्त्राः, शिखामौण्ड्यजटाधराः ।
एकदण्डास्त्रिदण्डा वा, गृहारण्यनिवासिनः ॥३५॥३११॥

५७० पञ्चाग्निसाधका ग्रीष्मे, गलन्तीधारिणो हिमे ।
भस्माङ्गरागाः खट्वाङ्ग-कपालास्थिविभूषणाः ॥३६॥३१२॥

+ निस्पृहा—ग. ण ॥ ÷ वैराग्यान्निष्परिग्रहाः मु. सं ॥

५७१ स्वबुद्धया धर्मज्ञोऽपि, मिथ्यादर्शनदूषिताः ।
जिनधर्मद्विषो मूढाः, कुपात्रं स्युः *कुतीर्थिनः ॥३७॥३१३॥

५७२ प्राणिप्राणापहरणा-मृषावादपरायणाः ।
परस्वहरणोद्युक्ताः, प्रकामं कामगर्दभाः ॥३८॥३१४॥

५७३ परिग्रहारम्भरता न सन्तुष्टाः कदाचन ।
मांसाशिनो मद्यरताः, कोपनाः कलहप्रियाः ॥३९॥३१५॥

५७४ कुशास्त्रमात्रपाठेन, सदा पण्डितमानिनः ।
तत्त्वतो नास्तिकप्राया-अपात्रमिति शंसिताः ॥४०॥३१६॥

५७५ इत्यपात्रं कुपात्रं च, परिहृत्य विवेकिनः ।
पात्रदानं प्रवर्त्तन्ते, सुधियो मोक्षकाङ्क्षिणः ॥४१॥३१७॥

५७६ दानं स्यात्सफलं पात्रे, +कुपात्रापात्रयोरपि ।
पात्रे धर्माय तच्च स्या-दधर्माय तदन्ययोः ॥४२॥३१८॥

५७७ पयःपानं ×पन्नगानां, यथा विषविवृद्धये ।
कुपात्रापात्रयोर्दानं, ÷तद्वद्भवविवृद्धये ॥४३॥३१९॥

५७८ स्वादु क्षीरं यथा क्षिप्तं, कटुत्वलाबुनि दुष्यति ।
दानं दत्तं शुद्धमपि, कुपात्रापात्रयोस्तथा ॥४४॥३२०॥

५७९ दत्ता कुपात्रापात्राभ्यां, सर्वोर्व्यपि फलाय न ।
पात्राय दत्तो ग्रासोऽपि, श्रद्धया स्यान्महाफलः ॥४५॥३२१॥

---

* कुतीर्थिकाः ख. च. ञ ॥

+ न त्वपात्र कुपात्रयोः–ञ. ण. ॥ × भुजङ्गानां मु. ॥

÷ तथा भव० शां. । तद्वद्भवति पाप्मने–क. ॥

५८० इयं मोक्षफले दाने, पात्रापात्रविचारणा ।
दयादानं तु तत्त्वज्ञैः, कुत्रापि न निषिध्यते ॥४६॥३२२॥
५८१ शुद्ध्यशुद्धिकृता भङ्गा श्चत्वारः पात्रदानयोः ।
आद्यः शुद्धो +द्वितीयस्तु पाक्षिकोऽन्यौ तु निष्फलौ ॥४७॥
५८२ दानेन भोगानाप्नोती-त्यविमृश्यैव भाष्यते ।
अनर्घ्यपात्रदानस्य, क्षुद्रा भोगाः कियत्फलम् ? ॥४८॥३२४॥
५८३ पात्रदाने फलं मुख्यं, मोक्षः ÷सस्यं कृषेरिव ।
पलालमिव भोगास्तु, फलं स्यादानुषङ्गिकम् ॥४९॥३२५॥
५८४ जिनानां दानदातारः, ×प्रथमे मोक्षगामिनः ।
धनादयो दानधर्मा-द्बोधिबीजमुपार्जयन् ॥५०॥३२६॥
५८५ जिनानां पारणे भिक्षा-दातॄणां मन्दिराजिरे ।
*सुगन्ध्युदक-पुष्पस्रग-रत्नवृष्टिं व्यधुः सुराः ॥५१॥३२७॥
५८६ इत्यतिथिसंविभाग-व्रतमेतदुदीरितं प्रपञ्चेन ।
देयादेये पात्रा-पात्रे ज्ञात्वा यथोचितं कुर्यात् ॥५२॥३२८॥
५८७ पश्य संगमको नाम, सम्पदं वत्सपालकः ।
चमत्कारकरीं प्राप, मुनिदानप्रभावतः ॥८८॥२५९॥
५८८ व्रतानि सातिचाराणि, सुकृताय भवन्ति न ।
अतिचारास्ततो हेयाः, पञ्च पञ्च व्रते व्रते ॥८९॥२६०॥
५८९ क्रोधाद्बन्धश्छविच्छेदो-ऽधिकभाराधिरोपणम् ।
प्रहारोऽन्नादिरोधश्चा-हिंसायां परिकीर्त्तिताः ॥९०॥२६१॥

+ द्वितीयो वैकल्पिकऽन्यौ मु. ॥ ÷ शस्यं-शां. ॥ × प्रथमा खं. ॥
* क. ग. ञ. ण. ॥ हर्षोत्कर्षपराः सद्यः पुष्पवृष्टिं मु. ।

५९० मिथ्योपदेशः सहसा-ऽभ्याख्यानं गुह्यभाषणम् ।
विश्वस्तमन्त्रभेदश्च, कूटलेखश्च सूनृते ॥९१॥२६२॥

५९१ स्तेनानुज्ञा तदानीता-दानं द्विड्राज्यलङ्घनम् ।
प्रतिरूपक्रिया माना-न्यत्वं चास्तेयसंश्रिताः ॥९२॥२६३॥

५९२ इत्वरात्तागमोऽनात्ता-गतिरन्यविवाहनम् ।
मदनात्याग्रहोऽनङ्ग-क्रीडा च ब्रह्मणि स्मृताः ॥९३॥६४॥

५९३ धनधान्यस्य कुप्यस्य, गवादेः क्षेत्रवास्तुनः ।
हिरण्यहेम्नश्च संख्या-ऽतिक्रमोऽत्र परिग्रहे[४] ॥९४॥२६५॥

५९४ बन्धनाद् भावतो गर्भा-द्योजनाद् दानतस्तथा ।
प्रतिपन्नव्रतस्यैष, पञ्चधाऽपि न युज्यते ॥९५॥२६६॥

५९५ स्मृत्यन्तर्धानमूर्ध्वाध-स्तिर्यग्भागव्यतिक्रमः ।
क्षेत्रवृद्धिश्च पञ्चेति, स्मृता दिग्विरतिव्रते ॥९६॥२६७॥

५९६ सचित्तस्तेनसम्बद्धः, +सम्मिश्रोऽभिषवस्तथा ।
दुष्पक्वाहार इत्येते, भोगोपभोगमानगाः ॥९७॥२६८॥

५९७ अमी भोजनतस्त्याज्याः, कर्मतः खरकर्म तु ।
तस्मिन् पञ्चदश मलान्, कर्मादानानि संत्यजेत् ॥९८॥

---

४ उ०—व्रीहिर्यवो मसूरो, गोधूममुद्गमाषतिलचणकाः ।
अणवः प्रियङ्गुकोद्रव-मकुष्टकाः शालिराढक्यः ॥१॥
किञ्च कलाय-कुलत्थलौ सणसप्तदशानि धान्यानि ॥

+ सन्मिश्रो-सं. मु. ॥

५९८ अङ्गार-वन-शकट-भाटक-स्फोट-जीविकाः ।
दन्त-लाक्षा-रस-केश-विष-वाणिज्यकानि च ॥९९॥२७०॥

५९९ यन्त्रपीडा निर्लाञ्छन-मसतीपोषणं तथा ।
दवदानं सरःशोष, इति पञ्चदश त्यजेत् ॥१००॥२७१॥

६०० अङ्गारभ्राष्ट्रकरणं, कुम्भायःस्वर्णकारिता ।
ठठारत्वेष्टकापाका-विति ह्यङ्गारजीविका ॥१०१॥२७२॥

६०१ छिन्नाच्छिन्नवनपत्र-प्रसूनफलविक्रयः ।
कणानां दलनात् पेषाद्, वृत्तिश्च वनजीविका+॥१०२॥७३॥

६०२ शकटानां तदङ्गानां, घटनं खेटनं तथा ।
विक्रयश्चेति शकट-जीविका परिकीर्तिता÷ ॥१०३॥२७४॥

६०३ शकटोक्षलुलायोष्ट्र-खराऽश्वतरवाजिनाम् ।
भारस्य वाहनाद् वृत्ति-र्भवेद्भाटकजीविका॥१०४॥२७५॥

६०४ सरःकूपादिखनन-शिलाकुट्टनकर्मभिः ।
पृथिव्यारम्भसम्भूतै-र्जीवनं स्फोटजीविका ॥१०५॥७६॥

६०५ दन्तकेशनखास्थित्व-ग्रोम्णो ग्रहणमाकरे ।
त्रसाङ्गस्य वणिज्यार्थं, दन्तवाणिज्यमुच्यते ॥१०६॥७७॥

६०६ लाक्षामनःशिलानीली–धातकीटङ्कणादिनः ।
विक्रयः पापसदनं, लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥१०७॥२७८॥

६०७ नवनीतवसाक्षौद्र-मद्यप्रभृतिविक्रयः ।
द्विपाच्चतुष्पाद्विक्रयो, वाणिज्यं रसकेशयोः ॥१०८॥७९॥

+ उद्धृतोऽयं श्लोकः प्रवचनसारोद्धारवृत्तौ [पृ. ६२] मतान्तररूपेण
÷ ,, ,, ,, पृ. ६२ ॥

६०८ विषास्त्रहलयन्त्रायो-हरितालादिवस्तुनः ।
विक्रयो जीवितघ्नस्य, विषवाणिज्यमुच्यते ॥१०९॥८०॥

६०९ तिलेक्षुसर्षपैरण्ड-जलयन्त्रादिपीडनम् ।
दलतैलस्य च कृति-र्यन्त्रपीडा प्रकीर्तिता ॥११०॥२८१॥

६१० नासावेधोऽङ्कनं मुष्क-च्छेदनं पृष्ठगालनम् ।
कर्णकम्बलविच्छेदो, निर्लाञ्छनमुदीरितम् ॥१११॥२८२॥

६११ सारिकाशुकमार्जार-श्वकुर्कुटकलापिनाम् ।
पोषो दास्याश्च वित्तार्थ-मसतीपोषणं विदुः ॥११२॥२८३॥

६१२ व्यसनात् पुण्यबुद्ध्या वा, दवदानं भवेद् द्विधा ।
सरःशोषः सरःसिन्धु-ह्रदादेरम्बुसंप्लवः ॥११३॥२८४॥

६१३ संयुक्ताधिकरणत्व-मुपभोगातिरिक्तता ।
मौखर्य्यमथ कौत्कुच्यं, कन्दर्पोऽनर्थदण्डगाः ॥११४॥

६१४ कायवाङ्मनसां दुष्ट-प्रणिधानमनादरः ।
स्मृत्यनुपस्थापनं च, स्मृताः सामायिकव्रते ॥११५॥८६॥

६१५ प्रेष्यप्रयोगानयने, पुद्गलक्षेपणं तथा ।
शब्दरूपाऽनुपातौ च, व्रते देशावकाशिके ॥११६॥२८७॥

६१६ उत्सर्गादानसंस्तारा+ अनवेक्ष्याप्रमृज्य च ।
अनादरः स्मृत्यनुप-स्थापनं चेति पोषधे ॥११७॥२८८॥

६१७ सचित्ते क्षेपणं तेन, पिधानं काललङ्घनम् ।
मत्सरोऽन्यापदेशश्च, तुर्यशिक्षाव्रते स्मृताः ॥११८॥२८९॥

+ ०स्ताराननवेक्ष्या० मु. ॥

६१८ एवं व्रतस्थितो भक्त्या, सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् ।
दयया चातिदीनेषु, महाश्रावक उच्यते" ॥११९॥२९०॥

---

५ उ०—सन्मृत्तिकाऽमलशिलातलरूप्यदारु—
सौवर्णरत्नमणिचन्दनचारुबिम्बम् ।
कुर्वन्ति जैनमिह ये स्वधनानुरूपं,
ते प्राप्नुवन्ति नृसुरेषु महासुखानि ॥१॥

गन्धैर्माल्यैर्विनिर्य-द्बहलपरिमलै रक्षतैर्धूपदीपैः,
+सान्नाय्यैः प्राज्यभेदै-श्चरुभिरुपहितैः पाकपूतैः फलैश्च ।
अम्भःसंपूर्णपात्रैरिति हि जिनपते-रर्चनामष्टभेदां,
कुर्वाणा वेश्मभाजः परमपदसुख-स्तोममाराल्लभन्ते ॥२॥

यस्तृणमयीमपि कुटीं, कुर्याद्दद्यात्तथैकपुष्पमपि ।
भक्त्या परमगुरुभ्यः, पुण्योन्मानं कुतस्तस्य ? ॥३॥

किं पुनरुपचितदृढघन-शिलासमुद्घातघटितजिनभवनम् ।
ये कारयन्ति शुभमति-विधायिनस्ते÷ महाधन्याः ॥४॥

+ सान्नाज्यैः प्राज्यभेदैश्चरुपहतैः–मु. । संपूर्वाद् नयतेर्हविषि समो दीर्घत्वं च–सान्नय्यं हविः" इति सिद्धहेमबृहद्वृत्तौ ५।१।१४॥ "हविः सान्नाय्यम्...॥८३१॥...हव्यपाकः पुनश्चरुः ॥८३३॥ हव्यस्य पाको हव्यपाकः । चर्यते भक्ष्यते चरुः पक्वं होतव्यम्"–इति स्वोपज्ञवृत्ति–सहिते अभिधानचिन्तामणौ ॥

÷ सं. विना–०विमाननस्ते–खं. । विमानिनस्ते–मु. शां । धर्मसंग्रह-वृत्तावपि [पृ. ११९] 'विधायिनस्ते' इति पाठः ॥

६१९ ÷यः सद्बाह्यमनित्यं च, क्षेत्रेषु न धनं वपेत् ।
कथं वराकश्चारित्रं, दुश्चरं स समाचरेत् ? ॥१२०॥२९१॥

×धर्मार्थं यस्य वित्तेहा, तस्यानीहा गरीयसी ।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य, दूरादस्पर्शनं वरम् ॥५॥

एकमपि च जिनवचना-द्यस्मान्निर्वाहकं पदं भवति ।
श्रूयन्ते चानन्ताः, सामायिकमात्रपदसिद्धाः ॥६॥

न ते नरा दुर्गतिमाप्नुवन्ति, न मूकतां नैव जडस्वभावम् ।
न चान्धतां बुद्धिविहीनतां च,
ये लेखयन्तीह जिनस्य वाक्यम् ॥७॥

लेखयन्ति नरा धन्या, ये जिनागमपुस्तकम् ।
ते सर्वं वाङ्मयं ज्ञात्वा, सिद्धिं यान्ति न संशयः ॥८॥

पठति पाठयते पठतामसौ, वसनभोजनपुस्तकवस्तुभिः ।
प्रतिदिनं कुरुते य उपग्रहं, स इह सर्वविदेव भवेन्नरः ॥९॥

श्रद्धालुतां श्राति पदार्थचिन्तनाद्-धनानि पात्रेषु वपत्यनारतम् ।
किरत्यपुण्यानि सुसाधुसेवना-दथापि तं श्रावकमाहुरञ्जसा १०

÷ तुलना—"संतं बज्झमणिच्चं, थाणे दाणं पि जो न वियरेइ ।
इय खुड्डुगो कहं सो, सीलं अइदुद्धरं धरइ ? ॥१३०८॥"
पञ्चवस्तुकं प्रकरणम् ।

× [महाभारते वनपर्वणि २।४९ इदृशः श्लोक उपलभ्यते—
धर्मार्थं यस्य वित्तेहा, वरं तस्य निरीहता ।
प्रक्षालनाद्धि पंकस्य, श्रेयो न स्पर्शनं नृणाम् ॥४९॥

६२० ब्राह्मे मुहूर्ते उत्तिष्ठेत्, परमेष्ठिस्तुतिं पठन् ।
किंधर्मो किंकुलश्चाऽस्मि, किंव्रतोऽस्मीति च स्मरन् ॥१२१॥

६२१ शुचिः पुष्पामिषस्तोत्रै-र्देवमभ्यर्च्य वेश्मनि ।
प्रत्याख्यानं यथाशक्ति, कृत्वा देवगृहं व्रजेत् ॥१२२॥

६२२ प्रविश्य विधिना तत्र, त्रिः प्रदक्षिणयेज्जिनम् ।
पुष्पादिभिस्तमभ्यर्च्य, स्तवनैरुत्तमैः स्तुयात्[६] ॥१२३॥

---

६ उ०—एकाङ्गः शिरसो नामे, स द्व्यङ्गः करयोर्द्वयोः ।
त्रयाणां नमने त्र्यङ्गः, करयोः शिरसस्तथा ॥१॥
चतुर्णां करयोर्जान्वो-र्नमने चतुरङ्गकः ।
शिरसः करयोर्जान्वोः, पञ्चाङ्गः पञ्चके नते ॥२॥
दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।
कर्मबीजे तथा दग्धे, ×न रोहति भवाङ्कुरः ॥३॥
[तत्त्वा० अन्तिम कारिका ८]

भगोऽर्कज्ञानमाहात्म्य-यशोवैराग्यमुक्तिषु ।
रूपवीर्यप्रयत्नेच्छा श्रीधर्मैश्वर्ययोनिषु ॥४॥
[अनेकार्थ संग्रहे २।३६]

माता पिता कलाचार्य्य-एतेषां ज्ञातयस्तथा ।
वृद्धा धर्मोपदेष्टारो, गुरुवर्गः सतां मतः ॥५॥
[योगबिन्दौ गाथा ११०]

× नारोहति मु. ॥

६२३ ततो गुरूणामभ्यर्णे, प्रतिपत्तिपुरःसरम् ।
विदधीत विशुद्धात्मा, प्रत्याख्यानप्रकाशनम् ॥१२४॥

६२४ अभ्युत्थानं तदालोके-ऽभियानं च तदागमे ।
शिरस्यञ्जलिसंश्लेषः, स्वयमासनढौकनम् ॥१२५॥९६॥

६२५ आसनाभिग्रहो भक्त्या, वन्दना पर्य्युपासनम् ।
तद्याने ऽनुगमश्चेति, प्रतिपत्तिरियं गुरोः ॥१२६॥९७॥

६२६ ततः प्रतिनिवृत्तः सन्, स्थानं गत्वा यथोचितम् ।
सुधीर्धर्मोऽविरोधेन, विदधीतार्थचिन्तनम् ॥१२७॥९८॥

६२७ ततो माध्याह्निकीं पूजां, कुर्यात् कृत्वा च भोजनम् ।
तद्विद्भिः सह शास्त्रार्थ-रहस्यानि विचारयेत् ॥१२८॥९९॥

६२८ ततश्च सन्ध्यासमये, कृत्वा देवार्चनं पुनः ।
कृतावश्यककर्मा च, कुर्यात् स्वाध्यायमुत्तमम्,[७] ॥१२९॥

---

७ उ०—*क्षायोपशमिकाद् भावा-दौदयिकवशं गतः ।
तत्रापि च स एवार्थः, प्रतिकूलगमात् स्मृतः ॥१॥
×प्रति प्रति प्रवर्त्तनं वा, शुभेषु योगेषु मोक्षफलदेषु !
निःशल्यस्य यतेर्यत् , तद् ÷वा ज्ञेयं प्रतिक्रमणम् ॥२॥

* "क्षयोपशमिकाद्वापि भावादौदयिकं गतः । तत्रापि हि स...।' इति इति आवश्यकचूर्णौ (पृ० ५२) पाठः ॥

× प्रति प्रवर्तनं—मु. ।
उक्तं च—पति पति पवत्तणं वा, सुभेसु जोगेसु मोक्खफलदेसु ।
निस्सल्लस्स जतिस्स, जं तेणं तं पडिक्कमणं" ॥
आवश्यकचूर्णौ प्रतिक्रमणाध्ययने । (पृ० ५२) ÷ विज्ञेयं—मु० ॥

६२९ न्याय्ये काले ततो देव-गुरुस्मृतिपवित्रितः ।
निद्रामल्पामुपासीत, प्रायेणाऽब्रह्मवर्जकः ॥१३०॥३०१॥

६३० निद्राच्छेदे योषिदङ्ग-सतत्त्वं परिचिन्तयेत् ।
स्थूलभद्रादिसाधूनां, तन्निवृत्तिं परामृशन् ॥१३१॥३०२।

६३१ यकृच्छकृन्मलश्लेष्म-मज्जास्थिपरिपूरिता ।
स्नायुस्यूता बही रम्याः, स्त्रियश्चर्म्मप्रसेविकाः ॥१३२॥

६३२ ÷बहिरन्तर्विपर्यासः, स्त्रीशरीरस्य चेद् भवेत् ।
तस्यैव कामुकः कुर्याद्-गृध्रगोमायुगोपनम् ॥१३३॥०४॥

६३३ स्त्रीशस्त्रेणापि चेत् कामो-जगदेतज्जिगीषति ।
तुच्छपिच्छमयं शस्त्रं, किं नादत्ते स मूढधीः ? ॥१३४॥

६३४ सङ्कल्पयोनिनाऽनेन, हहा ! विश्वं विडम्बितम् ।
तदुत्खनामि सङ्कल्पं, मूलमस्येति चिन्तयेत् ॥१३५॥०६।

६३५ यो यः स्याद् बाधको दोष-स्तस्य तस्य प्रतिक्रियाम् ।
चिन्तयेद् दोषमुक्तेषु, प्रमोदं यतिषु व्रजन् ॥१३६॥०७।

६३६ +दुःस्थां भवस्थितिं स्थेम्ना, सर्वजीवेषु चिन्तयन् ।
निसर्गसुखसर्गं ते-ष्वपवर्गं विमार्गयेत् ॥१३७॥३०८॥

६३७ संसर्गेऽप्युपसर्गाणां, दृढव्रतपरायणाः ।
धन्यास्ते कामदेवाद्याः, श्लाघ्यास्तीर्थकृतामपि ॥१३८॥

६३८ जिनो देवः कृपा धर्मो, गुरवो यत्र साधवः ।
श्रावकत्वाय कस्तस्मै, न श्लाघेताऽविमूढधीः ? ॥१३९॥

÷ बहिरन्तविप० शां. सं. खं. हे ॥ + दुस्थां-शां. सं ॥

६३९ जिनधर्मविनिर्मुक्तो, मा भूवं चक्रवर्त्यपि ।
स्यां चेटोऽपि दरिद्रोऽपि, जिनधर्माधिवासितः ॥१४०॥

६४० त्यक्तसङ्गो जीर्णवासा, मलक्लिन्नकलेवरः ।
भजन् माधुकरीं वृत्तिं, मुनिचर्यां कदा श्रये ? ॥१४१॥

६४१ त्यजन् दुःशीलसंसर्गं, गुरुपादरजः स्पृशन् ।
कदाऽहं योगमभ्यस्यन्, प्रभवेयं भवच्छिदे ॥१४२॥

६४२ महानिशायां प्रकृते, कायोत्सर्गे पुराद् बहिः ।
स्तम्भवत् स्कन्धकषणं, वृषाः× कुर्युः कदा मयि ॥१४३॥

६४३ वने पद्मासनासीनं, क्रोडस्थितमृगार्भकम् ।
कदाऽऽघ्रास्यन्ति वक्त्रे मां, जरन्तो मृगयूथपाः ॥१४४॥

६४४ शत्रौ मित्रे तृणे स्त्रैणे, स्वर्णेऽश्मनि मणौ मृदि ।
मोक्षे भवे भविष्यामि, निर्विशेषमतिः कदा ॥१४५॥

६४५ अधिरोढुं गुणश्रेणिं, निश्रेणिं मुक्तिवेश्मनः ।
परानन्दलताकन्दान्, कुर्यादिति मनोरथान् ॥१४६॥

६४६ इत्याहोरात्रिकीं चर्या-मप्रमत्तः समाचरन् ।
यथावदुक्तवृत्तस्थो, गृहस्थोऽपि विशुध्यति ॥१४७॥३१८॥

६४७ सोऽथावश्यकयोगानां, भङ्गे मृत्योरथागमे ।
कृत्वा संलेखनामादौ, प्रतिपद्य च संयमम् ॥१४८॥३१९॥

६४८ जन्मदीक्षाज्ञानमोक्ष-स्थानेषु श्रीमदर्हताम् ।
तदभावे गृहेऽरण्ये, स्थण्डिले जन्तुवर्जिते ॥१४९॥२०॥

× कदा कुर्युर्वृषा मयि—ड ॥

६४९ त्यक्त्वा चतुर्विधाऽऽहारं, नमस्कारपरायणः ।
आराधनां विधायोच्चै-श्चतुःशरणमाश्रितः ॥१५०॥३२१॥

६५० इहलोके परलोके, जीविते मरणे तथा ।
त्यक्त्वाऽऽशंसां निदानं च, समाधिसुधयोक्षितः ॥१५१॥

६५१ परीषहोपसर्गेभ्यो-निर्भीको जिनभक्तिभाक् ।
प्रतिपद्येत मरण-मानन्दः× श्रावको यथा८ ॥१५२॥३२३॥

---

८ उ० —+क्षुदार्तः शक्तिभाक् साधु-रेषणां नातिलङ्घयेत् ।
अदीनोऽविह्वलो विद्वान्, यात्रामात्रोद्यतश्चरेत् ॥१॥

पिपासितः पथिस्थोऽपि, तत्त्वविद् दैन्यवर्जितः ।
न शीतमुदकं वाञ्छे-देषयेत् प्रासुकोदकम् ॥२॥

बाध्यमानोऽपि शीतेन, त्वग्-वस्त्र-त्राणवर्जितः ।
वासोऽकल्प्यं नाददीत, ज्वलनं ज्वलयेद् न च ॥३॥

उष्णेन तप्तो नैवोष्णं, निन्देच्छायां च न समरेत् ।
वीजनं मज्जनं गात्रा-भिषेकादि÷ च वर्जयेत् ॥४॥

दष्टोऽपि दंशैर्मशकैः, सर्वाहारप्रियत्वचित् ।
त्रासं द्वेषं निरासं न, कुर्यात् कुर्यादुपेक्षणम् ॥५॥

नास्ति वासोऽशुभं चैतद्, तन्नेच्छेत् साध्वसाधु वा ।
नाग्न्येन विप्लुतो जानँ ल्लाभालाभविचित्रताम् ॥६॥

न कदाप्यरतिं कुर्याद्-धर्मारामरतिर्यतिः ।
*गच्छंस्तिष्ठंन्नथासीनः, स्वास्थ्यमेव समाश्रयेत् ॥७॥

× मानन्दश्रावको—सं. संपू. ॥

+ क्षुधार्तः खं ॥ अंदीनौ विह्वलो मु. ॥

÷ •कादिविवर्जयेत् खं ॥ * गच्छंस्तिष्ठेस्तथा—मु. शां.

६५२ प्राप्तः स कल्पेष्विन्द्रत्व-मन्यद्वा स्थानमुत्तमम् ।
मोदतेऽनुत्तरप्राज्य-पुण्यसंभारभाक् ततः ॥१५३॥ ३२४॥

+दुर्धावसङ्गपङ्का हि, मोक्षद्वारार्गलाः स्त्रियः ।
चिन्तिता धर्मनाशाय, चिन्तयेदिति नैव ताः ॥८॥

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानाबन्धविवर्जितः ।
चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥९॥

श्मशानादौ निषद्यायां, स्त्र्यादिकण्टकवर्जिते ।
इष्टानिष्टानुपसर्गान् , निरीहो निर्भयः सहेत् ॥१०॥

शुभाशुभायां शय्यायां, विषहेत सुखासुखे ।
रागद्वेषौ न कुर्वीत, प्रातस्त्याज्येति चिन्तयेत् ॥११॥

आक्रुष्टोऽपि हि नाक्रोशेत् , ×क्षमाश्रमणतां विदन् ।
प्रत्युताक्रोष्टरि यति-श्चिन्तयेदुपकारिताम् ॥१२॥

सहेत हन्यमानोऽपि, प्रतिहन्याद् मुनिर्न तु ।
जीवानाशात् क्रुधो दौष्ट्यात् , क्षमया च गुणार्जनात् ॥१३॥

नायाचितं यतीनां यत् , परदत्तोपजीविनाम् ।
याञ्चा दुःखं प्रतीच्छेत् तद्-नेच्छेत् पुनरगारिताम् ॥१४॥

परात् परार्थं स्वार्थं वा, लभेतान्नादि नापि वा ।
माद्येद् न लाभाद् नालाभाद्-निन्देत् स्वमथवा परम् ॥१५॥

+ दुर्वाधस० संपू० । दुर्ध्यानस० मु. ॥ × क्षमाश्रवणत–खं ॥

६५३ च्युत्वोत्पद्य मनुष्येषु, भुक्त्वा भोगान् सुदुर्लभान् ।
विरक्तो मुक्तिमाप्नोति, शुद्धात्मान्तर्भवाष्टकम् ॥१५४॥

उद्विजेत न रोगेभ्यो-न च काङ्क्षेच्चिकित्सितम् ।
अदीनस्तु सहेद् देहा-ज्जानानो भेदमात्मनः ॥१६॥
अभूताल्पाणुचेलत्वे, संस्तृतेषु तृणादिषु ।
सहेत दुःखं तत्स्पर्श-भवमिच्छेद् न तान् मृदून् ॥१७॥
ग्रीष्मातपपरिक्लिन्नात्, सर्वाङ्गीणाद् मलाद् मुनिः ।
नोद्विजेत न सिस्नासेद् नोद्वर्तयेत् +सहेत तु ॥१८॥
उत्थाने पूजने दाने, न भवेदभिलाषुकः ।
असत्कारे न दीनः स्यात्, सत्कारे स्यान्न हर्षवान् ॥१९॥
प्रज्ञां प्रज्ञावतां पश्यन्नात्मन्यप्राज्ञतां विदन् ।
न विषीदेद् न वा माद्येत्, प्रज्ञोत्कर्षमुपागतः ॥२०॥
ज्ञानचारित्रयुक्तोऽस्मि, च्छद्मस्थोऽहं तथापि हि ।
इत्यज्ञानं विषहेत, ज्ञानस्य क्रमलाभवित् ॥२१॥
जिनास्तदुक्तं जीवो वा, धर्माधर्मौ भवान्तरम् ।
परोक्षत्वाद् मृषा नैव, चिन्तयेत् प्राप्तदर्शनः ॥२२॥
शारीरमानसानेवं, स्वपरप्रेरितान् मुनिः ।
परीषहान् सहेताऽमी-र्वाक्कायमनसां वशी ॥२३॥
ज्ञानावरणीये वेद्ये, मोहनीयान्तराययोः ।
कर्मसूदयमाप्तेषु, संभवन्ति परीषहाः ॥२४॥

+ सहेतत् खं. सं. ॥

६५४ इति संक्षेपतः सम्यग्-रत्नत्रयमुदीरितम् ।
सर्वोऽपि यदनासाद्य, नासादयति निर्वृतिम् ॥१५५॥

वेद्यात् स्यात् क्षुत् तृषा शीत-मुष्णं दंशादयस्तथा ।
चर्या शय्या वधो रोग-स्तृणस्पर्शमलावपि ॥२५॥
प्रज्ञाज्ञाने तु विज्ञेयौ, ज्ञानावरणसंभवौ ।
अन्तरायादलाभोऽमी, च्छद्मस्थस्य चतुर्दश ॥२६॥

क्षुत् पिपासा शीतमुष्णं, दंशाश्चर्या वधो मलः ।
शय्या रोगस्तृणस्पर्शोजिने वेद्यस्य संभवात् ॥२७॥
दिव्यमानुषतैरश्चा-त्मसंवेदनभेदतः ।
चतुष्प्रकाराः प्रत्येक-मपि ते स्युश्चतुर्विधाः ॥१॥
×हास्याद् द्वेषाद् विमर्शाच्च, तन्मिश्रत्वाच्च दैवताः ।
हास्याद् द्वेषाद् विमर्शाद् दुः-शीलसङ्गाच्च मानुषाः ॥२॥
तैरश्चास्तु भयक्रोधा-हारापत्यादिरक्षणात् ।
घट्टनस्तम्भनश्लेष-प्रपातादात्मवेदनाः ॥३॥
यद्वा वात पित्त-कफ-सन्निपातोद्भवा अमी ।
परीषहोपसर्गाणा-मेषां सोढा भवेदभीः ॥४॥

इति तृतीयप्रकाशः ।

卐

× तुलनाः—स्थानाङ्गसूत्रे सू—३६१ ॥

अथ चतुर्थप्रकाशः ।

६५५ आत्मैव दर्शनज्ञान-चारित्राण्यथवा यतेः ।
यत्तदात्मक एवैष-शरीरमधितिष्ठति ॥१॥३२७॥

६५६ आत्मानमात्मना वेत्ति, मोहत्यागाद्य आत्मनि ।
तदेव तस्य चारित्रं, तज्ज्ञानं तच्च दर्शनम् ॥२॥३२८॥

६५७ आत्माऽज्ञानभवं दुःख-मात्मज्ञानेन हन्यते ।
तपसाप्यात्मविज्ञान-हीनैश्छेत्तुं न शक्यते ॥३॥३२९॥

६५८ अयमात्मैव चिद्रूपः, शरीरी कर्मयोगतः ।
ध्यानाग्निदग्धकर्मा तु, सिद्धात्मा स्यान्निरञ्जनः ॥४॥

६५९ अयमात्मैव संसारः, कषायेन्द्रियनिर्जितः ।
तमेव तद्विजेतारं, मोक्षमाहुर्मनीषिणः ॥५॥३३१॥

६६० स्युः कषायाः क्रोधमान-मायालोभाः शरीरिणाम् ।
चतुर्विधास्ते प्रत्येकं, भेदैः संज्वलनादिभिः ॥६॥३३२॥

६६१ पक्षं संज्वलनः प्रत्या-ख्यानो मासचतुष्टयम् ।
अप्रत्याख्यानको वर्षं, जन्मानन्तानुबन्धकः ॥७॥३३३॥

६६२ वीतरागयतिश्राद्ध-सम्यग्दृष्टित्वघातकाः ।
ते देवत्व-मनुष्यत्व-तिर्यक्त्वनरकप्रदाः ॥८॥३३४॥

६६३ तत्रोपतापकः क्रोधः, क्रोधो वैरस्य कारणम् ।
दुर्गतेर्वर्तनी क्रोधः, क्रोधः शमसुखार्गला ॥९॥३३५॥

६६४ उत्पद्यमानः प्रथमं, दहत्येव स्वमाश्रयम् ।
क्रोधः कृशानुवत्पश्चा-दन्यं दहति वा न वा ॥१०॥३३६।

६६५ +अर्जितं पूर्वकोट्या यद्-वर्षैरष्टभिरूनया ।
तपस्तत् तत्क्षणादेव, दहति क्रोधपावकः ॥१॥३२९॥

६६६ शमरूपं पयः प्राज्य-पुण्यसंभारसंचितम् ।
अमर्षविषसंपर्कादसेव्यं तत्क्षणाद् भवेत् ॥२॥३३०॥

६६७ चारित्रचित्ररचनां, विचित्रगुणधारिणीम् ।
समुत्सर्पन् क्रोधधूमः, श्यामलीकुरुतेतराम् ॥३॥३३१॥

६६८ ×यो वैराग्यशमीपत्र-पुटैः समरसोऽर्जितः ।
शाकपत्रपुटाभेन, क्रोधेनोत्सृज्यते स किम् ? ॥४॥३३२॥

६६९ प्रवर्धमानः क्रोधोऽयं, किमकार्यं करोति न ? ।
जज्ञे हि ÷द्वारका द्वैपायनक्रोधानले समित् ॥५॥३३३॥

६७० क्रुध्यतः कार्यसिद्धिर्या, न सा क्रोधनिबन्धना ।
जन्मान्तरार्जितोर्जस्वि-कर्मणः खलु तत्फलम् ॥६॥३३४॥

६७१ स्वस्य लोकद्वयोच्छित्त्यै, नाशाय स्वपरार्थयोः ।
धिगहो ! दधति क्रोधं, शरीरेषु शरीरिणः ॥७॥३३५॥

+ तुलना-जं अज्जियं समीखल्लएहिं तव-नियम-बंभमइएहिं ।
तं दाणि पच्छ नाहिसि, छड्डिंतो सागपत्तेहिं ॥२७१४॥
जं अज्जियं चरित्तं, देसूणाए वि पुव्वकोडीए ।
तं पि कसाइयमेत्तो, नासेइ नरो मुहुत्तेण ॥२७१५॥
इति बृहत्कल्पभाष्ये ॥

÷ द्वारिका-खं ॥

६७२ क्रोधान्धाः पश्य निघ्नन्ति, पितरं मातरं गुरुम् ।
सुहृदं सोदरं दारा-नात्मानमपि निर्घृणाः ॥८॥÷३३६॥

६७३ क्रोधवह्नेस्तदह्नाय, शमनाय शुभात्मभिः ।
श्रयणीया क्षमैकैव, संयमारामसारणिः ॥११॥३३७॥

६७४ अपकारिजने कोपो निरोद्धुं शक्यते कथम् ।
शक्यते सत्त्वमाहात्म्याद् यद्वा भावनयाऽनया ॥१॥३३७॥

६७५ अङ्गीकृत्यात्मनः पापं, यो मां बाधितुमिच्छति ।
*स्वकर्मनिहतायास्मै, कः कुप्येद् बालिशोऽपि सन् ॥२॥३८॥

६७६ प्रकुप्याम्यपकारिभ्य इति चेदाशयस्तव ।
तत् किं न कुप्यसि स्वस्य, कर्मणे दुःखहेतवे ॥३॥३३९॥

६७७ उपेक्ष्य लोष्टक्षेप्तारं, लोष्टं दशति मण्डल ।
मृगारिः शरमप्रेक्ष्य, शरक्षेप्तारमृच्छति ॥४॥३४०॥

६७८ यैः परः प्रेरितः क्रूरै-र्मह्यं कुप्यति कर्मभिः ।
तान्युपेक्ष्य परे क्रुध्यन्, किं श्रये भषणश्रियम् ॥५॥३४१॥

६७९ श्रूयते श्रीमहावीरः, क्षान्त्यै म्लेच्छेषु जग्मिवान् ।
अयत्नेनागतां क्षान्तिं, वोढुं किमिव नेच्छसि ॥६॥३४२॥

६८० त्रैलोक्यप्रलयत्राण-क्षमाश्चेदाश्रिताः क्षमाम् ।
कदलीतुल्यसत्त्वस्य, क्षमा तव न किं क्षमा ? ॥७॥३४३॥

÷ श्लोक १ तः ८ तुलना उपदेशमाला गाथा ३०२, ३०३
दोघट्टीवृत्तिः ॥

* स्वकर्मनिहितां–शां हे ॥

६८१ तथा किं नाकृथाः पुण्यं, यथा कोऽपि न बाधते ? ।
स्वप्रमादमिदानीं तु, शोचन्नङ्गीकुरु क्षमाम् ॥८॥३४४॥

६८२ क्रोधान्धस्य मुनेश्चण्ड-चण्डालस्य च नान्तरम् ।
तस्मात् क्रोधं परित्यज्य, भजोज्ज्वलधियां पदम् ॥९॥३४५॥

६८३ महर्षिः क्रोधसंयुक्तो-निष्क्रोधः कूरगड्डुकः ।
ऋषिं मुक्त्वा देवताभि-र्ववन्दे कूरगड्डुकः ॥१०॥३४६॥

६८४ अरुन्तुदैर्वचःशस्त्रै-स्तुद्यमानो विचिन्तयेत् ।
चेत् तथ्यमेतत् कः कोपो-ऽथ मिथ्योन्मत्तभाषितम् ॥११॥४७॥

६८५ वधायोपस्थितेऽन्यस्मिन्, हसेद् विस्मितमानसः ।
वधे मत्कर्मसंसाध्ये वृथा नृत्यति बालिशः ॥१२॥३४८॥

६८६ निहन्तुमुद्यते ध्याये-दायुषः क्षय एष नः ।
तदसौ निर्भयः पापात्, करोति मृतमारणम् ॥१३॥३४९॥

६८७ सर्वपुरुषार्थचौरे, कोपे कोपो न चेत् तव ।
धिक् त्वां स्वल्पापराधेऽपि, परे कोपपरायणम् ॥१४॥३५०॥

६८८ सर्वेन्द्रियग्लानिकरं विजेतुं, कोपं प्रसर्पन्तमिवोग्रसर्पम् ।
विद्यां +सुधीर्जाङ्गलिकीमिवान-वद्यां क्षमां संततमाद्रियेत× ॥१५॥

६८९ विनयश्रुतशीलानां, त्रिवर्गस्य च घातकः ।
विवेकलोचनं लुम्पन्, माऽनोन्धङ्करणो÷ नृणाम् ॥१२॥

+ सुधीजाङ्गुलि० मु ॥ × श्लोक १ तः १५ तुलना उपदेशमाला गाथा ३०२–३०३ दोघट्टी वृत्तिः ॥ ÷ ०न्धकरणो–शां. सं पू. ॥

६९० **जातिलाभकुलैश्वर्य-बलरूपतपःश्रुतैः ।**
कुर्वन् मदं पुनस्तानि, हीनानि लभते जनः ॥१३॥३३९॥

६९१ जातिभेदान् नैकविधा-नुत्तमाधममध्यमान् ।
दृष्ट्वा को नाम कुर्वीत, जातु जातिमदं सुधीः ॥१॥३५२॥

६९२ उत्तमां जातिमाप्नोति, हीनामाप्नोति कर्मतः ।
तत्राशाश्वतिकीं जातिं, को नामासाद्य माद्यतु ॥२॥३५३॥

६९३ अन्तरायक्षयादेव, लाभो भवति नान्यथा ।
ततश्च वस्तुतत्त्वज्ञो, न लाभमदमुद्वहेत् ॥३॥३५४॥

६९४ परप्रसादशक्त्यादि-भवे लाभे महत्यपि ।
न लाभमदमृच्छन्ति, महात्मानः कथञ्चन ॥४॥३५५॥

६९५ अकुलीनानपि प्रेक्ष्य, प्रज्ञाश्रीशीलशालिनः ।
न कर्तव्यः कुलमदो-महाकुलभवैरपि ॥५॥३५६॥

६९६ किं कुलेन कुशीलस्य, सुशीलस्यापि तेन किम् ।
एवं विदन् कुलमदं, विदध्याद् न विचक्षणः ॥६॥३५७॥

६९७ श्रुत्वा त्रिभुवनैश्वर्य-संपदं वज्रधारिणः ।
पुरग्रामधनादीना-मैश्वर्ये कीदृशो मदः ॥७॥३५८॥

६९८ गुणोज्ज्वलादपि भ्रश्येद्-दोषवन्तमपि श्रयेत् ।
कुशीलस्त्रीवदैश्वर्यं, न मदाय विवेकिनाम् ॥८॥३५९॥

६९९ महाबलोऽपि रोगाद्यै रबलः क्रियते क्षणात् ।
इत्यनित्ये बले पुंसां, युक्तो बलमदो न हि ॥९॥३६०॥

७०० बलवन्तोऽपि जरसि, मृत्यौ कर्मफलान्तरे ।
अबलाश्चेत् ततो हन्त !, तेषां बलमदो मुधा ॥१०॥३६१॥

७०१ सप्तधातुमये देहे, चयापचयधर्मणः+ ।
जरारुजाभिभाव्यस्य, को रूपस्य मदं वहेत् ॥११॥३६२॥

७०२ सनत्कुमारस्य रूपं, तत्क्षयं च विचारयन् ।
को वा सकर्णः स्वप्नेऽपि, कुर्याद् रूपमदं किल ॥१२॥३६३॥

७०३ नाभेयस्य तपोनिष्ठां, श्रुत्वा वीरजिनस्य च ।
कोनाम स्वल्पतपसि, स्वकीये मदमाश्रयेत् ॥१३॥३६४॥

७०४ येनैव तपसा त्रुटचेत्, तरसा कर्मसंचयः ।
तेनैव मदादिग्धेन, वर्धते कर्मसंचयः ॥१४॥३६५॥

७०५ स्वबुद्धया रचितान्यन्यैः, शास्त्राण्याघ्राय लीलया ।
सर्वज्ञोऽस्मीति मदवाम्, स्वकीयाङ्गानि खादति ॥१५॥३६६॥

७०६ श्रीमद्‌गणधरेन्द्राणां, श्रुत्वा निर्माणधारणे ।
कः श्रयेत श्रुतमदं, सकर्णहृदयो जनः[1] ॥१६॥३६७॥

१—उ०-द्रमकैरिव च दुष्कर्मक—मुपकारनिमित्तकं परजनस्य ।
कृत्वा यद् वाल्लभ्यक—मवाप्यते को मदस्तेन ॥१॥
गर्वं परप्रसादात्मकेन, वाल्लभ्यकेन यः कुर्यात् ।
तद्वाल्लभ्यकविगमे, शोकसमुदयः परामृशति ॥२॥
ग्रहणोद्‌ग्राहणनवकृति—विचारणार्थावधारणाद्येषु ।
बुद्धयङ्गविधिविकल्पेष्वनन्तपर्यायवृद्धेषु ॥३॥
पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानातिशयसागरमनन्तम् ।
श्रुत्वा सांप्रतपुरुषाः, कथं स्वबुद्धयामदं यान्ति ? ॥४॥
[प्रशमरतौ ९३-९४-९१-९२]

+ धर्मणि—खं । ०धर्मिणि—मु. ॥

७०७ उत्सर्पयन् दोषशाखा-गुणमूलान्यधो नयन् ।
उन्मूलनीयो मानद्रु-स्तन्मार्दवसरित्प्लवैः ॥१४॥३४०॥

७०८ मार्दवं नाम मृदुता, तच्चौद्धत्यनिषेधनम् ।
मानस्य पुनरौद्धत्यं, स्वरूपमनुपाधिकम् ॥१॥३६८॥

७०९ अन्तः स्पृशेद् यत्र यत्रौ द्धत्यं जात्यादिगोचरम् ।
तत्र तस्य प्रतीकार-हेतोर्मार्दवमाश्रयेत् ॥२॥३६९॥

७१० सर्वत्र मार्दवं कुर्यात्, पूज्येषु तु विशेषतः ।
येन पापाद् विमुच्येत, पूज्यपूजाव्यतिक्रमात् ॥३॥३७०॥

७११ मानाद् बाहुबलिर्बद्धो-लताभिरिव पाप्मभिः ।
मार्दवात् तत्क्षणं मुक्तः, सद्यः ×संप्राप केवलम् ॥४॥३७१॥

७१२ चक्रवर्ती त्यक्तसङ्गो-वैरिणामपि वेश्मसु ।
भिक्षार्थं यात्यहो ! मान-च्छेदायामृदुमार्दवम् ॥५॥३७२॥

७१३ चक्रवर्त्यपि तत्काल-दीक्षितो रङ्कसाधवे ।
नमस्यति त्यक्तमान-श्चिरं च वरिवस्यति ॥६॥३७३॥

७१४ एवं च मानविषयं परिमृश्य दोषं,
ज्ञात्वा च मार्दवनिषेवणजं गुणौघम् ।
मानं विहाय यतिधर्मविशेषरूपं,
सद्यः समाश्रयत मार्दवमेकतानाः* ॥७॥३७४॥

× संजात केवलः-संपू. मु ॥ * श्लोक ३ तः ७ तुलना उपदेशमाला गाथा-३०४-३०५ दोघट्टीवृत्तिः ॥

७१५ असूनृतस्य जननी, परशुः शीलशाखिनः ।
जन्मभूमिरविद्यानां, माया दुर्गतिकारणम् ॥१५॥३४१॥

७१६ कौटिल्यपटवः पापा-मायया बकवृत्तयः ।
भुवनं वञ्चयमाना-वञ्चयन्ते स्वमेव हि ॥१६॥३४२॥

७१७ कूटषाड्गुण्ययोगेन-च्छलाद् विश्वस्तघातनात् ।
+अर्थलोभाच्च राजानो-वञ्चयन्तेऽखिलं ×जगत् ॥१॥३७५॥

७१८ तिलकैर्मुद्रया मन्त्रैः, क्षामतादर्शनेन च ।
अन्तःशून्या बहिःसारा-वञ्चयन्ते द्विजा जनम् ॥२॥३७६॥

७१९ कूटाः कूटतुलामाना-÷ऽऽशुक्रियासातियोगतः ।
वञ्चयन्ते जनं मुग्धं, मायाभाजो वणिग्जनाः ॥३॥३७७॥

७२० जटामौण्ड्यशिखाभस्म-वल्कनाग्न्यादिधारणैः ।
मुग्धं श्राद्धं गर्धयन्ते, पाखण्डा हृदि नास्तिकाः ॥४॥३७८॥

७२१ अरक्ताभिर्भावहव-लीलागतिविलोकनैः ।
कामिनो रञ्जयन्तीभि-र्वेश्याभिर्वञ्च्यते जगत् ॥५॥३७९॥

+ अर्थलाभाच्च-खं. संपू ॥ × जनम्. मु. खं ॥

÷ ऽऽशुक्रियाकारियोगतः मु. । दृश्यतां सूत्रकृताङ्गे पृ. १७६ पं ४. पृ. १८१ पं. १ । "उत्कुञ्चन-वञ्चन-माया-निकृति-कूट-कपटादिभिः सहातिसम्प्रयोगो गार्ध्यम् [पृ. ३२९........सातिशयेन द्रव्यव्यापारस्य हीनगुणस्य द्रव्यस्य संयोगः सातिः [पृ. ३३१]" इति शीलङ्काचार्यविरचितायां सूत्रकृताङ्गटीकायाम् ॥

७२२ प्रतार्य कूटैः शपथैः, कृत्वा कूटकपर्दिकाम् ।
धनवन्तः प्रतार्यन्ते, दुरोंदरपरायणैः× ॥६॥३८०॥

७२३ दम्पती पितरः पुत्राः, सोदर्याः सुहृदो निजाः ।
ईशा भृत्यास्तथान्येऽपि, माययाऽन्योन्यवञ्चकाः ॥७॥३८१॥

७२४ अर्थलुब्धा गतघृणा–÷बन्दकारमलिमम्लुचाः ।
अहर्निशं जागरूका–श्छलयन्ति प्रमादिनम् ॥८॥३८२॥

७२५ कारवश्चान्त्यजाश्चैव, स्वकर्मफलजीविनः ।
माययाऽलीकशपथैः, कुर्वते साधुवञ्चनम् ॥९॥३८३॥

७२६ व्यन्तरादिकुयोनिस्था, दृष्ट्वा प्रायः प्रमादिनः ।
क्रूराश्छलैर्बहुविधै–र्बाधन्ते मानवान् पशून् ॥१०॥३८४॥

७२७ मत्स्यादयो जलचरा–श्छलात् स्वापत्यभक्षकाः ।
बध्यन्ते धीवरैस्तेऽपि, माययाऽ+ऽनायपाणिभिः ॥११॥३८५॥

७२८ नानोपायैर्मृगयुभि–र्वञ्चनप्रवणैर्जडाः ।
निबध्यन्ते विनाश्यन्ते, प्राणिनः स्थलचारिणः ॥१२॥३८६॥

७२९ नभश्चरा भूरिभेदा–वराका लावकादयः ।
बध्यन्ते माययाऽत्युग्रैः, स्वल्पकग्रासगृध्नुभिः ॥१३॥३८७॥

७३० तदेवं सर्वलोकेऽपि, परवञ्चकतापराः ।
स्वस्य धर्मं सद्गतिं च, नाशयन्तः स्ववञ्चकाः ॥१४॥३८८॥

७३१ तिर्यग्जातेः परं बीज–मपवर्गपुरार्गला ।
विश्वासद्रुमदावाग्नि–र्माया हेया मनीषिभिः ॥१५॥३८९॥

÷ बन्दकारा मलिम्लुचाः मु. ।

+ 'आनायस्तु मत्स्यजालम्......॥९२९॥" इति अभिधानचिन्तामणौ ॥

× श्लोक १ तः ६ तुलना उपदेशमाला गाथा–३०६–३०७ दोघट्टीवृत्ति ॥

७३२ मल्लिनाथः पूर्वभवे, कृत्वा मायां तनीयसीम् ।
मायाशल्यमनुत्खाय, स्त्रीत्वं प्राप जगत्पतिः ॥१६॥३९०॥

७३३ **तदार्जवमहौषध्या, जगदानन्दहेतुना ।**
जयेज्जगद्द्रोहकरीं, मायां विषधरीमिव ॥१७॥३४४॥

७३४ आर्जवं सरलः पन्था-मुक्तिपुर्याः प्रकीर्तितः ।
[1]आचार्यविस्तरः शेषो-बाह्या अपि यदूचिरे ॥१॥३९१॥

७३५ सर्वं जिह्मं मृत्युपद-मार्जवं ब्रह्मणः पदम् ।
एतावाञ्ज्ञानविषयः, प्रलापः किं करिष्यति ? ॥२॥३९२॥

७३६ भवेयुरार्जवजुषो-लोकेऽपि प्रीतिकारणम् ।
कुटिलादुद्विजन्ते हि, जन्तवः पन्नगादिव ॥३॥३९३॥

७३७ अजिह्मचित्तवृत्तीनां, भववासस्पृशामपि ।
अकृत्रिमं मुक्तिसुखं, स्वसंवेद्यं महात्मनाम् ॥४॥३९४॥

७३८ कौटिल्यशङ्कुना क्लिष्ट-मनसां वञ्चकात्मनाम् ।
परव्यापादनिष्ठानां, स्वप्नेऽपि स्यात् कुतः सुखम् ॥५॥३९५॥

७३९ समग्रविद्यावैदुष्ये-ऽधिगतासु कलासु च ।
धन्यानामुपजायेत, बालकानामिवार्जवम् ॥६॥३९६॥

७४० अज्ञानामपि बालाना-मार्जवं प्रीतिहेतवे ।
किं पुनः सर्वशास्त्रार्थ-परिनिष्ठितचेतसाम् ? ॥७॥३९७॥

७४१ स्वाभाविकी हि ऋजुता, कृत्रिमा कुटिलात्मता ।
ततः स्वाभाविकं धर्मं, हित्वा कः कृत्रिमं श्रयेत् ? ॥८॥३९८॥

१-आचारविस्तरः मु. ।

७४२ छलपैशुन्यवक्रोक्ति-वञ्चनाप्रवणे जने ।
धन्याः केचिद् निर्विकाराः, सुवर्णप्रतिमा इव ॥९॥३९९॥

७४३ श्रुताब्धिपारप्राप्तोऽपि, गौतमो गणभृद्वरः ।
अहो ! शैक्ष इवाश्रौषी-दार्जवाद् भगवद्गिरः ॥१०॥४००॥

७४४ अशेषमपि दुष्कर्म, ऋज्वालोचनया क्षिपेत् ।
कुटिलालोचनां कुर्व-न्नल्पीयोऽपि विवर्धयेत् ॥११॥४०१॥

७४५ काये वचसि चित्ते च, समन्तात् कुटिलात्मनाम् ।
न मोक्षः किन्तु मोक्षः स्यात्, सर्वत्राऽकुटिलात्मनाम् ॥१२॥

७४६ इति निगदितमुग्रं कर्मकौटिल्यभाजा-
मृजुपरिणतिभाजां चानवद्यं चरित्रम् ।
तदुभयमपि बुद्ध्या संस्पृशन् मुक्तिकामो,
निरुपममृजुभावं संश्रयेच्छुद्धबुद्धिः ॥१३॥४०३॥

७४७ आकरः सर्वदोषाणां, गुणग्रसनराक्षसः ।
कन्दो व्यसनवल्लीनां, लोभः सर्वार्थबाधकः ॥१८॥३४५॥

७४८ धनहीनः शतमेकं, सहस्रं शतवानपि ।
सहस्राधिपतिर्लक्षं, कोटिं लक्षेश्वरोऽपि च ॥१९॥३४६॥

७४९ कोटीश्वरो नरेन्द्रत्वं, नरेन्द्रश्चक्रवर्तिताम् ।
चक्रवर्ती च देवत्वं, देवोऽपीन्द्रत्वमिच्छति ॥२०॥३४७॥

७५० इन्द्रत्वेऽपि हि संप्राप्ते, यदिच्छा न निवर्तते ।
मूले लघीयांस्तल्लोभः सराव इव वर्धते ॥२१॥३४८॥

७५१ हिंसेव सर्वपापानां, मिथ्यात्वमिव कर्मणाम् ।
राजयक्ष्मेव रोगाणां, लोभः सर्वागसां गुरुः ॥१॥४०४॥

७५२ अहो लोभस्य साम्राज्यमेकछत्रं महीतले ।
तरवोऽपि निधिं प्राप्य, पादैः प्रच्छादयन्ति यत् ॥२॥४०५॥
७५३ अपि द्रविणलोभेन, ते द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः ।
स्वकीयान्यधितिष्ठन्ति, प्राग्निधानानि मूर्च्छया ॥३॥४०६॥
७५४ भुजङ्गगृहगोधाखु–मुख्याः पञ्चेन्द्रिया अपि ।
धनलोभेन लीयन्ते, निधानस्थानभूमिषु ॥४॥४०७॥
७५५ पिशाचमुद्गलप्रेत–भूतयक्षादयो धनम् ।
स्वकीयं परकीयं वाऽ–प्यधितिष्ठन्ति लोभतः ॥५॥४०८॥
७५६ भूषणोद्यानवाप्यादौ, मूर्च्छितास्त्रिदशा अपि ।
च्युत्वा तत्रैव जायन्ते, पृथ्वीकायादियोनिषु ॥६॥४०९॥
७५७ प्राप्योपशान्तमोहत्वं[1], क्रोधादिविजये सति ।
लोभांशमात्रदोषेण, पतन्ति यतयोऽपि हि ॥७॥४१०॥
७५८ एकामिषाभिलाषेण, सारमेया इव द्रुतम् ।
सोदर्या अपि युध्यन्ते, धनलेशजिघृक्षया ॥८॥४११॥
७५९ लोभाद् [2]ग्रामादिसीमान–मुद्दिश्य गतसौहृदाः ।
ग्राम्या नियुक्ता राजानो–वैरायन्ते परस्परम् ॥९॥४१२॥
७६० हासशोकद्वेषहर्षा–नसतोऽप्यात्मनि स्फुटम् ।
स्वामिनोऽग्रे लोभवन्तो नाटयन्ति नटा इव ॥१०॥४१३॥
७६१ आरभ्यते पूरयितुं, लोभगर्तो यथा यथा ।
तथा तथा महच्चित्रं, मुहुरेष विवर्धते ॥११॥४१४॥

१–०शान्तक्रोधत्वं खं ॥ २–ग्रामाद्रिसीमान० मु. ॥

७६२ अपि नामैष पूर्येत, पयोभिः पयसां पतिः ।
न तु त्रैलोक्यराज्येऽपि, प्राप्ते लोभः प्रपूर्यते ॥१२॥४१५॥

७६३ अनन्ता भोजनाच्छाद–विषयद्रव्यसञ्चयाः ।
भुक्तास्तथापि लोभस्य, नांशोऽपि परिपूर्यते ॥१३॥४१६॥

७६४ लोभस्त्यक्तो यदि तदा, तपोभिरफलैरलम् ।
लोभस्त्यक्तो न चेत् तर्हि, तपोभिरफलैरलम् ॥१४॥४१७॥

७६५ मृदित्वा शास्त्रसर्वस्वं, मयैतदवधारितम् ।
लोभस्यैकस्य हानाय, प्रयतेत महामतिः ॥१५॥४१८॥

७६६ लोभसागरमुद्वेल-मतिवेलं महामतिः ।
सन्तोषसेतुबन्धेन, प्रसरन्तं निवारयेत् ॥२२॥३४९॥

७६७ यथा नृणां चक्रवर्ती, सुराणां पाकशासनः ।
तथा गुणानां सर्वेषां, सन्तोषः प्रवरो गुणः ॥१॥४१९॥

७६८ सन्तोषयुक्तस्य यते–रसंतुष्टस्य चक्रिणः ।
तुल्या संमितो मन्ये, प्रकर्षः सुखदुःखयोः ॥२॥४२०॥

७६९ स्वाधीनं राज्यमुत्सृज्य, संतोषाऽमृततृष्णया ।
निस्सङ्गत्वं प्रपद्यन्ते, तत्क्षणाच्चक्रवर्तिनः ॥३॥४२१॥

७७० निवृत्तायां धनेच्छायां, पार्श्वस्था एव संपदः ।
अङ्गुल्या पिहिते कर्णे, शब्दाद्वैतं विजृम्भते ॥४॥४२२॥

७७१ संन्तोषसिद्धौ संसिद्धाः, प्रतिवस्तु विरक्तयः ।
अक्ष्णोः पिधाने पिहितं, ननु विश्वं चराचरम् ॥५॥४२३॥

७७२ किमिन्द्रयाणां दमनैः, किं कायपरिपीडनैः ? ।
ननु संतोषमात्रेण, मुक्तिश्रीमुखमीक्ष्यते ॥६॥४२४॥
७७३ जीवन्तोऽपि विमुक्तास्ते, ये मुक्तिसुखशालिनः ।
किं वा विमुक्तेः शिरसि, शृङ्गं किमपि वर्तते ? ॥७॥४२५॥
७७४ किं रागद्वेषसंकोर्णं, किं वा विषयसंभवम् ।
येन संतोषजं सौख्यं, हीयेत शिवसौख्यतः ? ॥८॥४२६॥
७७५ परप्रत्यायनासारैः, किं वा शास्त्रसुभाषितैः ? ।
मीलिताक्षा विमृशन्तु, संतोषाऽऽस्वादजं सुखम् ॥९॥४२७॥
७७६ चेत् कारणानुकारीणि, कार्याणि प्रतिपद्यसे ।
संतोषानन्दजन्मा तन्-मोक्षानन्दः प्रतीयताम् ॥१०॥४२८॥
७७७ ननु तीव्रं तपःकर्म, कर्मनिर्मूलनं जगुः ।
सत्यं तदपि संतोष-रहितं विफलं विदुः ॥११॥४२९॥
७७८ कृषिसेवापाशुपाल्य-वाणिज्यैः किं सुखार्थिनाम् ।
ननु संतोषपानात् किं, नात्मा निर्वृतिमाप्यते ? ॥१२॥४३०॥
७७९ यत् संतोषवतां सौख्यं, [1]तृणसंस्तरशायिनाम् ।
क्व तत् संतोषवन्ध्यानां, तूलिकाशायिनामपि ॥१३॥४३१॥
७८० असंतुष्टास्तृणायन्ते, धनिनोऽपीशिनां पुरः ।
ईशिनोऽपि तृणायन्ते, संतुष्टानां पुरः स्थिताः ॥१४॥४३२॥
७८१ आयासमात्रं नश्वर्य-श्चक्रिशक्रादिसंपदः ।
अनायासं च नित्यं च, सुखं संतोषसंभवम् ॥१५॥४३३॥

१-तृणस्वस्तर० खं ॥

७८२ इति प्रत्यादेष्टुं निखिलमपि लोभस्य ललितं,
मयोक्तः संतोषः परमसुखसाम्राज्यसुभगः ।
कुरुध्वं लोभाग्निप्रसरपरितापं शमयितुं,
तदस्मिन् संतोषाऽमृतरसमये वेश्मनि रतिम् ॥१६॥४३४॥

७८३ **क्षान्त्या क्रोधो मृदुत्वेन, मानो मायाऽऽर्जवेन च ।**
लोभश्चानीहया जेयाः, कषाया इति संग्रहः ॥२३॥३५०॥

७८४ **विनेन्द्रियजयं नैव, कषायाञ्जेतुमीश्वरः ।**
हन्यते हैमनं जाड्यं, न विना ज्वलिताऽनलम् ॥२४॥३५१॥

७८५ **अदान्तैरिन्द्रियहयै-श्चलैरपथगामिभिः ।**
आकृष्य नरकारण्ये, जन्तुः सपदि नीयते ॥२५॥३५२॥

७८६ **इन्द्रियैर्विजितो जन्तुः, कषायैरभिभूयते ।**
वीरैः कृष्टेष्टकः पूर्वं, वप्रः कैः कैर्न खण्ड्यते ? ॥२६॥

७८७ **कुलघाताय पाताय, बन्धाय च वधाय च ।**
अनिर्जितानि जायन्ते, करणानि शरीरिणाम् ॥२७॥

७८८ इन्द्रियैः स्वार्थविवशैः, कस्को नैव विडम्ब्यते ।
अपि विज्ञातशास्त्रार्था–श्चेष्टन्ते बालका इव ॥१॥४३५॥

७८९ किमतोऽपि घृणास्थानमिन्द्रियाणां प्रकाश्यते ।
यद् बन्धौ बाहुबलिनि, भरतोऽप्यस्त्रमक्षिपत् ॥२॥४३६॥

७९० जयो यद् बाहुबलिनि, भरते च पराजयः ।
जिताजितानां तत्सर्व- मिन्द्रियाणां विजृम्भितम् ॥३॥४३७॥

७९१ यच्छस्त्राशस्त्रि युध्यन्ते, चरमेऽपि भवे स्थिताः ।
दुरन्तानामिन्द्रियाणां, महिम्नाऽनेन लज्जिताः ॥४॥४३८॥

७९२ दण्डयन्तां चण्डचरितै–रिन्द्रियैः पशवो जनाः ।
शान्तमोहाः पूर्वविदो, दण्डयन्ते यत् तदद्भुतम् ॥५॥४३९॥

७९३ जिता हृषीकैरत्यन्तं, देवदानवमानवाः ।
जुगुप्सितानि कर्माणि, ही ! तन्वन्ति तपस्विनः ॥६॥४४०॥

७९४ अस्वाद्यान्यपि [1]खादन्त्य–पेयान्यपि पिबन्ति च ।
अगम्यान्यपि गच्छन्ति, हृषीकवशगा नराः ॥७॥४४१॥

७९५ वेश्यानां नीचकर्माणि, दास्यान्यपि च कुर्वते ।
कुलशीलोज्झितास्त्यक्त–करुणैः करणैर्हताः ॥८॥४४२॥

७९६ परद्रव्ये परस्त्रीषु, मोहान्धमनसां नृणाम् ।
या प्रवृत्तिः सेन्द्रियाणा–मतन्त्राणां विजृम्भितम् ॥९॥४४३॥

७९७ पाणिपादेन्द्रियच्छेद–मरणानि शरीरिभिः ।
प्राप्यन्ते यद्वशात् तेभ्यः, करणेभ्यो नमोनमः ॥१०॥४४४॥

७९८ विनयं ग्राहयन्त्यन्यान्, ये स्वयं करणैर्जिताः ।
पिधाय पाणिना वक्त्रं, तान् हसन्ति विवेकिनः ॥११॥४४५॥

७९९ [2]आ विरञ्चादा च कीटाद्, ये केचिदिह जन्तवः ।
विमुच्यैकं वीतरागं, ते सर्वेऽपीन्द्रियैर्जिताः ॥१२॥४४६॥

८०० वशास्पर्शसुखास्वाद-प्रसारितकरः करी ।
आलानबन्धनक्लेश-मासादयति तत्क्षणात् ॥२८॥

---

१ खादन्ति चाप्यपेयं पिबन्ति च । अगम्यं चापि गच्छन्ति० शां. हे ॥
२ विरिञ्चादा मु. ॥

८०१ पयस्यगाधे विचरन्, गिलन् गलगतामिषम् ।
मैनिकस्य करे दीनो, मीनः पतति निश्चितम् ॥२९॥

८०२ निपतन् मत्तमातङ्ग-कपोले गन्धलोलुपः ।
कर्णतालतलाघाताद्, मृत्युमाप्नोति षट्पदः ॥३०॥

८०३ कनकच्छेदसंकाश-शिखाऽऽलोकविमोहितः ।
रभसेन पतन् दीपे, शलभो लभते मृतिम् ॥३१॥३५७॥

८०४ हरिणो हारिणीं गीति-माकर्णयितुमुद्धुरः[1] ।
आकर्णाकृष्टचापस्य, याति व्याधस्य वेध्यताम् ॥३२॥

८०५ एवं विषय एकैकः, पञ्चत्वाय निषेवितः ।
कथं हि युगपत् पञ्च, पञ्चत्वाय भवन्ति न ? ॥३३॥

८०६ तदिन्द्रियजयं कुर्याद्, मनःशुद्ध्या महामतिः ।
यां विना यमनियमैः, कायक्लेशो वृथा नृणाम् ॥३४॥

८०७ अनिर्जितेन्द्रियग्रामो, यतो दुःखैः प्रबाध्यते ।
तस्माज्जयेदिन्द्रियाणि, सर्वदुःखविमुक्तये ॥१॥४४७॥

८०८ न चेन्द्रियाणां विजयः, सर्वथैवाप्रवर्त्तनम् ।
रागद्वेषविमुक्त्या तु, [2]प्रवृत्तिरपि तज्जयः ॥२॥४४८॥

८०९ अशक्यो विषयोऽस्प्रष्टु-मिन्द्रियैः स्वसमीपगः ।
रागद्वेषौ पुनस्तत्र, मतिमान् परिवर्जयेत् ॥३॥४४९॥

८१० हताहतानीन्द्रियाणि, सदा संयमयोगिनाम् ।
अहतानि हितार्थेषु, हतान्यहितवस्तुषु ॥४॥४५०॥

१–मुद्धरः-खं. संपू ॥ २–प्रवृत्तिरिति तज्जयः शां. ॥

८११ जितान्यक्षाणि मोक्षाय, संसारायाऽजितानि तु ।
तदेतदन्तरं ज्ञात्वा, यद् युक्तं तत् समाचर ॥५॥४५१॥

८१२ स्पर्शे मृदौ च तूल्यादे–रुपलादेश्च कर्कशे ।
भवत्यरती [1]हित्वा, जेता स्पर्शनमिन्द्रियम् ॥६॥४५२॥

८१३ रसे स्वादौ च भक्ष्यादे–रितरस्मिन्नथापि [2]वा ।
प्रीत्यप्रीती विमुच्योच्चै–र्जिह्वेन्द्रियजयी भव ॥७॥४५३॥

८१४ घ्राणदेशमनुप्राप्ते, शुभे [3]गन्धे परत्र वा ।
ज्ञात्वा वस्तुपरिणामं, घ्राणेन्द्रियजयं कुरु ॥८॥४५४॥

८१५ [4]मनोज्ञं रूपमालोक्य, यदि वा तद्विलक्षणम् ।
[5]त्यजन् हर्षं जुगुप्सां च, जय त्वं चक्षुरिन्द्रियम् ॥९॥४५५॥

८१६ स्वरे श्रव्ये च वीणादेः, खरोष्ट्रादेश्च दुःश्रवे ।
रतिं जुगुप्सां च जयन्, श्रोत्रेन्द्रियजयी भव ॥१०॥४५६॥

८१७ कोऽपि नास्तीह विषयो, मनोज्ञ इतरोऽपि वा ।
य इन्द्रियैर्नोपभुक्त–स्ततस्वास्थ्यं किं न सेव्यते ? ॥११॥४५७॥

८१८ [6]शुभा अप्यशुभायन्ते, शुभायन्तेऽशुभा अपि ।
विषयास्तत् क्व रज्येत, विरज्येत क्व चेन्द्रियैः ॥१२॥४५८॥

८१९ स एव [7]रुच्यो द्वेष्यो वा, विषयो यदि हेतुतः ।
शुभाशुभत्वं भावानां, तन्न तत्त्वेन जातुचित् ॥१३॥४५९॥

१–हत्वा–शां । २–च खं. । ३–गन्धेऽपरत्र वा मु. ।
४–मनोज्ञरूप० शां ॥ ५–त्यज हर्ष–खं. ॥
६–०शुभायान्ते शुभा अपि–खं ॥ ७–भव्यो–शां ॥

८२० एवं विमृश्य विषयेषु शुभाशुभत्व-
मौपाधिकं ×तदधिमुक्तिविरक्तचेताः ।
हन्तेन्द्रियार्थमधिकृत्य जहीहि रागं,
द्वेषं तथेन्द्रियजयाय कृताभिलाषः ॥१४॥४६०॥

८२१ मनःक्षपाचरो भ्राम्य-न्नपशङ्कं निरङ्कुशः ।
प्रपातयति संसारा-ऽऽवर्त्तगर्त्ते जगत्त्रयीम् ॥३५॥३६१॥

८२२ तप्यमानांस्तपो मुक्तौ, गन्तुकामान् शरीरिणः ।
वात्येव तरलं चेतः, क्षिपत्यन्यत्र कुत्रचित् ॥३६॥३६२॥

८२३ अनिरुद्धमनस्कः सन्, योगश्रद्धां दधाति यः ।
पद्भ्यां जिगमिषुर्ग्रामं, स पङ्गुरिव हस्यते ॥३७॥३६३॥

८२४ मनोरोधे निरुध्यन्ते, कर्माण्यपि समन्ततः ।
अनिरुद्धमनस्कस्य, प्रसरन्ति हि तान्यपि ॥३८॥३६४॥

८२५ मनःकपिरयं विश्व-परिभ्रमणलम्पटः ।
नियन्त्रणीयो यत्नेन, मुक्तिमिच्छुभिरात्मनः ॥३९॥

८२६ दीपिका खल्वनिर्वाणा, निर्वाणपथदर्शिनी ।
एकैव मनसः शुद्धिः, समाम्नाता मनीषिभिः[१] ॥४०॥

८२७ सत्यां हि मनसः शुद्धौ, सन्त्यसन्तोऽपि यद्गुणाः ।
सन्तोऽप्यसत्यां नो सन्ति, सैव कार्या बुधैस्ततः ॥४१॥

१—उ०—ज्ञाने ध्याने दाने माने, मौने सदोद्यतो भवतु ।
यदि निर्मलं न चित्तं, तदा हुतं भस्मनि समग्रम् ॥१॥

१—तदविमुक्ति०— मु. ॥

८२८ मनःशुद्धिमबिभ्राणा, ये तपस्यन्ति मुक्तये ।
त्यक्त्वा नावं भुजाभ्यां ते, तितीर्षन्ति महार्णवम् ॥४२॥

८२९ तपस्विनो मनःशुद्धि-विनाभूतस्य सर्वथा ।
ध्यानं खलु मुधा चक्षु-र्विकलस्येव दर्पणः ॥४३॥३६९॥

८३० तदवश्यं मनःशुद्धिः, कर्तव्या सिद्धिमिच्छता ।
तपःश्रुतयमप्रायैः, किमन्यैः कायदण्डनैः[२] ॥४४॥३७०॥

८३१ मनःशुद्ध्यै च कर्तव्यो, रागद्वेषविनिर्जयः ।
कालुष्यं येन हित्वाऽऽत्मा, स्वस्वरूपेऽवतिष्ठते ॥४५॥

८३२ आत्मायत्तमपि स्वान्तं, कुर्वतामत्र योगिनाम् ।
रागादिभिः समाक्रम्य, परायत्तं विधीयते ॥४६॥३७२॥

८३३ रक्ष्यमाणमपि स्वान्तं, समादाय मनाग् मिषम् ।
पिशाचा इव रागाद्या-श्छलयन्ति मुहुर्मुहुः ॥४७॥३७३॥

८३४ रागादितिमिरध्वस्त-ज्ञानेन मनसा जनः ।
अन्धेनान्ध इवाऽऽकृष्टः, पात्यते नरकावटे ॥४८॥३७४॥

८३५ द्रव्यादिषु रतिप्रीती, राग इत्यभिधीयते ।
तेष्वेवारतिमप्रीतिं, चाहुर्द्वेषं मनीषिणः ॥१॥४६१॥

२-३०-कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः ।
स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रवर्त्तते ॥१॥
ताः कृष्णनीलकापोततैजसीपद्मशुक्लनामानः ।
श्लेष इव वर्णबन्धस्य, कर्मबन्धस्थितिविधात्र्यः ॥२॥
[प्रशमरति-३८]

८३६ उभावेतौ दृढतरं, बन्धनं सर्वजन्मिनाम् ।
सर्वदुःखानोकहानां, मूलकन्दौ प्रकीर्तितौ ॥२॥४६२॥

८३७ कः सुखे विस्मयस्मेरो, दुःखे कः कृपणो भवेत्? ।
मोक्षं को नाप्नुयाद् राग-द्वेषौ स्यातां न चेदिह ॥३॥४६३॥

८३८ रागेण ह्यविनाभावी, द्वेषो द्वेषेण चेतरः ।
तयोरेकतरत्यागे, परित्यक्तावुभावपि ॥४॥४६४॥

८३९ दोषाः स्मरप्रभृतयो, रागस्य परिचारकाः ।
मिथ्याभिमानप्रमुखा, द्वेषस्य तु परिच्छदः ॥५॥४६५॥

८४० तयोर्मोहः पिता बीजं, नायकः परमेश्वरः ।
[1]ताभ्यामभिन्नस्तद्रक्षः, सर्वदोषपितामहः ॥६॥४६६॥

८४१ एवमेते त्रयो दोषा, नातो दोषान्तरं क्वचित् ।
तैरमी जन्तवः सर्वे, भ्रम्यन्ते भववारिधौ ॥७॥४६७।

८४२ स्वभावेन हि जीवोऽयं, स्फटिकोपलनिर्मलः ।
उपाधिभूतैरेतैस्तु, तादात्म्येनावभासते ॥८॥४६८॥

८४३ अराजकमहो विश्वं, यदेभिः पश्यतोहरैः ।
ह्रियते ज्ञानसर्वस्वं, स्वरूपमपि जन्मिनाम् ॥९॥४६९॥

८४४ ये जन्तवो निगोदेषु, येऽपि चासन्नमुक्तयः ।
सर्वत्रास्पृष्टकरुणा, पतत्येषां पताकिनी ॥१०॥४७०॥

८४५ मुक्त्या वैरं किमेतेषां, मुक्तिकामैः सहाथवा ।
येनोभयसमायोग-स्तैर्भवन् प्रतिषिध्यते ॥११॥४७१॥

१-स्तद्रक्ष्यः मु. । 'तयो रक्षा अस्ति यस्य स तद्रक्षः' इत्यर्थः ॥

८४६ दोषक्षयक्षमाणां हि, किमुपेक्षा क्षमाऽर्हताम् ।
जगद्दाहकरं यन्न, शान्तं दोषप्रदीपनम् ॥१२॥४७२॥

८४७ व्याघ्रव्यालजलाग्निभ्यो, न बिभेति तथा मुनिः ।
लोकद्वयापकारिभ्यो, रागादिभ्यो भृशं यथा ॥१३॥४७३॥

८४८ कर्मातिसंकटमहो !, योगिभिः समुपाश्रितम् ।
रागद्वेषौ व्याघ्रसिंहौ, पार्श्वतो यस्य तिष्ठतः ॥१४॥४७४॥

८४९ अस्ततन्द्रैरतः पुंभि-र्निर्वाणपदकाङ्क्षिभिः ।
विधातव्यः समत्वेन, रागद्वेषद्विषज्जयः ॥४९॥३७५॥

८५० अमन्दानन्दजनने, साम्यवारिणि मज्जताम् ।
जायते सहसा पुंसां, रागद्वेषमलक्षयः ॥५०॥३७६॥

८५१ प्रणिहन्ति क्षणार्धेन, साम्यमालम्ब्य कर्म तत् ।
यन्न हन्यान्नरस्तीव्र-तपसा जन्मकोटिभिः ॥५१॥३७७॥

८५२ कर्म जीवं च संश्लिष्टं, परिज्ञातात्मनिश्चयः ।
विभिन्नीकुरुते साधुः, सामायिकशलाकया ॥५२॥

८५३ रागादिध्वान्तविध्वंसे, कृते सामायिकांशुना ।
स्वस्मिन् स्वरूपं पश्यन्ति, योगिनः परमात्मनः ॥५३॥

८५४ स्निह्यन्ति जन्तवो नित्यं, वैरिणोऽपि परस्परम् ।
अपि स्वार्थकृते साम्य-भाजः साधोः प्रभावतः[३] ॥५४॥

३—उ०—देवाकृष्य करेण केशरिपदं दन्ती कपोलस्थलीं,
कण्डूयत्यहिरेष बभ्रुपुरतो मार्गं निरुध्य स्थितः ।
व्याघ्रव्यात्तविशालवक्त्रकुहरं जिघ्रत्यजस्रं मृगो,
यत्रैवं पशवः प्रशान्तमनसस्तामर्थये त्वद्भुवम् ॥१॥

८५५ चेतनाचेतनैर्भावै-रिष्टानिष्टतया स्थितैः ।
न मुह्यति मनो यस्य, तस्य साम्यं प्रचक्षते ॥१॥४७५॥

८५६ गोशीर्षचन्दनालेपे, [१]वासीच्छेदे च बाहयोः ।
अभिन्ना चित्तवृत्तिश्चेत्, तदा साम्यमनुत्तरम् ॥२॥४७६॥

८५७ अभिष्टोतरि च प्रीते, रोषान्धे चापि शप्तरि ।
यस्याविशेषणं चेतः, स साम्यमवगाहते ॥३॥४७७॥

८५८ [२]हूयते न तप्यते न, दीयते वा न किञ्चन ।
अहो अमूल्यक्रीतीयं, साम्यमात्रेण [३]निर्वृतिः ॥४॥४७८॥

८५९ प्रयत्नकृष्टैः क्लिष्टैश्च, रागाद्यैः किमुपासितैः ? ।
अयत्नलभ्यं हृद्यं च, श्रय साम्यं सुखावहम् ॥५॥४७९॥

८६० परोक्षार्थप्रतिक्षेपात्, स्वर्गमोक्षावपह्नुतां ।
साम्यशर्म स्वसंवेद्यं, नास्तिकोऽपि न निह्नुते ॥६॥४८०॥

८६१ कविप्रलापरूढेऽस्मि-न्नमृते किं विमुह्यसि ? ।
स्वसंवेद्यरसं मूढ ! पिब साम्यरसायनम् ॥७॥४८१॥

८६२ खाद्यलेह्यचू(चो)ष्यपेय-रसेभ्यो विमुखा अपि ।
पिबन्ति यतयः स्वैरं, साम्यामृतं रसं मुहुः ॥८॥४८२॥

८६३ कण्ठपीठे लुठन् भोगिभोगो मन्दारदाम च ।
यस्याप्रीत्यै न वा नो वा, प्रीत्यै स समतापतिः ॥९॥४८३॥

१–वासीच्छेदेथवानयोः–शां " भुजो बाहुः प्रवेष्टो दोर्बाहा...॥५८९॥ इति अभिधानचिन्तामणौ ॥

२–नहूयते न तप्यते न दीयते संपू. । न हूयते तप्यते न दीयते–मु. ॥

३–निवृत्तिः–शां. ॥

८६४ न गूढं किञ्चनाचार्य-मुष्टिः काचिद् न चापरा ।
बालानां सुधियां चैकं, साम्यं भवरुजौषधम् ॥१०॥४८४॥

८६५ अतिक्रूरतरं कर्म, शान्तानामपि योगिनाम् ।
यद् घ्नन्ति साम्यशस्त्रेण, रागादीनां [1]कुलान्यपि ॥११॥४८५॥

८६६ अयं प्रभावः परमः, समत्वस्य प्रतीयताम् ।
यत् पापिनः क्षणेनापि, पदमेयुति शाश्वतम् ॥१२॥४८६॥

८६७ यस्मिन् सति सफलता-मसत्यफलतां व्रजेत् ।
रत्नत्रयं नमस्तस्मै, समत्वाय महौजसे ॥१३॥४८७॥

८६८ विगाह्य सर्वशास्त्रार्थ-मिदमुच्चैस्तरां ब्रुवे ।
इहामुत्र स्वपरयोर्नान्यत् साम्यात् सुखाकरम् ॥१४॥४८८॥

८६९ संसर्गेऽप्युपसर्गाणा-मपि मृत्यावुपस्थिते ।
नैतत्कालोचितं किञ्चित्, साम्यादौपयिकं [2]वरम् ॥१५॥४८९॥

८७० रागद्वेषादिशत्रुप्रतिहतिनिपुणां साम्यसाम्राज्यलक्ष्मीं,
भुक्त्वा भुक्त्वा निरन्ताः शुभगतिपदवीं लेभिरे प्राणभाजः ।
तेनैतद् मानुषत्वं सपदि सफलतां नेतुकामैर्निकामं,
साम्ये निस्सीमसौख्यप्रचयपरिचिते न प्रमादो विधेयः ॥१६॥

८७१ साम्यं स्याद् निर्ममत्वेन, तत्कृते भावनाः श्रयेत् ।
अनित्यतामशरणं, भवमेकत्वमन्यताम् ॥५५॥३८१॥

८७२ अशौचमाश्रवविधिं, संवर कर्मनिर्जराम् ।
धर्मस्वाख्याततां लोकं, द्वादशीं बोधिभावनाम् ॥५६॥

१-कुलानि ते-मु. ॥ २-परम् मु. ॥

१–अनित्यभावना

३७३ यत्प्रातस्तन्न मध्याह्ने, यन्मध्याह्ने न तन्निशि ।
निरीक्ष्यते भवेऽस्मिन् ही !, पदार्थानामनित्यता ॥५७॥

३७४ शरीरं देहिनां सर्व-पुरुषार्थनिबन्धनम् ।
प्रचण्डपवनोद्धूत-घनाघनविनश्वरम् ॥५८॥३८४॥

३७५ कल्लोलचपला लक्ष्मीः, संगमाः स्वप्नसंनिभाः ।
वात्याव्यतिकरोत्क्षिप्त-तूलतुल्यं च यौवनम् । ॥५९॥३८५

८७६ स्वतोऽन्यतश्च सर्वाभ्यो, दिग्भ्यश्चागच्छदापदः ।
कृतान्तदन्तयन्त्रस्थाः, कष्टं जीवन्ति जन्तवः ॥१॥४९१॥

८७७ वज्रसारेषु देहेषु, यद्यास्कन्दत्यनित्यता ।
रम्भागर्भसगर्भेषु, का कथा तर्हि देहिनाम् ? ॥२॥४९३॥

८७८ असारेषु शरीरेषु, स्थेमानं यश्चिकीर्षति ।
जीर्णशीर्णपलालोत्थे, चञ्चापुंसि करोतु सः ॥३॥४९३॥

८७९ न मन्त्रतन्त्रभैषज्य–करणानि शरीरिणाम् ।
त्राणाय मरणव्याघ्र–मुखकोटरवासिनाम् ॥४॥४९४॥

८८० प्रवर्द्धमानं पुरुषं, प्रथमं ग्रसते जरा ।
ततः कृतान्तस्त्वरते, धिगहो ! जन्म देहिनाम् ॥५॥४९५॥

८८१ यद्यात्मानं विजानीयात्, कृतान्तवशवर्तिनम् ।
को ग्रासमपि गृह्णीयात्, पापकर्मसु का कथा ? ॥६॥४९६॥

८८२ समुत्पद्य समुत्पद्य, विपद्यन्तेऽप्सु बुद्बुदाः ।
यथा तथा क्षणेनैव, शरीराणि शरीरिणाम् ॥७॥४९७॥

८८३ आढ्यं निःस्वं नृपं रङ्कं, ज्ञं मूर्खं सज्जनं खलम् ।
अविशेषेण संहर्तुं, समवर्ती प्रवर्तते ॥८॥४९८॥

८८४ न गुणेष्वस्य दाक्षिण्यं, द्वेषो दोषेषु चास्ति न ।
दवाग्निवदरण्यानि, विलुम्पत्यन्तको जनम् ॥९॥४९९॥

८८५ इदं तु मा स्म शङ्किष्ठाः, कुशास्त्रैरपि मोहितः ।
कुतोऽप्युपायतः कायो, निरपायो भवेदिति ॥१०॥५००॥

८८६ ये मेरुं दण्डसात् कर्तुं, पृथ्वीं वा छत्रसात् क्षमाः ।
तेऽपि त्रातुं स्वमन्यं वा, न मृत्योः प्रभविष्णवः ॥११॥५०१॥

८८७ आ कीटादा च देवेन्द्रात्, प्रभावन्तकशासने ।
अनुन्मत्तो न भाषेत, कथञ्चित् कालवञ्चनम् ॥१२॥५०२॥

८८८ पूर्वेषां चेत् क्वचित् कश्चि-ज्जीवन् दृश्येत तद् वयम् ।
मनोरथातीतमपि, प्रतीमः कालवञ्चनम् ॥१३॥५०३॥

८८९ अनित्यं यौवनमपि, प्रतियन्तु मनीषिणः ।
बलरूपापहारिण्या, जरसा जर्जरीभवेत् ॥१४॥५०४॥

८९० यौवने कामिनीभिर्ये, काम्यन्ते कामलीलया ।
निकामकृतथूत्कारं, त्यज्यन्ते तेऽपि वार्द्धके ॥१५॥५०५॥

८९१ यदर्जितं बहुक्लेशै-रभुक्त्वा यच्च पालितम् ।
तद् याति क्षणमात्रेण, निधनं धनिनां धनम् ॥१६॥५०६॥

८९२ [1]उपमानपदं किं स्यात्, फेनबुद्बुदविद्युताम् ।
धनस्य नश्यतोऽवश्यं, पश्यतामपि तद्गताम् ? ॥१७॥५०७॥

---

१ उपमानमिदं—खं ॥

८९३ समागमाः सापगमाः, सुहृद्भिर्बन्धुभिर्निजैः ।
स्वस्य वाऽन्यस्य वा नाशे, विकृतेऽपकृतेऽपि वा ॥१८॥५०८॥

८९४ ध्यायन्ननित्यतां नित्यं, मृतं पुत्रं न शोचति ।
नित्यताग्रहमूढस्तु, कुडचभङ्गेऽपि रोदिति ॥१९॥५०९॥

८९५ एतच्छरीरधनयौवनबान्धवादि,
तावन्न केवलमनित्यमिहासुभाजाम् ।
विश्वं सचेतनमचेतनमप्यशेष–
मुत्पत्तिधर्मकमनित्यमुशन्ति सन्तः ॥२०॥५१०॥

८९६ **इत्यनित्यं जगद्वृत्तं, स्थिरचित्तः प्रतिक्षणम् ।**
तृष्णाकृष्णाहिमन्त्राय, निर्ममत्वाय चिन्तयेत्॥६०॥३८५॥

२–अशरणभावना

८९७ **इन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्येते, यन्मृत्योर्यान्ति गोचरम् ।**
अहो ! तदन्तकातङ्के, कः शरण्यः शरीरिणाम् ? ॥६१॥

८९८ **पितुर्मातुः स्वसुर्भ्रातु-स्तनयानां च पश्यताम् ।**
अत्राणो नीयते जन्तुः, कर्मभिर्यमसद्मनि ॥६२॥३८७

८९९ **शोचन्ति स्वजनानन्तं, नीयमानान् स्वकर्मभिः ।**
नष्यमाणं तु शोचन्ति, नात्मानं मूढबुद्धयः ॥६३॥३८८॥

९०० **संसारे दुःखदावाग्नि-ज्वलज्ज्वालाकरालिते ।**
वने मृगार्भकस्येव, शरणं नास्ति देहिनः ॥६४॥३८९॥

९०१ अष्टाङ्गेनायुर्वेदेन, जीवातुभिरथागदैः
मृत्युंजयादिभिर्मन्त्रै–स्त्राणं नैवास्ति मृत्युतः ॥१॥५११॥

९०२ खड्गपञ्जरमध्यस्थ–श्चतुरङ्गचमूवृतः ।
रङ्कवत् कृष्यते राजा, हठेन यमकिङ्करः ॥२॥५१२॥

९०३ जलमध्यस्थितस्तम्भ [1]मूर्धपञ्जरमध्यगम् ।
राज्ञः प्रियसुतं मृत्यु-श्चकर्षान्यस्य का कथा ? ॥३॥५१३॥

९०४ षष्टिं पुत्रसहस्राणि, सगरस्यापि चक्रिणः ।
तृणवत् त्राणरहिता-न्यदहज्ज्वलनप्रभः ॥४॥५१४॥

९०५ आस्कन्ध स्कन्दकाचार्यं, मुनिपञ्चशतीं व्रतः ।
न कश्चिदभवत् त्राता, पालकादन्तकादिव ॥५॥५१५॥

९०६ यथा मृत्युप्रतीकारं, पशवो नैव जानते ।
विपश्चितोऽपि हि तथा, धिक् प्रतीकारमूढताम् ॥६॥५१६॥

९०७ येऽसिमात्रोपकरणाः, कुर्वते क्ष्मामकण्टकाम् ।
यमभ्रूभङ्गभीतास्तेऽ-प्यास्ये निदधतेऽङ्गुलीः ॥७॥५१७॥

९०८ स्नेहादाश्लिष्य शक्रेणा-र्द्धासनेऽध्यास्यते स्म यः ।
श्रेणिकः सोऽप्यशरणोऽ-श्रोतव्यां प्राप तां दशाम् ॥८॥५१८॥

९०९ मुनीनामप्यपापाना-मसिधारोपमैर्व्रतैः ।
न शक्यते कृतान्तस्य, प्रतिकर्तुं कदाचन ॥९॥५१९॥

९१० अशरण्यमहो ? विश्वमराजकमनायकम् ।
यदेतदप्रतीकारं, ग्रस्यते यमरक्षसा ॥१०॥५२०॥

९११ योऽपि [2]धर्मप्रतीकारो, न सोऽपि मरणं प्रति ।
शुभां गतिं ददानस्तु, प्रतिकर्त्तेति कीर्त्यते ॥११॥५२१॥

९१२ एवं विश्वमनाकुलः कवलयन्नाब्रह्म कीटावधि,
श्रान्तिं याति कथञ्चनापि न खलु त्रैलोक्यभीमो यमः ।

---

१ मूर्ध्वप० मु ॥ २-धर्मप्रतीकारो-संपू. हे मु ॥

नैवास्य प्रतिकारकर्मणि सुराधीशोऽप्यलंभूष्णुता—
मालम्बेत शरण्यवर्जितमिदं हा ! हा ! जगत् ताम्यति ॥१२॥

३—संसारभावना

९१३ श्रोत्रियः श्वपचः स्वामी, पत्तिर्ब्रह्मा कृमिश्च सः ।
संसारनाटचे नटवत्, संसारी हन्त ! चेष्टते ॥६५॥३९०॥

९१४ न याति कतमां योनिं, कतमां वा न मुञ्चति ।
संसारी कर्मसम्बन्धा-दवक्रयकुटीमिव ॥६६॥३९१॥

९१५ समस्तलोकाकाशेऽपि, नानारूपैः स्वकर्मतः ।
वालाग्रमपि तन्नास्ति, यन्न स्पृष्टं शरीरिभिः[1] ॥६७॥

९१६ संसारिणश्चतुर्भेदाः, [2]श्वभ्रितिर्यग्नरामराः ।
प्रायेण दुःखबहुलाः, कर्मसम्बन्धबाधिताः ॥१॥५२३॥

९१७ आद्येषु त्रिषु नरकेषू–ष्णं शीतं परेषु च ।
चतुर्थे शीतमुष्णं च, दुःखं क्षेत्रोद्भवं त्विदम् ॥२॥५२४॥

९१८ नरकेषूष्णशीतेषु, चेत् पतेल्लोहपर्वतः ।
विलीयेत विशीर्येत, तदा भुवमनाप्नुवन् ॥३॥५२५॥

९१९ उदीरितमहादुःखा, अन्योन्येनासुरैश्च ते ।
इति त्रिविधदुःखार्त्ता, वसन्ति नरकावनौ ॥४॥५२६॥

१—उ०—धर्मादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां यत्र भवति तत्क्षेत्रम् ।
तैर्द्रव्यैः सहलोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ॥१॥

२—श्वभ्रर्ति-मू संपू–सं. ॥

१२० समुत्पन्ना घटीयन्त्रे-ष्वधार्मिकसुरैर्बलात् ।
आकृष्यन्ते [1]लघुद्वारात्, यथा सीसशलाकिकाः ॥५॥५२७॥

१२१ गृहीत्वा पाणिपादादौ, वज्रकण्टकसङ्कटे ।
आस्फाल्यन्ते शिलापृष्ठे, वासांसि रजकैरिव ॥६॥५२८॥

१२२ दारुदारं विदार्यन्ते, दारुणैः क्रकचैः क्वचित् ।
तिलपेषं च पिष्यन्ते, चित्रयन्त्रैः क्वचित् पुनः ॥७॥५२९॥

१२३ पिपासार्त्ताः पुनस्तप्त-त्रपुसीसकवाहिनीम् ।
नदीं वैतरणीं नामा-वतार्यन्ते वराककाः ॥८॥५३०॥

१२४ छायाभिकाङ्क्षिणः क्षिप्र-मसिपत्रवनं गताः ।
पत्रशस्त्रैः पतद्भिस्ते, छिद्यन्ते तिलशोऽसकृत् ॥९॥५३१॥

१२५ [2]संश्लेष्यन्ते च शाल्मल्यो, वज्रकण्टकसङ्कटाः ।
तप्तायःपुत्रिकाः क्वापि, स्मारितान्यवधूरतम् ॥१०॥५३२॥

१२६ संस्मार्य मांसलौल्य-माश्यन्ते मांसमङ्गजम् ।
प्रख्याप्य मधुलौल्यं च, पाय्यन्ते तापितं त्रपु ॥११॥५३३॥

१२७ भ्राष्ट्रकन्दुमहाशूल-कुम्भीपाकादिवेदनाः ।
अश्रान्तमनुभाव्यन्ते, भृज्यन्ते च भटित्रवत् ॥१२॥५३४॥

१२८ छिन्नभिन्नशरीराणां, [3]भूयोमिलितवर्ष्मणाम्
नेत्राद्यङ्गानि कृष्यन्ते, बककङ्कादिपक्षिभिः ॥१३॥५३५॥

---

१ द्वारा यथा-संपू. ॥ २ आश्लेष्यन्ते-संपू. मु. ॥ ३ पुनर्मि० मु. ॥

९२९ एवं महादुःखहताः, सुखांशेनापि वर्जिताः ।
गमयन्ति बहुं काल-[1]मात्रयस्त्रिंशिसागरम् ॥१४॥५३६॥

९३० तिर्यग्गतिमपि प्राप्ताः, सम्प्राप्यैकेन्द्रियादिताम् ।
तत्रापि पृथिवीकाय-रूपतां समुपागताः ॥१५॥५३७॥

९३१ हलादिशस्त्रैः पाटयन्ते, मृद्यन्तेऽश्वगजादिभिः ।
वारिप्रवाहैः प्लाव्यन्ते, दह्यन्ते च दवाग्निना ॥१६॥५३८॥

९३२ व्यथ्यन्ते [2]लवणाऽऽचाम-मूत्रादिसलिलैरपि ।
लवणक्षारतां प्राप्ताः, क्वथ्यन्ते चोष्णवारिणि ॥१७॥५३९॥

९३३ पच्यन्ते कुम्भकाराद्यैः, कृत्वा कुम्भेष्टकादिसात् ।
चीयन्ते भित्तिमध्ये च, [3]प्राप्ताः कर्दमरूपताम् ॥१८॥५४०॥

९३४ केचिच्छाणै-र्निघृष्यन्ते, विपच्य क्षारमृत्पुटैः ।
[4]टङ्कान्दुकैर्विदार्यन्ते, पाटयन्तेऽद्रिसरित्प्लवैः ॥१९॥५४१॥

९३५ अप्कायतां पुनः प्राप्तास्ताप्यन्ते तपनांशुभिः ।
घनीक्रियन्ते तुहिनैः, संशोष्यन्ते च पांशुभिः ॥२०॥५४२॥

९३६ क्षारेतररसाश्लेषाद्-विपद्यन्ते परस्परम् ।
[5]स्थाल्यन्तःस्था विपच्यन्ते, पीयन्ते च पिपासितैः॥२१॥५४३॥

९३७ तेजस्कायत्वमाप्ताश्च, विध्याप्यन्ते जलादिभिः ।
घनादिभिः प्रकुटयन्ते, ज्वाल्यन्ते चेन्धनादिभिः॥२२॥५४४॥

१-त्रयस्त्रिंशसा० मु-संपू. ॥ २-लवणाचाम्लमुत्रा० मु. ॥
३-प्राप्ता कर्दम० शां. संपू. । कृत्वा कर्दम० मु. ॥
४-टंकांडुकै० शां. खं. ॥ ५-स्थाल्यन्तस्था मु. संपू. ॥

९३८ वायुकायत्वमप्याप्ता, हन्यन्ते व्यजनादिभिः ।
शीतोष्णादिद्रव्ययोगाद्–विपद्यन्ते क्षणे क्षणे ॥२३॥५४५॥॥

९३९ प्राचीनाद्यास्तु सर्वेऽपि, विराध्यन्ते परस्परम् ।
मुखादिवातैर्बाध्यन्ते, पीयन्ते चोरगादिभिः ॥२४॥५४६॥

९४० वनस्पतित्वं दशधा, प्राप्ताः कन्दादिभेदतः ।
छिद्यन्ते चाथ भिद्यन्ते, पच्यन्ते चाग्नियोगतः ॥२५॥५४७॥

९४१ संशोष्यन्ते निपिष्यन्ते, प्लुष्यन्तेऽन्योन्यघर्षणैः ।
क्षारादिभिश्च दह्यन्ते, संधीयन्ते च भोक्तृभिः ॥२६॥५४८॥

९४२ सर्वावस्थासु खाद्यन्ते, भज्यन्ते च प्रभञ्जनैः ।
क्रियन्ते भस्मसाद् दावै–रुन्मूल्यन्ते सरित्प्लवैः ॥२७॥५४९॥

९४३ सर्वेऽपि वनस्पतयः, सर्वेषां भोज्यतां गताः ।
सर्वैः शस्त्रैः सर्वदाऽनुभवन्ति क्लेशसंततिम् ॥२८॥५५०॥

९४४ द्वीन्द्रियत्वे च ताप्यन्ते, पीयन्ते पूतरादयः ।
चूर्ण्यन्ते कृमयः पादै–र्भक्ष्यन्ते चटकादिभिः ॥२९॥५५१॥

९४५ शङ्खादयो निखन्यन्ते, [1]निकृष्यन्ते जलौकसः ।
गण्डूपदाद्याः पात्यन्ते, जठरादौषधादिभिः ॥३०॥५५२॥

९४६ त्रीन्द्रियत्वेऽपि संप्राप्ते, षट्पदीमत्कुणादयः ।
विमृज्यन्ते शरीरेण, ताप्यन्ते चोष्णवारिणा ॥३१॥५५३॥

९४७ पिपीलिकास्तु तुद्यन्ते, पादैः सम्मार्जनेन च ।
अदृश्यमानाः कुन्थ्वाद्या–मथ्यन्ते चासनादिभिः ॥३२॥५५४॥

१–निकृष्यन्ते. मु. शां. खं. ॥

९४८ चतुरिन्द्रियताभाजः, [1]सरघाभ्रमरादयः ।
मधुभक्षैर्विराध्यन्ते, यष्टिलोष्टादिताडनैः ॥३३॥५५५॥

९४९ ताडयन्ते तालवृन्ताद्यैर्द्राग् दंशमशकादयः ।
ग्रस्यन्ते गृहगोधाद्यै-र्मक्षिकामर्कटादयः ॥३४॥५५६॥

९६० पञ्चेन्द्रिया जलचराः, खादन्त्यन्योन्यमुत्सुकाः ।
धीवरैः परिगृह्यन्ते, [2]गिल्यन्ते च बकादिभिः ॥३५॥५५७॥

९५१ उत्कील्यन्ते त्वचयद्भिः, प्राप्यन्ते च भटित्रताम् ।
भोक्तुकामैर्विपच्यन्ते, निगाल्यन्ते [3]वसार्थिभिः ॥३६॥५५८॥

९५२ स्थलचारिषु चोत्पन्ना, अबला बलवत्तरैः ।
मृगाद्याः सिंहप्रमुखै-र्मार्यन्ते मांसकाङ्क्षिभिः ॥३७॥५५९॥

९५३ मृगयासक्तचित्तैश्च, क्रीडया मांसकाम्यया ।
नरैस्तत्तदुपायेन, हन्यन्तेऽनपराधिनः ॥३८॥५६०॥

९५४ क्षुधापिपासाशीतोष्णा-तिभारारोपणादिना ।
[4]कसाऽङ्कुशप्रतोदैश्च, वेदनां प्रसहन्त्यमी ॥३९॥५६१॥

९५५ खचरास्तित्तिरशुक-कपोतचटकादयः ।
श्येनसिञ्चानगृध्राद्यै-र्ग्रस्यन्ते मांसगृध्नुभिः ॥४०॥५६२॥

९५६ मांसलुब्धैः शाकुनिकै-र्नानोपायप्रपञ्चतः ।
संगृह्य प्रतिहन्यन्ते, [5]नानारूपैर्विडम्बनैः ॥४१॥५६३॥

१-"सरघा मधुमक्षिका ॥१२१३॥" इति अभिधानचिन्तामणौ ॥
२-गल्यन्ते-शां. संपू मु. ॥ ३-वशार्थिभिः-शां. संपू हे ॥
४-कशा० मु ॥ ५-विडम्बितैः खं. संपू. ॥

९५७ जलाग्निशस्त्रादिभवं, तिरश्चां सर्वतो भयम् ।
किंयद् वा वर्ण्यते [1]स्वस्वकर्मबन्धनिबन्धनम् ॥४२॥५६४॥

९५८ मनुष्यत्वेऽनार्यदेशे, समुत्पन्नाः शरीरिणः ।
तत् तत् पापं प्रकुर्वन्ति, यद्वक्तुमपि न क्षमम् ॥४३॥५६५॥

९५९ उत्पन्ना आर्यदेशेऽपि, चण्डालश्वपचादयः ।
पापकर्माणि कुर्वन्ति, दुःखान्यनुभवन्ति च ॥४४॥५६६॥

९६० आर्यवंशसमुद्भूता, अप्यनार्यविचेष्टिताः ।
दुःखदारिद्र्यदौर्भाग्य-निर्दग्धा दुःखमासते ॥४५॥५६७॥

९६१ परसम्पत्प्रकर्षेणा-पकर्षेण स्वसम्पदाम् ।
परप्रेष्यतया दग्धा, दुखं जीवन्ति मानवाः ॥४६॥५६८॥

९६२ रुग्जरामरणैर्ग्रस्ता, नीचकर्मकदर्थिताः ।
तां तां दुःखदशां दीनाः, प्रपद्यन्ते दयास्पदम् ॥४७॥५६९॥

९६३ जरा रुजा मृतिर्दास्यं, न तथा दुःखकारणम् ।
[2]गर्भे वासो यथा घोर-नरके वाससन्निभः ॥४८॥५७०॥

९६४ [3]सूचीभिरग्निवर्णाभि-र्भिन्नस्य प्रतिरोम यत् ।
दुःखं नरस्याष्टगुणं, तद् भवेद् गर्भवासिनः ॥४९॥५७१॥

९६५ योनियन्त्राद् विनिष्क्रामन्, यद् दुःखं लभते भवी ।
गर्भवासभवाद् दुःखात्, तदनन्तगुणं खलु ॥५०॥५७२॥

१-दुःख स्वकर्मनिबन्धनम्-मु. ॥ २-गर्भवासो-मु. ॥
३-सूचिभिरग्निवर्णा मु. ।
४-सूचीभिरक्तवर्णा-संपू. ॥

९६६ बाल्ये मूत्रपुरीषाभ्यां, यौवने रतचेष्टितैः ।
वार्द्धक्ये श्वासकासाद्यै-र्जनो जातु न लज्जते ॥५१॥५७३॥

९६७ पुरीषशूकरः पूर्वं, ततो मदनगर्दभः ।
जराजरद्गवः पश्चात्, कदापि न पुमान् पुमान् ॥५२॥५७४॥

९६८ स्याच्छैशवे मातृमुख-स्तारुण्ये तरुणीमुखः ।
वृद्धभावे सुतमुखो, मूर्खो नान्तर्मुखः क्वचित् ॥५३॥५७५॥

९६९ सेवाकर्षणवाणिज्य-पाशुपाल्यादिकर्मभिः ।
क्षपयत्यफलं जन्म, धनाशाविह्वलो जनः ॥५४॥५७६॥

९७० क्वचिच्चौर्यं क्वचिद् द्यूतं, क्वचिद् नीचैर्भुजङ्गता ।
मनुष्याणामहो ? भूयो, भवभ्रमनिबन्धनम् ॥५५॥५७७॥

९७१ सुखित्वे कामललितै-र्दुःखित्वे दैन्यरोदनैः ।
नयन्ति जन्म मोहान्धा-न पुनर्धर्मकर्मभिः ॥५६॥५७८॥

९७२ अनन्तकर्मप्रचय-क्षयक्षममिदं क्षणात् ।
मानुषत्वमपि प्राप्ताः, पापाः पापानि कुर्वते ॥५७॥५७९॥

९७३ ज्ञानदर्शनचारित्र-रत्नत्रितयभाजने ।
मनुजत्वे पापकर्म, स्वर्णभाण्डे सुरोपमम् ॥५८॥५८०॥

९७४ संसारसागरगतैः, शमिलायुगयोगवत् ।
लब्धं कथञ्चिद् मानुष्यं, हा ! रत्नमिव हार्यते ॥५९॥५८१॥

९७५ लब्धे मानुष्यके स्वर्ग-मोक्षप्राप्तिनिबन्धने ।
हा ! नरकाप्त्युपायेषु, कर्मसूत्तिष्ठते जनः ॥६०॥५८२॥

९७६ आशास्यते यत् प्रयत्नादनुत्तरसुरैरपि ।
तत् सम्प्राप्तं मनुष्यत्वं, पापैः पापेषु योज्यते ॥६१॥५८३॥

९७७ परोक्षं नरके दुःखं, प्रत्यक्षं नरजन्मनि ।
तत्प्रपञ्चः प्रपञ्चेन, किमर्थमुपवर्ण्यते ? ॥६२॥५८४॥

९७८ शोकामर्षविषादेर्ष्या–दैन्यादिहतबुद्धिषु ।
अमरेष्वपि दुःखस्य, साम्राज्यमनुवर्तते ॥६३॥५८५॥

९७९ दृष्ट्वा परस्य महतीं, श्रियं प्राग्जन्मजीवितम् ।
अर्जितस्वल्पसुकृतं, शोचन्ति सुचिरं सुराः ॥६४॥५८६॥

९८० विराद्धा बलिनान्येन, प्रतिकर्तुं तमक्षमाः ।
तीक्ष्णेनामर्शशल्येन, दोदूयन्ते निरन्तरम् ॥६५॥५८७॥

९८१ न कृतं सुकृतं किञ्चि–दाभियोग्यं ततो हि नः ।
दृष्टोत्तरोत्तरश्रीका, विषीदन्तीति नाकिनः ॥६६॥५८८॥

९८२ दृष्ट्वान्येषां विमानस्त्री–रत्नोपवनसम्पदम् ।
यावज्जीवं विपच्यन्ते, ज्वलदीर्ष्यानलोर्मिभिः ॥६७॥५८९॥

९८३ हा प्राणेश ! प्रभो ! देव !, प्रसीदेति सगद्गदम् ।
परैर्मुषितसर्वस्वा, भाषन्ते दीनवृत्तयः ॥६८॥५९०॥

९८४ प्राप्तेऽपि पुण्यतः स्वर्गे, कामक्रोधभयातुराः ।
न स्वस्थतामश्नुवते, सुराः कान्दर्पिकादयः ॥६९॥५९१॥

९८५ अथ च्यवनचिह्नानि, दृष्ट्वा दृष्ट्वा विमृश्य च ।
विलीयन्तेऽथ जल्पन्ति, क्व निलीयामहे वयम् ? ॥७०॥५९२॥

तथाहि—

९८६ अम्लाना अपि हि मालाः, सुरद्रुमसमुद्भवाः ।
म्लानीभवन्ति देवानां, वदनाम्भोरुहैः समम् ॥७१॥५९३॥

९८७ हृदयेन समं विष्वग्–विश्लिष्यत्सन्धिबन्धनाः ।
महाबलैरप्यकम्प्याः, कम्पन्ते कल्पपादपाः ॥७२॥५९४॥

९८८ अकालप्रतिपन्नाभ्यां, प्रियाभ्यां च सहैव हि ।
श्रीह्रीभ्यां परिमुच्यन्ते, कृतागस इवामराः ॥७३॥५९५॥

९८९ अम्बरश्रीरपमला, मलिनीभवति क्षणात् ।
अप्यकस्माद्विसृमरै-रघौघैर्मलिनैर्घनैः ॥७४॥५९६॥

९९० अदीना अपि दैन्येन, विनिद्रा अपि निद्रया ।
आश्रीयन्ते मृत्युकाले, पक्षाभ्यामिव कीटिकाः ॥७५॥५९७॥

९९१ विषयेष्वतिरज्यन्ते, न्यायधर्मविबाधया ।
अपथ्यान्यपि यत्नेन, स्पृहयन्ति मुमूर्षवः ॥७६॥५९८॥

९९२ निरुजामपि भज्यन्ते, सर्वाङ्गोपाङ्गसन्धयः ।
भाविदुर्गतिपातोत्थ-वेदनाविवशा इव ॥७७॥५९९॥

९९३ पदार्थग्रहणेऽकस्माद्, भवन्त्यपटुदृष्टयः ।
परेषां सम्पदुत्कर्ष-मिव प्रेक्षितुमक्षमाः ॥७८॥६००॥

९९४ गर्भावासनिवासोत्थ-दुःखागमभयादिव ।
प्रकम्पतरलैरङ्गै-[१]र्भाययन्ति परानपि ॥७९॥६०१॥

---

१ र्भापयन्ति-संपू. हे । र्भापयन्ते-मू. खं । र्भीषयन्ति-शां. । "बिभेतेर्भीष् च । ३।३।९२ । प्रयोक्तुः सकाशात् स्वार्थे वर्तमानाण्ण्यन्ताद् बिभेतेः कर्तर्यात्मनेपदं भवति, अस्य च भीषादेशः । पक्षेऽन्तस्य आकारश्च अकर्तर्यपि भवति । मुण्डो भीषयते । मुण्डो भापयते । प्रयोक्तुः स्वार्थ इत्येव, कुञ्चिकया भाययति" इति सिद्धहेमशब्दानुशासन बृहद्वृत्तौ । यद्यपि संपू. हे मध्ये 'भापयन्ति' इति पाठोऽत्र दृश्यते तथापि हस्तलिखितादर्शेषु 'प-य'-इत्यक्षरयोर्बहुषु स्थलेषु व्यत्यासदर्शनात् 'भाययन्ति' इति पाठोऽत्र समीचीनो भाति ।

९९५ निश्चितच्यवनाश्चिह्नै-र्लभन्ते न रतिं क्वचित् ।
विमाने नन्दने वाप्या-मङ्गाराळिङ्गिता इव ॥८०॥६०२॥

९९६ हा प्रिया ! हा विमानानि !, हा वाप्यो ! हा सुरद्रुमाः ! ।
क द्रष्टव्या पुनर्यूयं, हतदैववियोजिताः ? ॥८१॥६०३॥

९९७ अहो ! स्मितं सुधावृष्टि-रहो ! बिम्बाधरः सुधा ।
अहो ! वाणी सुधावर्षि-ण्यहो ! कान्ता सुधामयी ॥८२॥

९९८ हा ! रत्नघटिताः स्तम्भा, हा श्रीमन्मणिकुट्टिम ! ।
हा ! वेदिका ! रत्नमय्यः !, कस्य यास्यथ संश्रयम् ? ॥८३॥

९९९ [1]हा ! रत्नसोपानचिताः, कमलोत्पलमालिताः ।
भविष्यन्त्युपभोगाय, कस्येमाः, पूर्णवापयः ? ॥८४॥६०६॥

१००० हे ! पारिजात ! मन्दार !, सन्तान ! हरिचन्दन ! ।
कल्पद्रुम ! विमोक्तव्यः, किं भवद्भिरयं जनः ? ॥८५॥६०७॥

१००१ [2]ह ! हा ! स्त्रीगर्भनरके, वस्तव्यमवशस्य मे ।
हहाऽशुचिरसास्वादः, कर्तव्यो मयका मुहुः ॥८६॥६०८॥

१००२ हहा हा ! जठराङ्गार-शकटीपाकसम्भवम् ।
मया दुःखं विसोढव्यं, बद्धेन निजकर्मणा ॥८७॥६०९॥

१००३ रतेरिव निधानानि, क्व तास्ताः सुरयोषितः ? ।
क्वाशुचिस्यन्दबीभत्सा, भोक्तव्या नरयोषितः ? ॥८८॥६१०॥

१००४ एवं स्वर्लोकवस्तूनि, स्मारं स्मारं दिवौकसः ।
विलपन्तः क्षणस्यान्त-र्विध्यायन्ति प्रदीपवत् ॥८९॥६११॥

नवभिः कुलकम्

१-हा-मु. ॥ २ हा ! हा ! हे. मु. ॥

१००५ एवं नास्ति सुखं चतुर्गतिजुषामप्यत्र संसारिणां,
दुःखं केवलमेव मानसमथो शारीरमत्यायतम् ।
ज्ञात्वैवं ममतानिरासविधये ध्यायन्तु शुद्धाशया,
अश्रान्तं भवभावनां भवभयच्छेदोन्मुखत्वं यदि ॥९०॥६१२॥

४–एकत्वभावनाः–

१००६ एक उत्पद्यते जन्तु-रेक एव विपद्यते ।
कर्माण्यनुभवत्येकः, प्रचितानि भवान्तरे ॥६८॥३९३॥

१००७ अन्यैस्तेनार्जितं वित्तं, भूयः संभूय भुज्यते ।
स त्वेको नरकक्रोडे, क्लिश्यते निजकर्मभिः ॥६९॥

१००८ दुःखदावाग्निभीष्मेऽस्मिन्, वितते भवकानने ।
बम्भ्रमीत्येक एवासौ, जन्तुः कर्मवशीकृतः ॥१॥६१३॥

१००९ ननु जीवस्य मा भूवन्, सहाया बान्धवादयः ।
शरीरं तु सहायोऽस्तु, सुखदुःखानुभूतिदम् ॥२॥६१४॥

१०१० नायाति पूर्वभवतो, न याति च भवान्तरम् ।
ततः कायः सहायः स्यात्, संफेटमिलितः कथम् ? ॥३॥

१०११ धर्माधर्मौ समासन्नौ, सहायाविति चेन्मतिः ।
नैषा सत्या न मोक्षेऽस्ति, धर्माधर्मसहायता ॥४॥६१६॥

१०१२ तस्मादेको ब्रम्भ्रमीति, भवे कुर्वन् शुभाशुभे ।
जन्तुर्वेदयते चैत–दनुरूपे शुभाशुभे ॥५॥६१७॥

१०१३ एक एव समादत्ते, मोक्षश्रियमनुत्तराम् ।
सर्वसम्बन्धिविरहात्, द्वितीयस्य न सम्भवः ॥६॥६१८॥

१०१४ यद् दुःखं भवसम्बन्धि, यत् सुखं मोक्षसम्भवम् ।
एक एवोपभुङ्क्ते तद्–न सहायोऽस्ति कश्चन ॥७॥६१९॥

१०१५ यथैवैकस्तरन् सिन्धुं, पारं व्रजति तत्क्षणात् ।
न तु हृत्पाणिपादादि–संयोजितपरिग्रहः ॥८॥६२०॥

१०१६ तथैव धनदेहादि–परिग्रहपराङ्मुखः ।
स्वस्थ एको [1]भवाम्भोधि–पारमासादयत्यसौ ॥९॥६२१॥

१०१७ एकः पापात् पतति नरके याति पुण्यात् स्वरेकः,
पुण्यापुण्यप्रचयविगमाद् मोक्षमेकः प्रयाति ।
एवं ज्ञात्वा चिरमवितथां निर्ममत्वस्य हेतो–
रेकत्वाख्यामवहितधियो भावनां भावयन्तु ॥१०॥६२२॥

५–अन्यत्वभावनाः–

१०१८ यत्रान्यत्वं शरीरस्य, वैसदृश्याच्छरीरिणः ।
धनबन्धुसहायानां, तत्रान्यत्वं न दुर्वचम् ॥७०॥३९५॥

१०१९ यो देहधनबन्धुभ्यो, भिन्नमात्मानमीक्षते ।
क्व शोकशङ्कुना तस्य, हन्तातङ्कः प्रतन्यते ॥७१॥३९६॥

१०२० इहान्यत्वं भवेद् भेदः, स वैलक्षण्यलक्षणः ।
आत्मदेहादिभावानां, साक्षादेव प्रतीयते ॥१॥६२३॥

१०२१ देहाद्या इन्द्रियग्राह्या, आत्माऽनुभवगोचरः ।
तदेतेषामनन्यत्वं, कथं नामोपपद्यते ॥२॥६२४॥

१०२२ आत्मदेहादिभावानां, यद्यन्यत्वं स्फुटं ननु ।
ततो देहप्रहारादौ, कथमात्मा प्रपीड्यते ॥३॥६२५॥

१०२३ सत्यं येषां शरीरादौ, भेदबुद्धिर्न विद्यते ।
तेषां देहप्रहारादा–वात्मपीडोपजायते ॥४॥६२६॥

१–भवाम्भोधेः, पार०–मु ॥

१०२४ ये तु देहात्मनोर्भेदं, सम्यगेव प्रपेदिरे ।
तेषां देहप्रहारादा-वपि नात्मा प्रपीडयते ॥५॥६२७॥

१०२५ तथाहि लोहचक्रेण, क्षैरेयीपचनेन च ।
देहबाधेऽप्यबाधात्मा, तद्भेदज्ञोऽन्तिमो जिनः ॥६॥६२८॥

१०२६ नमिर्धनात्मभेदज्ञः, पूर्दाहेऽपीन्द्रमब्रवीत् ।
दाहेऽपि मिथिलापुर्यां, न मे किमपि दह्यते ॥७॥६२९॥

१०२७ भेदं विद्वान् न पीडयेत, पितृदुःखेऽप्युपस्थिते ।
आत्मीयत्वाभिमानेन, भृत्यदुःखेऽपि मुह्यति ॥८॥६३०॥

१०२८ अस्वत्वेन गृहीतः सन्, पुत्रोऽपि पर एव हि ।
स्वकीयत्वेन भृत्योऽपि, स्वपुत्रादतिरिच्यते ॥९॥६३१॥

१०२९ ममेति मतिमाश्रिताः परतरेऽपि वस्तुन्यहो !,
निबध्य दधतेतरां स्वमिह कोशकारा इव ।
विविच्य तदिदं मुहुर्वितथभावनावर्जनाद्,
भजेत ममताच्छिदे [1]सततमन्यताभावनाम् ॥१०॥६३२॥

६–अशुचिभावना

१०३० रसाऽसृग्मांसमेदोऽस्थि-मज्जा[2]शुक्रान्त्रवर्चसाम् ।
अशुचीनां पदं कायः, शुचित्वं तस्य तत् कुतः ? ॥७२॥

१–मन्यत्वभावनाम्–मु० ॥

२–"मज्जा तु कौशिकः....................॥६२८॥

मज्जति अस्थिनि मज्जा "उक्षि–तक्षि" [उणादि०–९००] इत्यन्, नन्तः पुंसि अयम् । वाचस्पतिस्तु "अथ मज्जा द्वयोः" [ ] इति स्त्रियामप्याह" इति अभिधानचिन्तामणौ स्वोपज्ञवृत्तिसहिते ॥

१०३१ नवस्रोतःस्रवद्विस्र-रसानःस्यन्दपिच्छिले[1] ।
देहेऽपि शौचसङ्कल्पो, महन्मोहविजृम्भितम् ॥७२॥

१०३२ शुक्रशोणितसम्भूतो, मलनिःस्यन्दवर्धितः ।
गर्भे जरायुसंछन्नः, शुचिः कायः कथं भवेत्? ॥१॥६३३॥

१०३३ मातृजग्धान्नपानोत्थ-रसं नाडीक्रमागतम् ।
पायं पायं विवृद्धः सन्, शौचं मन्येत [2]कस्तनोः ? ॥२॥

१०३४ दोषधातुमलाकीर्णं, कृमिगण्डूपदास्पदम् ।
रोगभोगिगणैर्जग्धं, शरीरं को वदेत् शुचि ॥३॥६३५॥

१०३५ सुस्वादून्यन्नपानानि, क्षीरेक्षुविकृती अपि ।
भुक्तानि यत्र विष्टायै, तच्छरीरं कथं शुचि ? ॥४॥६३६॥

१०३६ विलेपनार्थमासक्तः, सुगन्धिर्यक्षकर्दमः ।
मलीभवति यत्राशु, क्व शौचं तत्र वर्ष्मणि ? ॥५॥६३७॥

१०३७ जग्ध्वा सुगन्धि ताम्बूलं, सुप्तो निश्युत्थितः प्रगे ।
जुगुप्सते वक्त्रगन्धं, यत्र तत् किं वपुः शुचि ? ॥६॥

१०३८ स्वतः [3]सुगन्धयो गन्ध-धूपपुष्पस्रगादयः ।
यत्सङ्गात् यान्ति दौर्गन्ध्यं, सोऽपि कायः शुचीयते ? ॥७॥

१०३९ अभ्यक्तोऽपि विलिप्तोऽपि, धौतोऽपि घटकोटिभिः ।
न याति शुचितां कायः, शुण्डाघट इवाशुचिः ॥८॥

१०४० मृज्जलानलवातांशु-स्नानैः शौचं वदन्ति ये ।
गतानुगतिकैस्तैस्तु, विहितं तुषकण्डनम् ॥९॥६४१॥

---

१ पिच्छले-शां. । २ कस्तनौ ? मु. । ३ सुगन्धिनो-शां. ॥

१०४१ शरीरकस्यैवमशौचभावनां, मदाभिमानस्मरसाददायिनीम् ।
विभावयन् निर्ममतामहाभरं,
वोढुं दृढः स्याद् बहुनोदितेन किम् ॥१०॥६४२॥

७–आश्रवभावनाः–

१०४२ मनोवाक्कायकर्माणि, योगाः कर्म शुभाशुभम् ।
यदाश्रवन्ति जन्तूना-माश्रवास्तेन कीर्तिताः ॥७४॥३९९॥

१०४३ मैत्र्यादिवासितं चेतः, कर्म सूते शुभात्मकम् ।
कषायविषयाक्रान्तं, वितनोत्यशुभं पुनः ॥७५॥४००॥

१०४४ शुभार्जनाय निर्मिथ्यं, श्रुतज्ञानाश्रितं वचः ।
विपरीतं पुनर्ज्ञेय-मशुभार्जनहेतवे ॥७६॥४०१॥

१०४५ शरीरेण सुगुप्तेन, शरीरी चिनुते शुभम् ।
सततारम्भिणा जन्तु-घातकेनाशुभं पुनः ॥७७॥४०२॥

१०४६ कषाया विषया योगाः, प्रमादाऽविरती तथा ।
मिथ्यात्वमार्तरौद्रे चे-त्यशुभं प्रति हेतवः ॥७८॥४०३॥

१०४७ यः कर्मपुद्गलादान–हेतुः प्रोक्तः स आश्रवः ।
कर्माणि चाष्टधा ज्ञाना–वरणीयादिभेदतः ॥१॥६४३॥

१०४८ ज्ञानदर्शनयोस्तद्वत्, तद्धेतूनां च ये किल ।
विघ्ननिह्नवपैशून्या–शातनाघातमत्सराः ॥२॥६४४॥

१०४९ ते ज्ञानदर्शनाचार–कर्महेतव आश्रवाः ।
देवपूजा गुरूपास्तिः, पात्रदानं दया क्षमा ॥३॥६४५॥

१०५० सरागसंयमो देश–संयमोऽकामनिर्जरा ।
शौचं बालतपश्चेति, सद्वेद्यस्य स्युराश्रवाः ॥४॥६४६॥

१०५१ दुःखशोकवधास्तापा–क्रन्दने परिदेवनम् ।
स्वान्योभयस्थाः स्युरस--द्वेद्यस्यामी इहाश्रवाः ॥५॥६४७॥

१०५२ वीतरागे श्रुते संघे, धर्मे सर्वसुरेषु च ।
अवर्णवादिता तीव्रमिथ्यात्वपरिणामता[१] ॥६॥६४८॥

१०५३ सर्वज्ञसिद्धदेवाप–ह्नवो धार्मिकदूषणम् ।
उन्मार्गदेशनाऽनर्था–ग्रहोऽसंयतपूजनम् ॥७॥३४९॥

१०५४ असमीक्षितकारित्वं, गुर्वादिष्ववमानना ।
इत्यादयो दृष्टिमोह–स्याश्रवाः परिकीर्तिताः ॥८॥६५०॥

१०५५ कषायोदयतस्तीव्रः, परिणामो य आत्मनः ।
चारित्रमोहनीयस्य, स आश्रव उदीरितः ॥९॥६५१॥

१०५६ उत्प्रासनं सकन्दर्पो–पहासो हासशीलता ।
बहुप्रलापो दैन्योक्ति–र्हासस्यामी स्युराश्रवाः ॥१०॥६५२॥

१०५७ देशादिदर्शनौत्सुक्यं, चित्रे रमणखेलने ।
परचित्तावर्जनं चे–त्याश्रवाः कीर्तिता रतेः ॥११॥६५३॥

१०५८ असूया पापशीलत्वं, परेषां रतिनाशनम् ।
अकुशलप्रोत्साहनं, चारतेराश्रवा अमी ॥१२॥६५४॥

१०५९ स्वयं भयपरीणामः, परेषामथ भापनम् ।
त्रासनं निर्दयत्वं च, भयं प्रत्याश्रवा अमी ॥१३॥६५५॥

१०६० परशोकाविष्करणं, स्वशोकोत्पादशोचने ।
रोदनादिप्रसक्तिश्च, शोकस्यैते स्युराश्रवाः ॥१४॥६५६॥

---

१ ०परिणामिता–संपू. मु. ॥

१०६१ चतुर्वर्णस्य सङ्घस्य, परिवादजुगुप्सने ।
सदाचारजुगुप्सा च, जुगुप्सायाः स्युराश्रवाः ॥१५॥६५७॥

१०६२ ईर्ष्या विषयगार्द्ध्यं च, मृषावादोऽतिवक्रता ।
परदाररतासक्तिः स्त्रीवेदस्याश्रवा इमे ॥१६॥६५८॥

१०६३ स्वदारमात्रसन्तोषोऽ–नीर्ष्या मन्दकषायता ।
अवक्राचारशीलत्वं, पुंवेदस्याश्रवा इति ॥१७॥६५९॥

१०६४ स्त्रीपुंसानङ्गसेवोग्रोः[1], कषायास्तीव्रकामता ।
पाखण्डस्त्रीव्रतभ्रंशः, षण्ढवेदाश्रवा अमी ॥१८॥६६०॥

१०६५ साधूनां गर्हणा धर्मो–न्मुखानां विघ्नकारिता ।
मधुमांसविरताना–मविरत्यभिवर्णनम् ॥१९॥६६१॥

१०६६ विरताविरतानां चा–न्तरायकरणं मुहुः ।
अचारित्रगुणाख्यानं, तथा चारित्रदूषणम् ॥२०॥६६२॥

१०६७ कषायनोकषायाणा–मन्यस्थानामुदीरणम् ।
चारित्रमोहनीयस्य, सामान्येनाश्रवा अमी ॥२१॥६६३॥

१०६८ पञ्चेन्द्रियप्राणिवधो बह्वारम्भपरिग्रहौ ।
निरनुग्रहता मांस–भोजनं स्थिरवैरता ॥२२॥६६४॥

१०६९ रौद्रध्यानं मिथ्यात्वान–न्तानुबन्धिकषायता ।
कृष्णनील[2]कपोताश्च, लेश्या अनृतभाषणम् ॥२३॥६६५॥

१०७० परद्रव्यापहरणं, मुहुर्मैथुनसेवनम् ।
अवशेन्द्रियता चेति, नारकायुष आश्रवाः ॥२४॥६६६॥

---

१ ०सेवोग्रा–खं. संपू. । २ ०नीलकापोत० मु. ॥

१०७१ उन्मार्गदेशना मार्गप्रणाशो [1]गूढचित्तता ।
आर्तध्यानं सशल्यत्वं, मायाऽऽरम्भपरिग्रहौ ॥२५॥६६७॥

१०७२ शीलव्रते सातिचारे, नीलकापोतलेश्यता ।
अप्रत्याख्यानाः कषाया—स्तिर्यगायुष आश्रवाः ॥२६॥६६८॥

१०७३ अल्पौ परिग्रहारम्भौ, सहजे मार्दवार्जवे ।
कापोतपीतलेश्यत्वं, धर्मध्यानानुरागिता ॥२७॥६६९॥

१०७४ प्रत्याख्यानकषायत्वं, परिणामश्च मध्यमः ।
संविभागविधायित्वं, देवतागुरुपूजनम् ॥२८॥६७०॥

१०७५ पूर्वालापप्रियालापौ, सुखप्रज्ञापनीयता ।
लोकयात्रासु माध्यस्थ्यं, मानुषायुष आश्रवाः २९॥६७१॥

१०७६ सरागसंयमो देश—संयमोऽकामनिर्जरा ।
कल्याणमित्रसंपर्कों, धर्मश्रवणशीलता ॥३०॥६७२॥

१०७७ पात्र दानं तपः श्रद्धा, [2]रत्नत्रयाविराधना ।
मृत्युकाले परीणामो, लेश्ययोः पद्मपीतयोः ॥३१॥६७३॥

१०७८ [3]बालं तपोऽग्नितोयादि—साधनोल्लम्बनानि च ।
अव्यक्तसामायिकता, देवस्यायुष आश्रवाः ॥३२॥३७४॥

१०७९ मनोवाक्कायवक्रत्वं, परेषां विप्रतारणम् ।
मायाप्रयोगो मिथ्यात्वं, पैशून्यं चलचित्तता ॥३३॥६७५॥

१०८० सुवर्णादिप्रतिच्छन्द—करणं कूटसाक्षिता ।
वर्णगन्धरसस्पर्शा—द्यन्यथापादनानि च ॥३४॥६७६॥

१—मूढ मु. ॥ २—रत्नत्रय्या विराधना—मु, ॥ ३—बालतपो मु ॥

१०८१ अङ्गोपाङ्गच्यावनानि, यन्त्रपञ्जरकर्म्म च ।
कूटमानतूलाकर्मा-न्यनिन्दात्मप्रशंसनम् ॥३५॥३७७॥

१०८२ हिंसानृतस्तेयाब्रह्म-महारम्भपरिग्रहाः ।
परुषासभ्यवचनं, शुचिवेषादिना मदः ॥३६॥६७८॥

१०८३ मौखर्याक्रोशौ सौभाग्यो-पघातः कार्मणक्रिया ।
परकौतूहलोत्पादः, परिहासविडम्बना ॥३७॥६७९॥

१०८४ वेश्यादीनामलङ्कार-दानं दावाग्निदीपनम् ।
देवादिव्याजाद् गन्धादि-चौर्यं तीव्रकषायता ॥३८॥६८०॥

१०८५ चैत्यप्रतिश्रयाराम-प्रतिमानां विनाशनम् ।
अङ्गारादिक्रिया चैत्यशुभस्य नाम्न आश्रवाः ३९॥६८१॥

१०८६ एते एवान्यथारूपा-स्तथा संसारभीरुता ।
प्रमादहानं सद्भावार्पणं क्षान्त्यादयोऽपि च ॥४०॥६८२॥

१०८७ दर्शने धार्मिकाणां च, संभ्रमः स्वागतक्रिया ।
आश्रवाः शुभनाम्नोऽथ, तीर्थकृन्नाम्न आश्रवाः ॥४१॥६८३॥

१०८८ भक्तिरर्हत्सु सिद्धेषु, गुरुषु स्थविरेषु च ।
बहुश्रुतेषु गच्छे च, श्रुतज्ञाने तपस्विषु ॥४२॥६८४॥

१०८९ आवश्यके व्रतशीले-ष्वप्रमादो विनीतता ।
ज्ञानाभ्यासस्तपस्त्यागौ, मुहुर्ध्यानं प्रभावना ॥४३॥६८५॥

१०९० संघे समाधिजननं, [1]वैयापृत्यं च साधुषु ।
अपूर्वज्ञानग्रहणं, विशुद्धिर्दर्शनस्य च ॥४४॥६८६॥

---

१ वैयावृत्यं-हे. मु. ॥

१०९१ आद्यन्ततीर्थनाथाभ्या-मेते विंशतिराश्रवाः ।
एको द्वौ वा त्रयः सर्वे, चान्यैः स्पृष्टा जिनेश्वरैः ॥४५॥

१०९२ परस्य निन्दावज्ञोप-हासाः सद्‌गुणलोपनम् ।
सदसद्दोषकथन-मात्मनस्तु प्रशंसनम् ॥४६॥६८८॥

१०९३ सदसद्‌गुणशंसा च, सद्दोषाच्छादनं तथा ।
जात्यादिभिर्मदश्चेति, नीचैर्गोत्राश्रवा अमी ॥४७॥६८९॥

१०९४ नीचैर्गोत्राश्रवविपर्यासो विगतगर्वता ।
वाक्कायचित्तैर्विनय, उच्चैर्गोत्राश्रवा अमी ॥४८॥६९०॥

१०९५ दाने लाभे च वीर्ये च, तथा भोगोपभोगयोः ।
सव्याजाव्याजविघ्नोऽन्तरायकर्मण आश्रवाः ॥४९॥६९१॥

१०९६ प्रस्तावतः खलु शुभाश्रव एष उक्तो,
वैराग्यकारणमसौ न तु देहभाजाम् ।
ज्ञात्वा तदेवमशुभाश्रव एव भाव्यो,
भव्यैर्जनैः सपदि निर्ममतानिमित्तम् ॥५०॥६९२॥

८—संवरभावना :—

१०९७ सर्वेषामाश्रवाणां तु, निरोधः संवरः स्मृतः ।
स पुनर्भिद्यते द्वेधा, द्रव्यभावविभेदतः ॥७९॥४०४॥

१०९८ यः कर्मपुद्‌गलादान-च्छेदः स द्रव्यसंवरः ।
भवहेतुक्रियात्यागः, स पुनर्भावसंवरः ॥८०॥४०५॥

११९९ येन येन ह्युपायेन, रुध्यते यो य आश्रवः ।
तस्य तस्य निरोधाय, स स योज्यो मनीषिभिः ॥८१॥

११०० क्षमया मृदुभावेन, ऋजुत्वेनाऽप्यनीहया ।
क्रोधं मानं तथा मायां, लोभं रुन्ध्याद् यथाक्रमम् ॥८२॥

११०१ असंयमकृतोत्सेकान्, विषयान् विषसंनिभान् ।
निराकुर्यादखण्डेन, संयमेन महामतिः ॥८३॥४०८॥

११०२ तिसृभिर्गुप्तिभिर्योगान्, प्रमादं चाप्रमादतः ।
सावद्ययोगहानेनाविरतिं चापि साधयेत् ॥८४॥४०९॥

११०३ सद्दर्शनेन मिथ्यात्वं, शुभस्थैर्येण चेतसः ।
विजयेतार्तरौद्रे च संवरार्थं कृतोद्यमः ॥८५॥४१०॥

११०४ यथा चतुष्पथस्थस्य, बहुद्वारस्य वेश्मनः ।
अनावृतेषु द्वारेषु, रजः प्रविशति ध्रुवम् ॥१॥६९३॥

११०५ प्रविष्टं स्नेहयोगाच्च, तन्मयत्वेन बध्यते ।
न विशेन्न च बध्येत, द्वारेषु स्थगितेषु तु ॥२॥६९४॥

११०६ यथा वा सरसि क्वापि, सर्वैर्द्वारैर्विशेज्जलम् ।
तेषु तु प्रतिरुद्धेषु, प्रविशेद् न मनागपि ॥३॥६९५॥

११०७ [1]यथा वा यानपात्रस्य, मध्ये रन्ध्रैर्विशेज्जलम् ।
कृते रन्ध्रपिधाने तु, न स्तोकमपि तद् विशेत् ॥४॥६९६॥

११०८ योगादिष्वाश्रवद्वारे-ष्वेवं रुद्धेषु सर्वतः ।
कर्मद्रव्यप्रवेशो न, जीवे संवरशालिनि ॥५॥६९७॥

११०९ संवरादाश्रवद्वार-निरोधः संवरः पुनः ।
क्षान्त्यादिभेदाद् बहुधा, तथैव प्रतिपादितः ॥६॥६९८॥

---

१ यथा च-खं. ॥

१११० गुणस्थानेषु यो यः स्यात्, संवरः स स उच्यते ।
मिथ्यात्वानुदयादुत्त-रेषु मिथ्यात्वसंवरः ॥७॥६९९॥

११११ तथा देशविरत्यादौ, स्यादविरतिसंवरः ।
अप्रमत्तसंयतादौ, प्रमादसंवरो मतः ॥८॥७००॥

१११२ प्रशान्तक्षीणमोहादौ, भवेत् कषायसंवरः ।
अयोग्याख्यकेवलिनि, सम्पूर्णो योगसंवरः ॥९॥७०१॥

१११३ एवमाश्रवनिरोधकारणं, संवरः प्रकटितः प्रपञ्चतः ।
भावनागणशिरोमणिस्त्वयं, भावनीय इह भव्यजन्तुभिः ॥१०॥

९-निर्जराभावना :-

१११४ संसारबीजभूतानां, कर्मणां जरणादिह ।
निर्जरा सा स्मृता द्वेधा, सकामा कामवर्जिता ॥८६॥

१११५ ज्ञेया सकामा यमिना-मकामा त्वन्यदेहिनाम् ।
कर्मणां फलवत् पाको, यदुपायात् स्वतोऽपि च[1] ॥८७॥

१११६ सदोषमपि दीप्तेन, सुवर्णं वह्निना यथा ।
तपोऽग्निना तप्यमान-स्तथा जीवो विशुध्यति[2] ॥८८॥

१-हि-मु. ॥

२-उ०-रसरुधिरमांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राण्यनेन तप्यन्ते ।
कर्माणि चाशुभानीत्यतस्तपो नाम नैरुक्तम् ॥१॥ [ ]
यद्वद् विशोषणादुपचितोऽपि यत्नेन जीर्यते दोषः ।
तद्वत् कर्मोपचितं निर्जरयति संवृतस्तपसा ॥२॥
[प्रशमरतौ-१५९]

११९७ अनशनमौनोदर्यं, वृत्तेः संक्षेपणं तथा ।
रसत्यागस्तनुक्लेशो, लीनतेति बहिस्तपः ॥८९॥४१४॥

१११८ प्रायश्चित्तं वैयापृत्त्यं[1] स्वाध्यायो विनयोऽपि च ।
व्युत्सर्गोऽथ शुभं ध्यानं, षोढेत्याभ्यन्तरं तपः ॥९०॥

१११९ दीप्यमाने तपोवह्नौ, बाह्ये चाभ्यन्तरेऽपि च ।
यमी जरति कर्माणि, दुर्जराण्यपि तत्क्षणात् ॥९१॥४१६॥

११२० यथा हि पिहितद्वार–मुपायैः सर्वतः सरः ।
नवैर्नवैर्जलापूरैः, पूर्यते नैव सर्वथा ॥१॥७०३॥

११२१ तथैवाश्रवनिरोधेन, कर्मद्रव्यैर्नवैर्नवैः ।
अयं न पूर्यते जीवः, संवरेण समावृतः ॥२॥७०४॥

११२२ यथैव सरसस्तोयं, संशुष्यति पुरा चितम् ।
[2]दिवाकरकरालात–पातिसंतापितं मुहुः ॥३॥७०५॥

११२३ तथैव पूर्वसम्बद्धं, सर्वकर्म शरीरिणा ।
तपसा ताप्यमानं सत्, क्षयमायाति तत्क्षणात् ॥४॥७०६॥

११२४ निर्जराकरणे बाह्या–च्छ्रेष्ठमाभ्यन्तरं तपः ।
तत्राप्येकातपत्रत्वं, ध्यानस्य मुनयो जगुः ॥५॥७०७॥

११२५ चिरार्जितानि भूयांसि, प्रबलान्यपि तत्क्षणात् ।
कर्माणि निर्जरन्त्येव, योगिनो ध्यानशालिनः ॥६॥७०८॥

११२६ यथैवोपचितो दोषः, शोषमायाति लङ्घनात् ।
तथैव तपसा कर्म, क्षीयते पूर्वसंचितम् ॥७॥७०९॥

१–वैयावृत्त्यम्–शां.–हे. : वैयावृत्त्यम्–मु. ॥

२–दिवाकरकरा एव अलातानि, तेषां पातेन सन्तापितमित्यर्थः ॥

११२७ यथा वा मेघसङ्घाताः, प्रचण्डपवनैर्हताः ।
इतस्ततो विशीर्यन्ते, कर्माणि तपसा तथा ॥८॥७१०॥

११२८ प्रतिक्षणं [1]प्रभवन्त्यावपि संवरनिर्जरे ।
प्रकृष्येते यदा मोक्षं, प्रसुवाते तदा ध्रुवम् ॥९॥७११॥

११२९ निर्जरां निर्जरां कुर्वं–स्तपोभिर्द्विविधैरपि ।
सर्वकर्मविनिर्मोक्षं, मोक्षमाप्नोति शुद्धधीः ॥१०॥७१२॥

११३० एवं तपोभिरमितैः परिचीयमाना,
स्यान्निर्जरा सकलकर्मविघातहेतुः ।
सेतुर्भवोदधिसमुत्तरणे ममत्व–
व्याघातकारणमतः खलु भावयेत् ताम् ॥११॥७१३॥

१०– धर्मस्वाख्यातभावना :–

११३१ स्वाख्यातः खलु धर्मोऽयं, भगवद्भिर्जिनोत्तमैः ।
यं समालम्बमानो हि, न मज्जेद् भवसागरे ॥९२॥

११३२ संयमः सूनृतं शौचं, ब्रह्माकिञ्चनता तपः ।
क्षान्तिर्मार्दवमृजुता, मुक्तिश्च दशधा स तु ॥९३॥४१८॥

११३३ धर्मप्रभावतः कल्प·द्रुमाद्या ददतीप्सितम् ।
गोचरेऽपि न ते यत्स्यु-रधर्माधिष्ठितात्मनाम् ॥९४॥

११३४ अपारे व्यसनाम्भोधौ, पतन्तं पाति देहिनम् ।
सदा सविधवर्त्येक-बन्धुर्धर्मोऽतिवत्सलः ॥९५॥४२०॥

११३५ आप्लावयति नाम्भोधि-राश्वासयति चाम्बुदः ।
यन्महीं स प्रभावोऽयं, ध्रुवं धर्मस्य केवलः ॥९६॥

१–सम्भवन्त्यावपि–मु. ॥

११३६ न ज्वलत्यनलस्तिर्यग्, यदूर्ध्वं वाति नानिलः ।
अचिन्त्यमहिमा तत्र, धर्म एव निबन्धनम् ॥९७॥४२२॥

११३७ निरालम्बा निराधारा, विश्वाधारा वसुन्धरा ।
यच्चावतिष्ठते तत्र, धर्मादन्यद् न कारणम् ॥९८॥४२३॥

११३८ सूर्याचन्द्रमसावेतौ, विश्वोपकृतिहेतवे ।
उदयेते जगत्यस्मिन्, नूनं धर्मस्य शासनात् ॥९९॥

११३९ अबन्धूनामसौ बन्धु-रसखीनामसौ सखा ।
अनाथानामसौ नाथो, धर्मो विश्वैकवत्सलः ॥१००॥

११४० रक्षोयक्षोरगव्याघ्र-व्यालानलगरादयः ।
नापकर्तुमलं तेषां, यैर्धर्मः शरणं श्रितः ॥१०१॥४२६॥

११४१ धर्मो नरकपाताल-पातादवति देहिनः ।
धर्मो निरुपमं यच्छ-त्यपि सर्वज्ञवैभवम् ॥१०२॥४२७॥

११४२ अयं दशविधो धर्मो, मिथ्यादृग्भिर्न वीक्षितः ।
योऽपि कश्चित् क्वचित् प्रोचे, सोऽपि वाङ्मात्रनर्तनम्[1] ॥१॥

११४३ तत्त्वार्थो वाचि सर्वेषां, केषाञ्चन मनस्यपि ।
क्रियामपि[2] ननर्ति, नित्यं जिनमतस्पृशाम् ॥२॥७१५॥

११४४ वेदशास्त्रपराधीन–बुद्धयः सूत्रकण्ठकाः ।
न लेशमपि जानन्ति, धर्मरत्नस्य तत्त्वतः ॥३॥७१६॥

११४५ गोमेधनरमेधाश्व–मेधाद्यध्वरकारिणाम् ।
याज्ञिकानां कुतो धर्मः, प्राणिघातविधायिनाम्? ॥४॥७१७॥

---

१ मात्रवर्तनम्–खं. । ०मात्रदर्शनम्–संपू. । ०मात्रवर्णनम्–मु. ॥

२ क्रिययापि नरीनर्ति–मु. खं. संपू. ॥

११४६ अश्रद्धेयमसद्भूतं, परस्परविरोधि च ।
वस्तु प्रलपतां धर्मः, कः पुराणविधायिनाम् ॥५॥७१८॥

११४७ असद्भूतव्यवस्थाभिः, परादद्रव्यं जिघृक्षताम् ।
मृत्पानीयादिभिः शौचं, स्मार्तादीनां कुतो ननु ? ॥६॥७१९॥

११४८ ऋतुकाले व्यतिक्रान्ते, भ्रूणहत्याविधायिनाम् ।
ब्राह्मणानां कुतो ब्रह्म, ब्रह्मचर्यापलापिनाम् ? ॥७॥७२०॥

११४९ अदित्सतोऽपि सर्वस्वं, यजमानाज्जिघृक्षताम् ।
अर्थार्थे त्यजतां प्राणान्, काकिञ्चन्यं द्विजन्मनाम् ॥८॥७२१॥

११५० दिवसे च रजन्यां च, मुखमापृच्छ्य खादताम् ।
भक्ष्याभक्ष्याविवेकानां, सौगतानां कुतस्तपः ? ॥९॥७२२॥

११५१ मृद्वी शय्या प्रातः पेया मध्ये भक्तं सायं पानम् ।
द्राक्षाखण्डं रात्रेर्मध्ये शाक्योपज्ञः साधुधर्मः ॥१०॥७२३॥

११५२ स्वल्पेष्वप्यपराधेषु, क्षणात् शापं प्रयच्छताम् ।
लौकिकानामृषीणां न, क्षमालेशोऽपि दृश्यते ॥११॥७२४॥

११५३ जात्यादिमददुर्वृत्त–परिनर्तितचेतसाम् ।
क्व मार्दवं द्विजातीनां, चतुराश्रमवर्तिनाम् ॥१२॥७२५॥

११५४ दम्भसंरम्भगर्भाणां, बकवृत्तिजुषां बहिः ।
भवेदार्जवलेशोऽपि, पाषण्डव्रतिनां कथम् ? ॥१३॥७२६॥

११५५ गृहिणीगृहपुत्रादि-परिग्रहवतां सदा ।
द्विजन्मनां कथं मुक्ति-र्लोभैककुलवेश्मनाम् ? ॥१४॥७२७॥

---

१ भक्षताम्–मु. ॥ २ साधुर्धर्मः–हे. मु. ॥ ३ गर्त्तानां–खं. ॥
४ पाषण्डि० शां । पाखण्डं मु. ॥

११५६ अरक्तद्विष्टमूढानां, केवलज्ञानशालिनाम् ।
ततो भगवतामेषा, धर्मस्वाख्याततार्हताम् ॥१५॥७२८॥

११५७ रागाद् द्वेषात् तथा मोहाद्, भवेद् वितथवादिता ।
तदभावे कथं नामार्हतां वितथवादिता ? ॥१६॥७२९॥

११५८ ये तु रागादिभिर्दोषैः, कलुषीकृतचेतसः ।
न तेषां सूनृता वाचः, प्रसरन्ति कदाचन ॥१७॥७३०॥

११५९ तथाहि यागहोमादि-कर्माणीष्टानि कुर्वताम् ।
वापीकूपतडागादीन्यपि पूर्तान्यनेकशः ॥७३१॥

११६० पशूपघाततः स्वर्ग-लोकसौख्यं विमार्गताम् ।
द्विजेभ्यो भोजनैर्दत्तैः, पितृतृप्तिं चिकीर्षताम् ॥१९॥७३२॥

११६१ घृतयोन्यादिकरणैः, प्रायश्चित्तविधायिनाम् ।
पञ्चस्वापत्सु नारीणां, पुनरुद्वाहकारिणाम् ॥२०॥७३३॥

११६२ अपत्यासम्भवे स्त्रीषु, क्षेत्रजापत्यवादिनाम् ।
सदोषाणामपि स्त्रीणां, रजसा शुद्धिवादिनाम् ॥२१॥७३४॥

११६३ श्रेयोबुद्ध्याऽध्वरहत-च्छागशिश्नोपजीविनाम् ।
सौत्रामण्यासप्ततन्तौ, सीधुपानविधायिनाम् ॥२२॥७३५॥

११६४ गूथाशिनीनां च गवां, स्पर्शतः पूतमानिनाम् ।
जलादिस्नानमात्रेण, पापशुद्ध्यभिधायिनाम् ॥२३॥७३६॥

११६५ वटाश्वत्थामलक्यादि-द्रुमपूजाविधायिनाम् ।
वह्नौ हुतेन हव्येन, देवप्रीणनमानिनाम् ॥२४॥७३७॥

१-वितथा वादिता-शां. हे. ॥ २-स्वर्गलोक०-मु. हे. ॥
३-०मलकादि० शां. ॥

११६६ भुविगोदोहकरणाद्, रिष्टशान्तिकमानिनाम् ।
योषिद्विडम्बनाप्राय–व्रतधर्मोपदेशिनाम् ॥२५॥७३८॥

११६७ जटापटलभस्माङ्ग–रागकौपीनधारिणाम् ।
अर्कधत्तुरमाल्रै–र्देवपूजाविधायिनाम् ॥२६॥७३९॥

११६८ कुर्वतां गीतनृत्यादि, पुतौ वादयतां मुहुः ।
मुहुर्वदननादेनातोद्यनादविधायिनाम् ॥२७॥७४०॥

११६९ असत्यभाषापूर्वं च, मुनीन् देवान् जनान् घ्नताम् ।
विधाय व्रतभङ्गं च, दासीदासत्वमिच्छताम् ॥२८॥७४१॥

११७० गृह्णतां मुञ्चतां भूयो, भूयः पांशुपतव्रतम् ।
भेषजादिप्रयोगेण, यूकालिक्षं प्रणिघ्नताम् ॥२९॥७४२॥

११७१ नरास्थिभूषणभृतां, शूलखट्वाङ्गवाहिनाम् ।
कपालभाजनभुजां, घण्टानूपुरधारिणाम् ॥३०॥७४३॥

११७२ मद्यमांसाङ्गनाभोग–प्रसक्तानां निरन्तरम् ।
पुतानुबद्धघण्टानां, गायतां नृत्यतां मुहुः ॥३१॥७४४॥

११७३ अनन्तकायकन्दादि–फलमूलदलाशिनाम् ।
कलत्रपुत्रयुक्तानां, वनवासजुषामपि ॥३२॥७४५॥

११७४ भक्ष्याभक्ष्ये पेयापेये, गम्यागम्ये समात्मनाम् ।
योगिनाम्ना प्रसिद्धानां, कोलाचार्यान्तवासिनाम् ॥३३॥

११७५ अन्येषामपि जैनेन्द्रशासनास्पृष्टचेतसाम् ।
क्व धर्मः क्व फलं तस्य, तस्य स्वाख्यातता कथम् ? ॥३४॥

---

१ पाशुपतं व्रतम्–मु. ॥

११७६ जिनेन्द्रस्यापि धर्मस्य, यदत्रामुत्र वा फलम् ।
आनुषङ्गिकमेवेदं, मुख्यं मोक्षं प्रचक्षते ॥३५॥७४८॥

११७७ सस्यहेतौ कृषौ यद्वत्, पलालाद्यानुषङ्गिकम् ।
अपवर्गे फले धर्मे, तद्वत् सांसारिकं फलम् ॥३६॥७४९॥

११७८ स्वाख्याततामिति जिनाधिपतिप्रणीत–
धर्माश्रितामसकृदेव विभावयन्तः ।
मुक्ता ममत्वविषवेगविकारदोषैः,
साम्यं प्रकर्षपदवीं परमां नयन्ति ॥३७॥७५०॥

११–लोकभावना :–

११७९ कटिस्थकरवैशाख-स्थानकस्थनराकृतिम् ।
द्रव्यैः पूर्णं स्मरेल्लोकं, स्थित्युत्पत्तिव्ययात्मकैः[३] ॥१०३॥

११८० लोको जगत्त्रयाकीर्णो, भुवः सप्तात्र वेष्टिताः ।
घनाम्भोधिमहावात–तनुवातैर्महाबलैः ॥१०४॥४२९॥

११८१ वेत्रासनसमोऽधस्तान्-मध्यतो झल्लरीनिभः ।
अग्रे मुरजसङ्काशो, लोकः स्यादेवमाकृतिः ॥१०५॥

३–३०–"आदीपमाव्योम समस्वभावं,
स्याद्वादमुद्रानतिभेदि वस्तु ।
तन्नित्यमेवैकमनित्यमन्य–
दिति त्वदाज्ञाद्विषतां प्रलापाः ॥१॥
(अन्ययोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका–५)

११८२ निष्पादितो न केनापि, न धृतः केनचिच्च सः ।
स्वयंसिद्धो निराधारो, गगने किंत्ववस्थितः ॥१०६॥

११८३ ननु लोकभावनाया, भावनात्वं कथं भवेत् ? ।
उच्यते निर्ममत्वं स्या–दितोऽपि हि निशम्यताम् ॥१॥७५१॥

११८४ सुखहेतौ क्वचिद्भावे, मनो रज्यन्मुहुर्मुहुः ।
लोकभावनयाऽत्यर्थं, विप्रकीर्णं विधीयते ॥२॥७५२॥

११८५ भूद्वीपसागरादीनि, धर्मध्यानस्य गोचरः ।
इत्युक्तं ध्यानशतके, नर्त्ते तल्लोकभावनाम् ॥३॥७५३॥

११८६ जिनोक्ते लोकरूपे च, संवादिनि विनिश्चिते ।
अतीन्द्रिये मोक्षमार्गेऽ–थाधत्ते प्रत्ययं जनः ॥४॥७५४॥

१२–बोधिदुर्लभभावना :–

११८७ अकामनिर्जरारूपात्, पुण्याज्जन्तोः प्रजायते ।
स्थावरत्वात् त्रसत्वं वा, तिर्यक्त्वं वा, कथञ्चन ॥१०७॥

११८८ मानुष्यमार्यदेशश्च, जातिः सर्वाक्षपाटवम् ।
आयुश्च प्राप्यते तत्र, कथञ्चित्कर्मलाधवात् ॥१०८॥

११८९ प्राप्तेषु पुण्यतः श्रद्धा, कथकश्रवणेष्वपि ।
तत्त्वनिश्चयरूपं तद्, बोधिरत्नं सुदुर्लभम् ॥१०९॥४३४॥

११९० राज्यं वा चक्रभृत्त्वं वा, शक्रत्वं वा न दुर्लभम् ।
यथा जिनप्रवचने, बोधिरत्यन्तदुर्लभा ॥१॥७५५॥

११९१ सर्वे भावाः सर्वजीवैः, प्राप्तपूर्वा अनन्तशः ।
बोधिर्न जातुचित्प्राप्ता, भवभ्रमणदर्शनात् ॥२॥७५६॥

---

१ खिइवलयदीवसागरनरयविमाणभवणाइसंठाणं ।
वोमाइपइट्ठाणं, नियमं लोगट्ठिइविहाणं ॥५४॥" इति ध्यानशतके

११९२ पुद्गलानां परावर्ते-ष्वनन्तेषु गतेष्विह ।
[1]उपार्धे पुद्गलावर्ते, शेषे सर्वशरीरिणाम् ॥३॥७५७॥

११९३ सर्वेषां कर्मणां शेषे, [2]कोटाकोटीप्रमाणके ।
ग्रन्थिभेदात् कश्चिदेव, लभते बोधिमुत्तमाम् ॥४॥७५८॥

११९४ यथाप्रवृत्तिकरणा-दन्ये तु ग्रन्थिसीमनि ।
प्राप्ता अप्यवसीदन्ति, भ्रमन्ति च पुनर्भवम् ॥५॥७५९॥

११९५ कुशास्त्रश्रवणं सङ्गो, मिथ्यादृग्भिः कुवासना ।
प्रमादशीलता चेति, स्युर्बोधेः परिपन्थिनः ॥६॥७६०॥

११९६ [3]चरित्रस्यापि संप्राप्ति-र्दुर्लभा यद्यपीरिता ।
तथापि बोधिप्राप्तौ सा, सफला निष्फलान्यथा ॥७॥७६१॥

११९७ अभव्या अपि चारित्रं, प्राप्य ग्रैवेयकादिषु ।
उत्पद्यन्ते विना बोधिं, त्वाप्नुवन्ति न [4]निर्वृतिम् ॥८॥७६२॥

११९८ असंप्राप्ते बोधिरत्ने, चक्रवर्त्यपि रङ्कवत् ।
संप्राप्तबोधिरत्नस्तु, रङ्कोऽपि स्यात्ततोऽधिकः ॥९॥७६३॥

११९९ संप्राप्तबोधयो जीवा, न रज्यन्ते भवे क्वचित् ।
निर्ममत्वाद्व्रजन्त्येकं, मुक्तिमार्गमनर्गलाः ॥१०॥७६४॥

१२०० ये प्राप्ताः परमं पदं तदपरे प्राप्स्यन्ति ये केऽपि वा,
ये वा केचिदवाप्नुवन्ति विकसत्पुण्यर्द्धयः संप्रति ।
सर्वेऽप्यप्रतिमप्रभावविभवां बोधिं समासाद्य ते,
तस्माद्बोधिरुपास्यतां किमपरं संस्तूयतां [5]स्तूयताम् ॥११॥

---

१ उपार्धपुद्गला०-मु. ॥ २ कोटिकोट्यन्तरस्थितौ-मु. ॥ ३ चारित्र० मु. ॥
४ निवृतिम्-संपू । निवृत्तिम्-हे ॥ ५-श्रूयताम् मु. ॥

१२०१ भावनाभिरविश्रांत-मिति भावितमानसः ।
निर्ममः सर्वभावेषु, समत्वमवलम्बते ॥११०॥४३५॥

१२०२ विषयेभ्यो विरक्तानां, साम्यवासितचेतसाम् ।
उपशाम्येत् कषायाग्नि-बोधिदीपः[1] समुन्मिषेत् ॥१११॥

१२०३ समत्वमवलम्ब्याथ, ध्यानं योगी समाश्रयेत् ।
विना समत्वमारब्धे, ध्याने स्वात्मा विडम्ब्यते ॥११२॥

१२०४ मोक्षः कर्मक्षयादेव, स चात्मज्ञानतो भवेत् ।
ध्यानसाध्यं मतं तच्च, तद्ध्यानं हितमात्मनः ॥११३॥

१२०५ न साम्येन विना ध्यानं, न ध्यानेन विना च तत् ।
निष्कम्पं जायते तस्माद्, द्वयमन्योऽन्यकारणम् ॥११४॥

१२०६ मुहूर्तान्तर्मनःस्थैर्यं, ध्यानं छद्मस्थयोगिनाम् ।
धर्म्यं शुक्लं च तद् द्वेधा, योगरोधस्त्वयोगिनाम् ॥११५॥

१२०७ मुहूर्तात्परतश्चिन्ता, यद्वा ध्यानान्तरं भवेत् ।
बह्वर्थसंक्रमे[2] तु स्याद्, दीर्घाऽपि ध्यानसंततिः ॥११६॥

१२०८ मैत्रीप्रमोदकारुण्य-माध्यस्थ्यानि नियोजयेत् ।
धर्म्यध्यानमुपस्कर्तुं, तद्धि तस्य रसायनम् ॥११७॥

१२०९ मा कार्षीत् कोऽपि पापानि, मा च भूत् कोपि दुःखितः
मुच्यतां जगदप्येषा, मतिर्मैत्री निगद्यते ॥११८॥

१२१० अपास्ताशेषदोषाणां, वस्तुतत्त्वावलोकिनाम् ।
गुणेषु पक्षपातो यः, स प्रमोदः प्रकीर्तितः ॥११९॥

१—बोधिदीपः मु. ॥ २—संक्रमे—शां. । संगमे—खं. ॥

१२११ दीनेष्वार्तेषु, भीतेषु याचमानेषु जीवितम् ।
प्रतीकारपरा बुद्धिः, कारुण्यमभिधीयते ॥१२०॥
१२१२ क्रूरकर्मसु निःशङ्कं, देवतागुरुनिन्दिषु ।
आत्मशंसिषु योपेक्षा, तन्माध्यस्थ्यमुदीरितम् ॥१२१॥
१२१३ आत्मानं भावयन्नाभि-र्भावनाभिर्महामतिः ।
त्रुटितामपि संधत्ते, विशुद्धध्यानसंततिम् ॥१२२॥
१२१४ तीर्थं वा स्वस्थताहेतु, यत्तद्वा ध्यानसिद्धये ।
कृतासनजयो योगी, विविक्तं स्थानमाश्रयेत् ॥१२३॥
१२१५ पर्यङ्कवीरवज्राब्ज-भद्रदण्डासनानि च ।
उत्कटिका गोदोहिका, कायोत्सर्गस्तथासनम् ॥१२४॥
१२१६ स्याज्जङ्घयोरधोभागे, पादोपरि कृते सति ।
पर्यङ्को नाभिगोत्तान-दक्षिणोत्तरपाणिकः ॥१२५॥
१२१७ वामोंऽह्रिर्दक्षिणोरूर्ध्वं, वामोरूपरि दक्षिणः ।
क्रियते यत्र तद्वीरो-चितं वीरासनं स्मृतम् ॥१२६॥
१२१८ पृष्ठे वज्राकृतीभूते, दोर्भ्यां वीरासने सति ।
गृह्णीयात् पादयोर्यत्रा-ङ्गुष्ठौ वज्रासनं तु तत् ॥१२७॥
१२१९ सिंहासनाधिरूढस्या-सनापनयने सति ।
तथैवावस्थितिर्या ता-मन्ये वीरासनं विदुः ॥१२८॥
१२२० जङ्घाया मध्यभागे तु, संश्लेषो यत्र जङ्घया ।
पद्मासनमिति प्रोक्तं, तदासनविचक्षणैः ॥१२९॥

१–महामुनिः–खं० ॥

१२२१ संपुटीकृत्य मुष्काग्रे, तलपादौ तथोपरि ।
पाणिकच्छपिकां कुर्या-द्यत्र भद्रासनं तु तत् ॥१३०॥

१२२२ श्लिष्टाङ्गुली श्लिष्टगुल्फौ, भूश्लिष्टोरू प्रसारयेत् ।
यत्रोपविश्य पादौ तद्, दण्डासनमुदीरितम् ॥१३१॥

१२२३ पुतपार्ष्णिसमायोगे, प्राहुरुत्कटिकासनम् ।
पार्ष्णिभ्यां तु भुवस्त्यागे, तत्स्याद्गोदोहिकासनम्॥१३२॥

१२२४ प्रलम्बितभुजद्वन्द्व-मूर्ध्वस्थस्यासितस्य वा ।
स्थानं कायानपेक्षं यत्, कायोत्सर्गः स कीर्तितः॥१३३॥

१२२५ जायते येन येनेह, विहितेन स्थिरं मनः ।
तत्तदेव विधातव्य-मासनं ध्यानसाधनम् ॥१३४॥४५९॥

१२२६ सुखासनसमासीनः, सुश्लिष्टाधरपल्लवः ।
नासाग्रन्यस्तदृग्द्वन्द्वो, दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् ॥१३५॥

१२२७ प्रसन्नवदनः पूर्वा-भिमुखो वाप्युदङ्मुखः ।
अप्रमत्तः सुसंस्थानो, ध्याता ध्यानोद्यतो भवेत्[१] ॥१३६॥

१—उ०—इति निगदितमेतत्साधनं ध्यानसिद्धे-
र्यतिगृहिगतभेदाद्भिन्नरत्नत्रयं च ।
सकलमपि यदन्यद् ध्यानभेदादि सम्यक्,
प्रकटितमुपरिष्टादष्टभिस्तत्प्रकाशैः ॥१॥

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषिते आचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते अध्यात्मोपनिषन्नाम्नि संजातपट्टबन्धे श्रीयोगशास्त्रे चतुर्थप्रकाशः ॥

॥ इति योगशास्त्रे प्रथमो विभागः ॥

॥ अथ पञ्चमप्रकाशः ॥

१२२८ प्राणायामस्ततः कैश्चि-दाश्रितो ध्यानसिद्धये ।[1]
शक्यो नेतरथा कर्तुं, मनःपवननिर्जयः ॥१॥४६२॥

१२२९ मनो यत्र मरुत्तत्र, मरुद्यत्र मनस्ततः ।[2]
अतस्तुल्यक्रियावेतौ, संवीतौ क्षीरनीरवत् ॥२॥४६३॥

१२३० एकस्य नाशेऽन्यस्य स्या-न्नाशो वृत्तौ च वर्त्तनम् ।
ध्वस्तयोरिन्द्रियमति-ध्वंसान्मोक्षश्च जायते ॥३॥४६४॥

१२३१ प्राणायामो गतिच्छेदः. श्वासप्रश्वासयोर्मतः ।
रेचकः पूरकश्चैव, कुम्भकश्चैति स त्रिधा ॥४॥४६५॥

१२३२ प्रत्याहारस्तथा शान्त, उत्तरश्चाधरस्तथा ।
एभिर्भेदैश्चतुर्भिस्तु, सप्तधा कीर्त्यते परैः ॥५॥४६६॥

१२३३ यत्कोष्ठादतियत्नेन, नासाब्रह्मपुराननैः ।
बहिः प्रक्षेपणं वायोः, स रेचक इति स्मृतः ॥६॥

१२३४ समाकृष्य यदापानात्, पूरणं स तु पूरकः ।
नाभिपद्मे स्थिरीकृत्य, रोधनं स तु कुम्भकः ॥७॥

१२३५ स्थानात्स्थानान्तरोत्कर्षः, प्रत्याहारः प्रकीर्त्यते ।[3]
तालुनासाऽऽननद्वारै-र्निरोधः शान्त उच्यते ॥८॥

१२३६ आपीयोर्ध्वं यदुत्कृष्य, हृदयादिषु धारणम् ।
उत्तरः स समाख्यातो, विपरीतस्ततोऽधरः ॥९॥

१–पतञ्जलिप्रभृतिभिः ॥ २–यत्र मरुत् तत्र मनः–संपू. ॥ ३–प्रकीर्तित मु. ॥

१२३७ रेचनादुदरव्याधेः, कफस्य च परिक्षयः ।
पुष्टिः पूरकयोगेन, व्याधिघातश्च जायते ॥१०॥४७१

१२३८ विकसत्याशु हृत्पद्मं, ग्रन्थिरन्तर्विभिद्यते ।
बलस्थैर्यविवृद्धिश्च, कुम्भकाद्भवति स्फुटम् ॥११॥

१२३९ प्रत्याहाराद्बलं कान्ति-र्दोषशान्तिश्च शान्ततः ।
उत्तराधरसेवातः, स्थिरता कुम्भकस्य तु ॥१२॥४७३॥

१२४० प्राणमपानसमाना-वुदानं व्यानमेव च ।
प्राणायामैर्जयेत् स्थान-वर्णक्रियार्थबीजवित् ॥१३॥

१२४१ प्राणो नासाग्रहृन्नाभि-पादाङ्गुष्ठान्तगो हरित् ।
गमागमप्रयोगेण, तज्जयो धारणेन वा ॥१४॥४७५॥

१२४२ नासादिस्थानयोगेन, पूरणाद्रेचनान्मुहुः ।
गमागमप्रयोगः स्या-द्धारणं कुम्भनात् पुनः ॥१५॥

१२४३ अपानः कृष्णरुग्मन्या-पृष्ठपृष्ठान्तपार्ष्णिगः ।
जेयः स्वस्थानयोगेन, रेचनात् पूरणान्मुहुः ॥१६॥

१२४४ शुक्लः समानो हृन्नाभि-सर्वसन्धिष्ववस्थितः ।
जेयः स्वस्थानयोगेना-सकृद्रेचनपूरणात् ॥१७॥४७८॥

१२४५ रक्तो हृत्कण्ठतालुभ्रू-मध्यमूर्धनि संस्थितः ।
उदानो वश्यतां नेयो, गत्यागतिनियोगतः ॥१८॥

१२४६ नासाकर्षणयोगेन, स्थापयेत्तं हृदादिषु ।
बलादुत्कृष्यमाणं च, रुद्ध्वा रुद्ध्वा वशं नयेत् ॥१९॥

१२४७ सर्वत्वग्वृत्तिको व्यानः, शक्रकार्मुकसन्निभः ।
जेतव्यः कुम्भकाऽभ्यासात्, सङ्कोचप्रसृतिक्रमात् ॥२०॥

१२४८ प्राणापानसमानोदा-नव्यानेष्वेषु वायुषु ।
यँ पैँ वँ रौँ लौँ बीजानि, ध्यातव्यानि यथाक्रमम् ॥२१॥

१२४९ प्राबल्यं जाठरस्याग्ने-र्दीर्घश्वासमरुज्जयौ ।
लाघवं च शरीरस्य, प्राणस्य विजये भवेत् ॥२२॥

१२५० रोहणं क्षतभङ्गादे-रुदराग्नेः प्रदीपनम् ।
वर्चोऽल्पत्वं व्याधिघातः, समानापानयोर्जये ॥२३॥

१२५१ उत्क्रान्तिर्वारिपङ्काद्यै-श्चाबाधोदाननिर्जये ।
जये व्यानस्य शीतोष्णा-सङ्गः कान्तिररोगिता ॥२४॥

१२५२ यत्र यत्र भवेत् स्थाने, जन्तोः रोगः प्रपीडकः ।
तच्छान्त्यै धारयेत्तत्र, प्राणादिमरुतः सदा ॥२५॥

१२५३ एवं प्राणादिविजये, कृताभ्यासः प्रतिक्षणम् ।
धारणादिकमभ्यस्ये-न्, मनःस्थैर्यकृते सदा ॥२६॥

१२५४ उक्तासनसमासीनो, रेचयित्वाऽनिलं शनैः ।
आपदाङ्गुष्ठपर्यन्तं, वाममार्गेण पूरयेत् ॥२७॥४८८॥

१२५५ पादाङ्गुष्ठे मनः पूर्वं, रुद्ध्वा पादतले ततः ।
पार्ष्णौ गुल्फे च जङ्घायां, जानुन्यूरौ गुदे ततः ॥२८॥

१२५६ लिङ्गे नाभौ च तुन्दे च, हृत्कण्ठरसनेऽपि च ।
तालुनासाग्रनेत्रे च, भ्रुवोर्भाले शिरस्यथ ॥२९॥४९०॥

---

१. यैँ पैँ वैँ रौँ लौँ–मु. ।

अत्र भिन्नभिन्नप्रतिषु बहवः पाठभेदाः दृश्यन्ते ॥

२. शिरस्यपि–हे. ॥

१२५७ एवं रश्मि[1]क्रमेणैव, धार[2]यन्मरुता सह ।
स्थानात्स्थानान्तरं नीत्वा, यावद् ब्रह्मपुरं नयेत् ॥३०॥

१२५८ ततः क्रमेण तेनैव, पादाङ्गुष्ठान्तमानयेत् ।
नाभिपद्मान्तरं नीत्वा, ततो वायुं विरेचयेत् ॥३१॥

१२५९ पादाङ्गुष्ठादौ जङ्घायां, जानूरुगुदमेहने ।
धारितः क्रमशो वायुः, शीघ्रगत्यै बलाय च ॥३२॥

१२६० नाभौ ज्वरादिघाताय, जठरे कायशुद्धये ।
ज्ञानाय हृदये कूर्म-नाड्यां रोगजराच्छिदे ॥३३॥

१२६१ कण्ठे क्षुत्तर्षनाशाय, जिह्वाग्रे रससंविदे ।
गन्धज्ञानाय नासाग्रे, रूपज्ञानाय चक्षुषोः ॥३४॥

१२६२ भाले तद्रोगनाशाय, क्रोधस्योपशमाय च ।
ब्रह्मरन्ध्रे च सिद्धानां, साक्षाद्दर्शनहेतवे ॥३५॥४९६॥

१२६३ अभ्यस्य धारणामेवं, सिद्धीनां कारणं परम् ।
चेष्टितं पवमानस्य, जानीयात् गतसंशयः ॥३६॥

१२६४ नाभेर्निष्क्रामतश्चारं, हृ[3]न्मध्येन यतो गतिम् ।
तिष्ठतो द्वादशान्ते तु, विद्यात् स्थानं नभस्वतः ॥३७॥

१२६५ तच्चारगमनस्थान-ज्ञानादभ्यासयोगतः ।
जानीयात् कालमायुश्च, शुभाशुभफलोदयम् ॥३८॥

१२६६ ततः शनैः समाकृष्य, पवनेन समं मनः ।
योगी हृदयपद्मान्त-र्विनिवेश्य नियन्त्रयेत् ॥३९॥

१. रस्मि०–शां. खं. हे. ॥ २. धारयेन्मरुता–शां ३–हृन्मध्ये नयतो–मु. ॥

१२६७ ततोऽविद्या [1]विलीयन्ते, विषयेच्छा विनश्यति ।
विकल्पा विनिवर्तन्ते, ज्ञानमन्तर्विजृम्भते ॥४०॥५०१॥

१२६८ क्व मण्डले गतिर्वायोः, संक्रमः क्व क्व विश्रमः ।
का च नाडीति जानीयात्, तत्र चित्ते स्थिरीकृते ॥४१॥

१२६९ मण्डलानि च चत्वारि, नासिकाविवरे विदुः ।
भौमवारुणवायव्या-ग्नेयाख्यानि यथोत्तरम् ॥४२॥

१२७० पृथिवीबीजसंपूर्णं, वज्रलाञ्छनसंयुतम् ।
च[2]तुरस्रं द्रुतस्वर्ण-प्रभं स्याद्भौममण्डलम् ॥४३॥५०४॥

१२७१ स्यादर्धचन्द्रसंस्थानं, वारुणाक्षरलाञ्छितम् ।
चन्द्राभममृतस्यन्द-सान्द्रं वारुणमण्डलम् ॥४४॥५०५॥

१२७२ स्निग्धाञ्जनघनच्छायं, सुवृत्तं बिन्दुसंकुलम् ।
[3]दुर्लक्ष्यं पवनाक्रान्तं, चञ्चलं वायुमण्डलम् ॥४५॥

१२७३ ऊर्ध्वज्वालाचितं[4] भीमं, त्रिकोणं स्वस्तिकान्वितम् ।
स्फुलिङ्गपिङ्गं तद्बीजं, ज्ञेयमाग्नेयमण्डलम् ॥४६॥

१२७४ अभ्यासेन स्वसंवेद्यं, स्यान्मण्डलचतुष्टयम् ।
क्रमेण संच[5]रंस्तत्र, वायुर्ज्ञेयश्चतुर्विधः ॥४७॥५०८॥

१२७५ नासिकारन्ध्रमापूर्य, पीतवर्णः शनैर्वहन् ।
कवोष्णोऽष्टाङ्गुलः स्व[6]च्छो, भवेद्वायुः पुरन्दरः ॥४८॥

१-विलीयते-शां ॥ २-चतुरश्रं-हे. ॥ ३-दुर्लक्षं-खं. हे. ॥
४-०ज्वालांचितं-संपू. मु. खं. ॥ ५-संचरन्नत्र-मु. खं ॥ ६-सच्छो-खं. ॥

१२७६ धवलः शीतलोऽधस्तात्-त्वरितत्वरितं वहन् ।
द्वादशाङ्गुलमानश्च, वायुर्वरुण उच्यते ॥४९॥५१०॥

१२७७ उष्णः शीतश्च कृष्णश्च, [1] वहंस्तिर्यगनारतम् ।
षडङ्गुलप्रमाणश्च, वायुः पवनसंज्ञितः ॥५०॥५११॥

१२७८ बालादित्यसमज्योति-रत्युष्णश्चतुरङ्गुलः ।
आवर्त्तवान् वहन्नूर्ध्वं, पवनो दहनः स्मृतः ॥५१॥

१२७९ इन्द्रं स्तम्भादिकार्येषु, वरुणं शस्तकर्मसु ।
वायुं मलिनलोलेषु, वश्यादौ वह्निमादिशेत् ॥५२॥

१२८० छत्रचामरहस्त्यश्व-रामाराज्यादिम्पदम् ।
मनीषितं फलं वायुः, समाचष्टे पुरन्दरः ॥५३॥

१२८१ रामाराज्यादिसम्पूर्णैः, पुत्रस्वजनबन्धुभिः ।
सारेण वस्तुना चापि, योजयेद्वरुणः[3] क्षणात् ॥५४॥

१२८२ कृषिसेवादिकं सर्व-मपि सिद्धं विनश्यति ।
मृत्युभीः कलहो वैरं, त्रासश्च पवने भवेत् ॥५५॥

१२८३ भयं शोकं रुजं दुःखं, विघ्नव्यूहपरंपराम् ।
संसूचयेद्विनाशं च, दहनो दहनात्मकः ॥५६॥५१७॥

१२८४ शशाङ्करविमार्गेण, वायवो मण्डलेष्वमी ।
विशन्तः शुभदाः सर्वे, निष्क्रामन्तोऽन्यथा स्मृताः ॥५७॥

१२८५ प्रवेशसमये वायु-र्जीवो मृत्युस्तु निर्गमे ।
उच्यते ज्ञानिभिस्तादृक्-फलमप्यनयोस्ततः ॥५८॥

---

१. उष्णशीतश्च—शां. ॥ २. तिर्यगना०—शां ॥ ३. वारुणः-हे. ॥

१२८६ पथेन्दोरिन्द्रवरुणौ, विशन्तौ सर्वसिद्धिदौ ।
रविमार्गेण निर्यान्तौ, प्रविशन्तौ च मध्यमौ ॥५९॥

१२८७ दक्षिणेन विनिर्यान्तौ, विनाशायाऽनिलाऽनलौ ।
निःसरन्तौ विशन्तौ च, मध्यमावितरेण तु ॥६०॥

१२८८ इडा च पिङ्गला चैव, सुषुम्णा चेति नाडिकाः ।
शशिसूर्यशिवस्थानं, वामदक्षिणमध्यगाः ॥६१॥५२३॥

१२८९ पीयूषमिव वर्षन्ती, सर्वगात्रेषु सर्वदा ।
वामाऽमृतमयी नाडी, सम्मताऽभीष्टसूचिका ॥६२॥

१२९० वहन्त्यनिष्टशंसित्री, संहर्त्री दक्षिणा पुनः ।
सुषुम्णा तु भवेत् सिद्धि-निर्वाणफलकारणम् ॥६३॥

१२९१ वामैवाभ्युदयादीष्ट-शस्तकार्येषु सम्मता ।
दक्षिणा तु रताहार-युद्धादौ दीप्तकर्मणि ॥६४॥५२६॥

१२९२ वामा शस्तोदये पक्षे, सिते कृष्णे तु दक्षिणा ।
त्रीणि त्रीणि दिनानीन्दु-सूर्ययोरुदयः शुभः ॥६५॥

१२९३ शशाङ्केनोदये वायोः, सूर्येणास्तं शुभावहम् ।
उदये रविणा त्वस्य, शशिनास्तं शिवं मतम् ॥६६॥

१२९४ सितपक्षे दिनारम्भे, यत्नेन प्रतिपद्दिने ।
वायोर्वीक्षेत संचारं, प्रशस्तमितरं तथा ॥६७॥५२९॥

१२९५ उदेति पवनः पूर्वं, शशिन्येष त्र्यहं ततः ।
संक्रामति त्र्यहं सूर्ये, शशिन्येव पुनस्त्र्यहम् ॥६८॥

१. ०नलानिलौ-शां. खं. ॥

१२९६ वहेद्यावद् बृहत्पर्व, क्रमेणानेन मारुतः ।
कृष्णपक्षे पुनः सूर्यो-दयपूर्वमयं क्रमः ॥६९॥५३१॥
१२९७ त्रीन् पक्षानन्यथात्वेऽस्य, मासषट्केन पञ्चता ।
पक्षद्वयं विपर्यासेऽ-भीष्टबन्धुविपद्भवेत् ॥७०॥५३२॥
१२९८ भवेत्तु दारुणो व्याधि-रेकं पक्षं विपर्यये ।
[1]द्वित्राद्यहं विपर्यासे, कलहादिकमुद्दिशेत् ॥७१॥५३३॥
१२९९ एकं द्वे त्रीण्यहोरात्रा-ण्यर्क एव मरुद्वहन् ।
वर्षैस्त्रिभिर्द्वाभ्यामेके-नान्तायेन्दौ रुजे पुनः ॥७२॥
१३०० मासमेकं रवावेव, वहन् वायुर्विनिर्दिशेत् ।
अहोरात्रावधिं मृत्युं, शशाङ्के तु धनक्षयम् ॥७३॥
१३०१ वायुस्त्रिमार्गगः शंसेन्, मध्याह्नात् परतो मृतिम् ।
दशाहं तु द्विमार्गस्थः, संक्रान्तौ मरणं दिशेत् ॥७४॥
१३०२ दशाहं तु वहन्निन्दा-वेवोद्वेगरुजे मरुत् ।
इतश्चेतश्च यामार्धं, वहन् लाभार्चनादिकृत् ॥७५॥५३७॥
१३०३ विषुवत्समयप्राप्तौ, स्पन्देते यस्य चक्षुषी ।
अहोरात्रेण जानीयात्, तस्य नाशमसंशयम् ॥७६॥
१३०४ पञ्चातिक्रम्यसंक्रान्ती-र्मुखे वायुर्वहन् दिशेत् ।
मित्रार्थहानिनिस्तेजोऽनर्थान् सर्वान्मृतिं विना ॥७७॥
१३०५ संक्रान्तीः समतिक्रम्य, त्रयोदश समीरणः ।
प्रवहन् वामनासायां, रोगोद्वेगादि सूचयेत् ॥७८॥५४०॥

१. द्वित्र्याद्यहं–हे. । द्वित्र्याद्यह०–मु. ॥

१३०६ मार्गशीर्षस्य संक्रान्ति-कालादारभ्य मारुतः ।
वहन् पञ्चाहमाचष्टे, वत्सरेऽष्टादशे मृतिम् ॥७९॥

१३०७ शरत्संक्रान्तिकालाच्च, पञ्चाहं मारुतो वहन् ।
ततः पञ्चदशाब्दाना-मन्ते मरणमादिशेत् ॥८०॥५४२॥

१३०८ [1]श्रावणादेः समारभ्य, पञ्चाहमनिलो वहन् ।
अन्ते द्वादशवर्षाणां, मरणं परिसूचयेत् ॥८१॥५४३॥

१३०९ वहन् ज्येष्ठादिदिवसाद्, दशाहानि समीरणः ।
दिशेन्नवमवर्षस्य, पर्यन्ते मरणं ध्रुवम् ॥८२॥५४४॥

१३१० आरभ्य चैत्राद्यदिनात्, पञ्चाहं पवनो वहन् ।
पर्यन्ते वर्षषट्कस्य, मृत्युं नियतमादिशेत् ॥८३॥

१३११ आरभ्य माघमासादेः, पञ्चाहानि मरुद्वहन् ।
संवत्सरत्रयस्यान्ते, संसूचयति पञ्चताम् ॥८४॥५४६॥

१३१२ सर्वत्र [2]द्वित्रिचतुरान्, वायुश्चेद्दिवसान् वहेत् ।
अब्दभागैस्तु ते शोध्या, यथावदनुपूर्वशः ॥८५॥

१३१३ अथेदानीं प्रवक्ष्यामि, कश्चित् कालस्य निर्णयम् ।
सूर्यमार्गं समाश्रित्य, स च पौष्णेऽवगम्यते ॥८६॥

१३१४ जन्मऋक्षगते चन्द्रे, समसप्तगते रवौ ।
पौष्णनामा भवेत्कालो, मृत्युनिर्णयकारणम् ॥८७॥

१३१५ दिनार्धं दिनमेकं च, त[3]दा सूर्ये मरुद्वहन् ।
चतुर्दशे द्वादशेऽब्दे,-मृत्यवे भवति क्रमात् ॥८८॥

१–श्रावणादौ–शां. । २–द्वित्रिचतुरो वायु. मु. खं. ॥ ३–यदा–मु. ॥

१३१६ तथैव च वहन् वायु-रहोरात्रं द्व्यहं त्र्यहम् ।
दशमाष्टमषष्ठाब्दे-ष्वन्ताय भवति क्रमात् ॥८९॥
१३१७ वहन् दिनानि चत्वारि, तुर्येऽब्दे मृत्यवे मरुत् ।
साशीत्यहःसहस्रे तु, पञ्चाहानि वहन् पुनः ॥९०॥
१३१८ एकद्वित्रिचतुःपञ्च-चतुर्विंशत्यहक्षयात् ।
षडादीन् दिवसान् पञ्च, शोधयेदिह तद्यथा ॥९१॥
१३१९ षट्कं दिनानामध्यर्के, वहमाने समीरणे ।
जीवत्यह्नां सहस्रं षट्-पञ्चाशद्दिवसाधिकम् ॥९२॥
१३२० सहस्रं साष्टकं जीवेद्, वायौ सप्ताहवाहिनि ।
सषट्त्रिंशन्नवशतीं, जीवेदष्टाहवाहिनि ॥९३॥५५५॥
१३२१ एकत्रैव नवाहानि, तथा वहति मारुते ।
अह्नामष्टशतीं जीवे-च्चत्वारिंशद्दिनाधिकम् ॥९४॥५५६।
१३२२ तथैव वायौ प्रवह-त्येकत्र दश वासरान् ।
विंशत्यभ्यधिकामह्नां, जीवेत्सप्तशतीं ध्रुवम् ॥९५॥
१३२३ एकद्वित्रिचतुःपञ्च-चतुर्विंशत्यहक्षयात् ।
एकादशादिपञ्चाहा-न्यत्र शोध्यानि तद्यथा ॥९६॥५५८॥
१३२४ एकादश दिनान्यर्क-नाड्यां वहति मारुते ।
षण्णवत्यधिकान्यह्नां, षट्शतान्येव जीवति ॥९७॥५५९॥
१३२५ तथैव द्वादशाहानि, वायौ वहति जीवति ।
दिनानां षट्शतीमष्ट-चत्वारिंशत्समन्विताम् ॥९८॥

१. त्यहः क्षयात् संपू.-शां. मु. ॥ २-त्यहः क्षयात्-हे. विना ॥

१३२६ त्रयोदश दिनान्यर्क-नाडीचारिणि मारुते ।
जीवेत्पञ्चशतीमह्नां, षट्सप्ततिदिनाधिकाम् ॥९९॥

१३२७ चतुर्दश दिनान्येवं, प्रवाहिणि समीरणे ।
अशीत्यभ्यधिकं जीवे-दह्नां शतचतुष्टयम् ॥१००॥५६२॥

१३२८ तथा पञ्चदशाहानि, यावद्वहति मारुते ।
जीवेत् षष्टिदिनोपेतं, दिवसानां शतत्रयम् ॥१०१॥

१३२९ एकद्वित्रिचतुःपञ्च-द्वादशाहक्रमक्षयात् ।
षोडशाद्यानि पञ्चाहा-न्यत्र शोध्यानि तद्यथा ॥१०२॥

१३३० प्रवहत्येकनासायां, षोडशाहानि मारुते ।
जीवेत्सहाष्टचत्वारिं-शतं दिनशतत्रयीम् ॥१०३॥५६५॥

१३३१ वहमाने तथा सप्त-दशाहानि समीरणे ।
अह्नां शतत्रये मृत्यु-श्चतुर्विंशतिसंयुते ॥१०४॥५६६॥

१३३२ पवने विचरत्यष्टा-दशाहानि तथैव च ।
नाशोऽष्टाशीतिसंयुक्ते, गते दिनशतद्वये ॥१०५॥५६७॥

१३३३ विचरत्यनिले तद्वद्, दिनान्येकोनविंशतिम् ।
चत्वारिंशद्युते याते, मृत्युर्दिनशतद्वये ॥१०६॥५६८॥

१३३४ विंशतिं दिवसानेक-नासाचारिणि मारुते ।
साशीतौ वासरशते, गते मृत्युर्न संशयः ॥१०७॥५६९॥

१३३५ एकद्वित्रिचतुःपञ्च-दिनषट्कक्रमक्षयात् ।
एकविंशादिपञ्चाहा-न्यत्र शोध्यानि तद्यथा ॥१०८॥

१३३६ एकविंशत्यहं त्वर्क-नाडीवाहिनि मारुते ।
चतुःसप्ततिसंयुक्ते, मृत्युर्दिनशते भवेत् ॥१०९॥५७१॥

१३३७ द्वाविंशतिं दिनान्येवं, सद्विषष्टावहःशते ।* ५७२
षड्दिनोनैः पञ्चमासै-स्त्रयोविंशत्यहानुगे ॥११०॥

१३३८ तथैव वायौ वहति, चतुर्विंशतिवासरीम् । ५७३
विंशत्यभ्यधिके मृत्युः-र्भवेद्दिनशते गते ॥१११॥

१३३९ पञ्चविंशत्यहं चैवं, वायौ मासत्रये मृतिः । ५७४
मासद्वये पुनर्मृत्युः, षड्विंशतिदिनानुगे ॥११२॥

१३४० सप्तविंशत्यहं वहेन्, नाशो मासेन जायते । ५७५
मासार्धेन पुनर्मृत्यु-रष्टाविंशत्यहानुगे ॥११३॥

१३४१ एकोनत्रिंशदहगे, मृतिः स्याद्दशमेऽहनि । ५७६
त्रिंशद्दिनीचरे तु स्यात्, पञ्चत्वं पञ्चमे दिने ॥११४॥

१३४२ एकत्रिंशदहचरे, वायौ मृत्युर्दिनत्रये । ५७७
द्वितीयदिवसे नाशो, द्वात्रिंशदहवाहिनि ॥११५॥

१३४३ त्रयस्त्रिंशदहचरे, त्वेकाहेनापि पञ्चता । ५७८
एवं यदीन्दुनाड्यां स्यात्, तदा व्याध्यादिकं दिशेत् ।११६।

१३४४ अध्यात्मं वायुमाश्रित्य, प्रत्येकं सूर्यसोमयोः । ५७९
एवमभ्यासयोगेन, जानीयात्कालनिर्णयम् ॥११७॥

१३४५ आध्यात्मिकविपर्यासः, संभवेद्व्याधितोऽपि हि ।५८०
तन्निश्चयाय बध्नामि, बाह्यं कालस्य लक्षणम् ॥११८॥

१३४६ नेत्रश्रोत्रशिरोभेदात्, स च त्रिविधलक्षणः । ५८१
निरीक्ष्य सूर्यमाश्रित्य, यथेष्टमपरः पुनः ॥११९॥

---

१. अध्या.—खं. हे. मु. ॥ * अवकाशाभावात् मूलश्लोकक्रमाङ्का अतः परं अनयारीत्या उपरि दत्ताः

१३४७ वामे तत्रेक्षणे पद्मं, षोडशच्छदमैन्दवम् । ५८२
जानीयाद्भानवीयं तु, दक्षिणे द्वादशच्छदम् ॥१२०॥

१३४८ खद्योतद्युतिवर्णानि, चत्वारि च्छदनानि तु । ५८३
प्रत्येकं तत्र दृश्यानि, स्वाङ्गुलीविनिपीडनात् ॥१२१॥

१३४९ सोमाधो भ्रूलतापाङ्ग-घ्राणान्तिकदलेषु तु । ५८४
दले नष्टे क्रमान्मृत्युः, षट्त्रियुग्मैकमासतः ॥१२२॥

१३५० अयमेव क्रमः पद्मे, भानवीये यदा भवेत् । ५८५
दशपञ्चत्रिद्विदिनैः, क्रमान्मृत्युस्तदा भवेत् ॥१२३॥

१३५१ एतान्यपीडयमानानि, द्वयोरपि हि पद्मयोः । ५८६
दलानि यदि वीक्षेत, मृत्युर्दिनशतात्तदा ॥१२४॥

१३५२ ध्यात्वा हृद्यष्टपत्राब्जं, श्रोत्रे हस्ताग्रपीडिते । ५८७
न श्रूयेताग्निनिर्घोषो, यदि स्वः पञ्च वासरान् ॥१२५॥

१३५३ दश वा पञ्चदश वा,[१]विंशतिं पञ्चविंशतिम् । ५८८
तदा पञ्चचतुस्त्रिद्व्ये-कवर्षैर्मरणं क्रमात् ॥१२६॥

१३५४ एकद्वित्रिचतुःपञ्च-चतुर्विंशत्य[२]हक्षयात् । ५८९
षडादिषोडशदिना-न्यन्तराण्यपि शोधयेत् ॥१२७॥

१३५५ ब्रह्मद्वारे [४]विसर्पन्ती, पञ्चाहं धूममालिकाम् । ५९०
न चेत् पश्येत्तदा ज्ञेयो, मृत्युः संवत्सरैस्त्रिभिः ॥१२८॥

---

१. विंशतिः पञ्चविंशतिः शां. ॥ २. त्यहः क्षयात् हे. विना ॥
३. न्यान्तरा. खं संपू. हे. मु. ॥ ४. प्रसर्पन्ती. मु. ॥

१३५६ प्रतिपद्दिवसे काल-चक्रज्ञानाय शौचवान् । ५९१
आत्मनो दक्षिणं पाणिं, शुक्लपक्षं प्रकल्पयेत् ॥१२९॥
१३५७ अधोमध्योर्ध्वपर्वाणि, कनिष्ठाङ्गुलिगानि तु । ५९२
क्रमेण प्रतिपत्षष्ठ्ये-कादशीः कल्पयेत्तिथीः ॥१३०॥
१३५८ अवशेषाङ्गुलीपर्वा-ण्यवशेषतिथीस्तथा । ५९३
पञ्चमीदशमीराकाः, पर्वाण्यङ्गुष्ठगानि तु ॥१३१॥
१३५९ वामपाणिं कृष्णपक्ष-तिथीस्तद्वच्च कल्पयेत् । ५९४
ततश्च निर्जने देशे, बद्धपद्मासनः सुधीः ॥१३२॥
१३६० प्रसन्न सितसंव्यानः, कोशीकृत्य करद्वयम् । ५९५
ततस्तदन्तः शून्यं तु, कृष्णं वर्णं विचिन्तयेत् ॥१३३॥
१३६१ उद्घाटितकराम्भोज-स्ततो यत्राङ्गुलीतिथौ । ५९६
वीक्षते कालबिन्दु स, काल इत्यत्र कीर्त्यते ॥१३४॥
१३६२ क्षुतविण्मेदमूत्राणि, भवन्ति युगपद्यदि । ५९७
मासे तत्र तिथौ तत्र, वर्षान्ते मरणं तदा ॥१३५॥
१३६३ रोहिणीं शशभृल्लक्ष्म, महापथमरुन्धतीम् , । ५९८
ध्रुवं च न यदा पश्येद् , वर्षेण स्यात्तदा मृतिः ॥१३६॥
१३६४ स्वप्ने स्वं भक्ष्यमाणं श्व-गृध्रकाकनिशाचरैः । ५९९
उह्यमानं खरोष्ट्राद्यै-र्यदा पश्येत्तदा मृतिः ॥१३७॥

---

१. ०र्ल्गानि. मु. ॥ २. प्रसन्नसित. शां. ॥
३. वीक्ष्यते कालबिन्दुः—हे. मु. ॥ वीक्ष्यत कालबिन्दुं—संपू. खं. ॥
४. विण्मेदमूत्राणि मु. ॥

१३६५ रश्मिनिर्मुक्तमादित्यं, रश्मियुक्तं हविर्भुजम् । ६००
यदा पश्येद्विपद्येत, तदैकादशमासतः ॥१३८॥
१३६६ वृक्षाग्रे कुत्रचित् पश्येद् , गन्धर्वनगरं यदि । ६०१
पश्येत् प्रेतान् पिशाचान् वा, दशमे मासि तन्मृतिः॥१३९॥
१३६७ छर्दिं[1] मूत्रं पुरीषं वा, सुवर्णरजतानि वा । ६०२
स्वप्ने पश्येद्यदि तदा, मासान्नवैव जीवति ॥१४०॥
१३६८ स्थूलोऽकस्मात् कृशोऽकस्मा-दकस्मादतिकोपनः ।६०३
अकस्मादतिभीरुर्वा, मासानष्टैव जीवति ॥१४१॥
१३६९ समग्रमपि विन्यस्तं, पांशौ वा कर्दमेऽपि वा । ६०४
स्याच्चेत् खण्डं[2] पदं सप्त-मास्यन्ते म्रियते तदा ॥१४२॥
१३७० तारां श्यामां यदा पश्ये-च्छुष्येदधरतालु च । ६०५
न स्वाङ्गुलित्रयं माया-द्राजदन्तद्वयान्तरे ॥१४३॥
१३७१ गृध्रः काकः कपोतो वा, क्रव्यादोऽन्योऽपि वा खगः ।
निलीयेत यदा मूर्ध्नि, षण्मास्यन्ते मृतिस्तदा ॥१४४॥
१३७२ प्रत्यहं पश्यतानभ्रेऽ-ह्न्[3]यापूर्य जलैर्मुखम् । ६०७
विहिते फुत्कृते शक्र-धन्वा[4]ऽन्तस्तत्र दृश्यते ॥१४५॥
१३७३ यदा न दृश्यते तत्तु[5], मासैः षड्भिर्मृतिस्तदा । ६०८
परनेत्रे स्वदेहं चे-न्न पश्येन्मरणं तथा[6] ॥१४६॥

---

१. छर्दिमूत्रं-खं. मु. ॥ "छर्दनं छर्दिः स्त्रीक्लीबलिंगः" इति अभिधानचिन्तामणेः स्वोपज्ञवृत्तौ, श्लो. ४६९ ॥
२. खण्डपदं-शां. ॥ ३. नभ्रेऽह्नि व्यापूर्य-शां. ॥
४. धन्व' तु तत्र-मु. ॥ ५. तत्र-शां. ॥ ६. तदा-मु. ॥

१३७४ कूर्परौ न्यस्य जान्वोर्मूर्ध्न्येकीकृत्य करौ सदा । ६०९
रम्भाकोशनिभां छायां, लक्षयेदन्तरोद्भवाम् ॥१४७॥
१३७५ विकासि च दलं तत्र, यदैकं परिलक्ष्यते । ६१०
तस्यामेव तिथौ मृत्युः, षण्मास्यन्ते भवेत्तदा ॥१४८॥
१३७६ इन्द्रनीलसमच्छाया, वक्रीभूताः सहस्रशः । ६११
मुक्ताफलालङ्करणाः, पन्नगाः सूक्ष्ममूर्त्तयः ॥१४९॥
१३७७ दिवा संमुखमायान्तो, दृश्यन्ते व्योम्नि सन्निधौ ।६१२
न दृश्यन्ते यदा ते तु, षण्मास्यन्ते मृतिस्तदा ॥१५०॥
१३७८ स्वप्ने मुण्डितमभ्यक्तं, रक्तगन्धस्रगम्बरम् । ६१३
पश्येद् याम्यां खरे यान्तं,
स्वं योऽब्दार्धं स जीवति ॥१५१॥
१३७९ घण्टानादो रतान्ते चेदकस्मादनुभूयते । ६१४
पञ्चता पञ्चमास्यन्ते, तदा भवति निश्चितम् ॥१५२॥
१३८० शिरो वेगात्समारुह्य, कृकलासो व्रजन् यदि । ६१५
दध्याद्वर्णत्रयं पञ्च-मास्यन्ते मरणं तदा ॥१५३॥
१३८१ वक्रीभवति नासा चेद् , वर्तुलीभवतो दृशौ । ६१६
स्वस्थानाद् भ्रश्यतः कर्णौ, चतुर्मास्यां तदा मृतिः ॥१५४॥
१३८२ कृष्णं कृष्णपरीवारं, लोहदण्डधरं नरम् । ६१७
यदा स्वप्ने निरीक्षेत, मृत्युर्मासैस्त्रिभिस्तदा ॥१५५॥
१३८३ इन्दुमुष्णं रविं शीतं, छिद्रं भूमौ रवावपि । ६१८
जिह्वां श्यामां मुखं कोकनदाभं च यदेक्षते ॥१५६॥

१. "रक्तोत्पलं कोकनदम्" इति अभिधानचिन्तामणौ श्लो. ११६२॥

१३८४ तालुकम्पो मनःशोको, वर्णोऽङ्गे नैकधा यदा । ६१९
नाभेश्चाकस्मिकी हिक्का, मृत्युर्मासद्वयात्तदा ॥१५७॥

१३८५ जिह्वा नास्वादमादत्ते, मुहुः स्खलति भाषणे । ६२०
श्रोत्रे न शृणुतः शब्दं, गन्धं वेत्ति न नासिका ॥१५८॥

१३८६ स्पन्देते नयने नित्यं, दृष्टवस्तुन्यपि भ्रमः । ६२१
नक्तमिन्द्रधनुः पश्येत्, तथोल्कापतनं दिवा ॥१५९॥

१३८७ न च्छायामात्मनः पश्येद्, दर्पणे सलिलेऽपि वा ।६२२
अनब्दां विद्युतं पश्ये-च्छिरोऽकस्मादपि ज्वलेत् ॥१६०॥

१३८८ हंसकाकमयूराणां, पश्येच्च क्वापि संहतिम् । ६२३
शीतोष्णखरमृद्वादे-रपि स्पर्शं न वेत्ति च[1] ॥१६१॥

१३८९ अमीषां लक्ष्मणां मध्या-द्यदैकमपि दृश्यते । ६२४
जन्तोर्भवति मासेन, तदा मृत्युर्न संशयः ॥१६२॥

१३९० शीते हकारे फुत्कारे[2], चोष्णे स्मृतिगतिक्षये । ६२५
अङ्गपञ्चकशैत्ये च, स्याद्दशाहेन पञ्चता ॥१६३॥

१३९१ अर्धोष्णमर्धशीतं च, शरीरं जायते यदा । ६२६
ज्वालाकस्माज्ज्वलेद्वाङ्गे, सप्ताहेन तदा मृतिः ॥१६४॥

१३९२ स्नातमात्रस्य हृत्पादं, तत्क्षणाद्यदि शुष्यति । ६२७
दिवसे जायते षष्ठे, तदा मृत्युरसंशयम् ॥१६५॥

१३९३ जायते दन्तघर्षश्चे-च्छवगन्धश्च दुःसहः । ६२८
विकृता भवति च्छाया, त्र्यहेण म्रियते तदा ॥१६६॥

---

१. वा-खं. ॥ २. फुकारे-संपू. । फुंकारे-हे. ॥

१३९४ न स्वनासां स्वजिह्वां न, न ग्रहानमला दिशः । ६२९
नापि सप्तऋषीन् यर्हि, पश्यति म्रियते तदा ॥१६७॥

१३९५ प्रभाते यदि वा सायं, ज्योत्स्नावत्यामथो निशि ।६३०
प्रवितत्य निजौ बाहू, निजच्छायां विलोक्य च ॥१६८॥

१३९६ शनैरुत्क्षिप्य नेत्रे स्व-च्छायां पश्येत्ततोऽम्बरे । ६३१
न शिरो दृश्यते तस्यां, यदा स्यान्मरणं तदा ॥१६९॥

१३९७ नेक्ष्यते वामबाहुश्चेत् , पुत्रदारक्षयस्तदा । ६३२
यदि दक्षिणबाहुर्ने-क्ष्यते भ्रातृक्षयस्तदा ॥१७०॥

१४९८ अदृष्टे हृदये मृत्यु-रुदरे च धनक्षयः । ६३३
गुह्ये पितृविनाशस्तु, व्याधिरूरुयुगे भवेत् ॥१७१॥

१४९९ अदर्शने पादयोश्च, विदेशगमनं भवेत् । ६३४
अदृश्यमाने सर्वाङ्गे, सद्यो मरणमादिशेत् ॥१७२॥

१४०० विद्यया दर्पणाङ्गुष्ठ-कुड्यासिष्ववतारिता । ६३५
विधिना देवता पृष्टा, ब्रूते कालस्य निर्णयम् ॥१७३॥

१४०१ सूर्येन्दुग्रहणे [1]विद्यौं, [2]नरवीरे ठठेत्यसौ । ६३६
साध्या दशसहस्रयाष्टो-[3]त्तरया जपकर्मतः ॥१७४॥

---

१. विद्यौं–शां. खं. संपू. । "ओमाङि १।२।१८। अवर्णस्य ओमि आङ्यादेशे च परे लुग् भवति" इति सिद्धहेमबृहद्वृत्तौ ॥

२. नरवीरे दवेत्यसौ–संपू. । नरवीर ठठेत्यसौ मु. ॥

३. दशसहस्राष्टो. संपू. । दशसहस्रयौष्टो. शां. ॥

१४०२ अष्टोत्तरसहस्रस्य, जपात् कार्यक्षणे पुनः। ६३७
देवता लीयतेऽस्यादौ, ततः कन्याऽऽह निर्णयम् ॥१७५॥

१४०३ सत्साधकगुणाकृष्टा, स्वयमेवाथ देवता। ६३८
त्रिकालविषयं ब्रूते, निर्णयं गतसंशयम् ॥१७६॥

१४०४ अथवा शकुनाद् विद्यात्, सज्जो वा यदि वाऽऽतुरः। ६३९
स्वतो वा परतो वाऽपि, गृहे वा यदि वा बहिः ॥१७७॥

१४०५ अहिवृश्चिककृम्याखु-गृहगोधापिपीलिकाः। ६४०
यूकामत्कुणलूताश्च, वल्मीकोऽथोपदेहिकाः ॥१७८॥

१४०६ कीटिका घृतवर्णाश्च, भ्रमर्यश्च यदाधिकाः। ६४१
उद्वेगकलहव्याधि-मरणानि तदा दिशेत् ॥१७९॥

१४०७ उपानद्वाहनच्छत्र-शस्त्रच्छायाङ्गकुन्तलान्। ६४२
चञ्च्वा चुम्बेद्यदा काक-स्तदाऽऽसन्नैव पञ्चता॥१८०॥

१४०८ अश्रुपूर्णदृशो गावो, गाढं पादैर्वसुन्धराम्। ६४३
खनन्ति चेत्तदानीं स्या-द्रोगो मृत्युश्च तत्प्रभोः ॥१८१॥

१४०९ अनातुरकृते ह्येत-च्छकुनं परिकीर्तितं। ६४४
अधुनाऽऽतुरमुद्दिश्य, शकुनं परिकीर्त्यते ॥१८२॥

१४१० दक्षिणस्यां वलित्वा चेत्, श्वा गुदं लेढ्युरोऽथवा। ६४५
लाङ्गुलं वा तदा मृत्यु-रेकद्वित्रिदिनैः क्रमात् ॥१८३॥

१४११ शेते निमित्तकाले चेत्, श्वा संकोच्याखिलं वपुः। ६४६
धूत्वा कर्णौ वलित्वाङ्गं, धूनोत्यथ ततो मृतिः ॥१८४॥

---

१. जापात्-मु. शां. ॥ २. विन्द्यात्-शां. खं. ॥

१४१२ यदि व्यात्तमुखो लालां, मुञ्चन् संकोचितेक्षणः ।६४७
अङ्गं संकोच्य शेते श्वा, तदा मृत्युर्न संशयः ॥१८५॥

१४१३ येद्यातुरगृहस्योर्ध्वं, काकपंक्षिगणो मिलन् । ६४८
त्रिसन्ध्यं दृश्यते नूनं, तदा मृत्युरुपस्थितः ॥१८६॥

१४१४ मैहानसे ऽथवा शय्या-गारे काकाः क्षिपन्ति चेत् ।६४९
चर्मास्थि रज्जुं केशान् वा, तदासन्नैव पञ्चता ॥१८७॥

१४१५ अथवोपश्रुतेर्विद्याद् विद्वान् कालस्य निर्णयम् । ६५०
प्रशस्ते दिवसे स्वप्न-काले शस्तां दिशं श्रितः ॥१८८॥

१४१६ पूत्वा पञ्चनमस्कृत्या, चार्यमन्त्रेण वा श्रुती । ६५१
गेहाच्छन्नश्रुतिर्गच्छे-च्छिलिपचत्वरभूमिषु ॥१८९॥

१४१७ चन्दनेनार्चयित्वा क्ष्मां, क्षिप्त्वा गन्धाक्षतादि च ।६५२
सावधानस्ततस्तत्रो-पश्रुतेः शृणुयाद् ध्वनिम् ॥१९०॥

१४१८ अर्थान्तरापदेश्यश्च, सरूपश्चेति स द्विधा । ६५३
विमर्शगम्यस्तत्राद्यः, स्फुटोक्तार्थोऽपरः पुनः ॥१९१॥

१४१९ यथैष भवनस्तंम्भस्तथेयद्भिरयं दिनैः । ६५४
पक्षैर्मासैरथो वर्षै-र्भक्ष्यते यदि वा न वा ॥१९२॥

१४२० मनोहरतरश्चासीत्, किन्त्वयं लघु भङ्क्ष्यते । ६५५
अर्थान्तरापदेश्या स्या-देवमादिरुपश्रुतिः ॥१९३॥

---

१. यदातुर. खं. ॥ २. पक्षगणो-शां. ॥ ३. महानसे तथा-मु. ॥
४. वा-शां. ॥ ५. ०श्रुते-शां ॥ ६. स्तम्भः-पक्षषड्भि-मु. ॥

१४२१ एषा स्त्री पुरुषो वाऽसौ, स्थानादस्मान्न यास्यति ।६५६
दास्यामो न वयं गन्तुं, गन्तुकामो न चाप्ययम् ॥१९४॥
१४२२ विद्यते गन्तुकामोऽय-महं च प्रेषणोत्सुकः । ६५७
तेन यास्यत्यसौ शीघ्रं, स्यात्सरूपेत्युपश्रुतिः ॥१९५॥
१४२३ कर्णोद्घाटनसंजातो-पश्रुत्यन्तर²मानतः । ६५८
कुशलाः कालमासन्न-मनासन्नं च जानते ॥१९६॥
१४२४ शनिः स्याद्यत्र नक्षत्रे, तद्दातव्यं मुखे ततः । ६५९
चत्वारि दक्षिणे पाणौ, त्रीणि त्रीणि च पादयोः ॥१९७॥
१४२५ चत्वारि वामहस्ते तु, क्रमशः पञ्च वक्षसि । ६६०
त्रीणि शीर्षे दृशोर्द्वे द्वे, गुह्य एँ³वं शनौ नरे ॥१९८॥
१४२६ निमित्तसमये तत्र, पतितं स्थापना क्रमात् । ६६१
जन्मर्क्षं नामऋक्षं वा, गुह्यदेशे भवेद्यदि ॥१९९॥
१४२७ दृष्टं श्लिष्टं ग्रहैर्दुष्टैः, सौम्यैरप्रेक्षितायुतम् । ६६२
सज्जस्यापि तदा मृत्युः, का कथा रोगिणः पुनः ॥२००॥
१४२८ पृच्छायामथ लग्नास्त-चतुर्थदशमस्थिताः । ६६३
ग्रहाः क्रूराः शशी षष्ठा-ष्टमश्चेत्स्यात्तदा मृतिः ॥२०१॥
१४२९ पृच्छायाः समये लग्ना-धिपतिर्भवति ग्रहः । ६६४
यदि वाऽस्तमितो मृत्युः, सज्जस्यापि तदा भवेत् ॥२०२॥
१४३० लग्नस्थश्चेच्छशीसौरि-र्द्वादशो नवमः कुजः । ६६५
अष्टमोऽर्कस्तदा मृत्युः, स्याच्चेन्न बलवान् गुरुः ॥२०३॥

१. वाप्ययम्-शां. ॥ २. मात्मनः-मु. ॥ ३. एकं-मु. ॥

१४३१ रविः षष्ठस्तृतीयो वा, शशी च दशमस्थितः । ६६६
यदा भवति मृत्युः स्यात्, तृतीये दिवसे तदा ॥२०४॥

१४३२ पापग्रहाश्चेदुदयात्, तुर्ये वा द्वादशेऽथवा । ६६७
दिशन्ति तद्विदो मृत्युं, तृतीयदिवसे तदा ॥२०५॥

१४३३ उदये पञ्चमे वाऽपि, यदि पापग्रहो भवेत् । ६६८
अष्टभिर्दशभिर्वा स्या-द्दिवसैः पञ्चता तदा ॥२०६॥

१४३४ धनुर्मिथुनयोः सप्त-मयोर्यद्यशुभा ग्रहाः । ६६९
तदा व्याधिर्मृतिर्वा स्या-ज्ज्योतिषाद्वेति निर्णयः ॥२०७॥

१४३५ अन्तस्थाधिकृतप्राणि-नामप्रणवगर्भितम् । ६७०
कोणस्थरेफमाग्नेय-पुरं ज्वालाशताकुलम् ॥२०८॥

१४३६ सानुस्वारैरकाराद्यैः, षट्स्वरैः पार्श्वतो वृतम् । ६७१
स्वस्तिकाङ्कबहिःकोणं, स्वाक्षरान्तःप्रतिष्ठितम् ॥२०९॥

१४३७ चतुःपार्श्वस्थगुरुयं, यन्त्रं वायुपुरावृतम् । ६७२
कल्पयित्वा परिन्यस्येत्, पादहृच्छीर्षसन्धिषु ॥२१०॥

१४३८ सूर्योदयक्षणे सूर्यं, पृष्ठे कृत्वा ततः सुधीः । ६७३
स्वपरायुर्विनिश्चेतुं, निजच्छायां विलोकयेत् ॥२११॥

१४३९ पूर्णां छायां यदीक्षेत, तदाऽऽ[illegible] न पञ्चता । ६७४
कर्णाभावे तु पञ्चत्वं, वर्षैर्द्वादशभिर्भवेत् ॥२१२॥

---

१. तृतीये दिवसे–मु. ॥ २. मेत्युर्वा–संपू. ॥ ३. स्याज्जोतिषादिति–संपू. स्याज्ज्योतिषाद्येति–हे. । स्याज्ज्योतिषामिति–मु. ॥

४. अन्तःस्था. खं. । "व्यत्यये लुग् वा ।१।३।५६। शिटः परोऽघोष इति व्यत्ययः, तस्मिन् सति पदान्ते वर्तमानस्य रेफस्य लुग् वा भवति" इति सिद्धहेमबृहद्वृत्तौ ॥ ५. तदा वर्षेण पञ्चता–शां. ॥

१४४० हस्ताऽङ्गुलि[1]स्कन्धकेश-पार्श्वनासाक्षये क्रमात् । ६७५
दशाऽष्टसप्तपञ्चत्र्ये-कवर्षैर्मरणं दिशेत् ॥२१३॥
१४४१ षण्मास्या म्रियते नाशे, शिरसश्चिबुकस्य वा । ६७६
ग्रीवानाशे तु मासेनै-कादशाहेन दृक्क्षये ॥२१४॥
१४४२ सच्छिद्रे हृदये मृत्यु-र्दिवसैः सप्तभिर्भवेत् । ६७७
यदि च्छायाद्वयं पश्ये-द्यमपार्श्वे तदा व्रजेत् ॥२१५॥
१४४३ इति यन्त्रप्रयोगेण, जानीयात्कालनिर्णयम् । ६७८
यदि वा विद्यया विद्वा[2]-द्वक्ष्यमाणप्रकारया ॥२१६॥
१४४४ प्रथमं न्यस्य चूडायां, स्वाशब्दमों च मस्तके । ६७९
क्षिं नेत्रे हृदये पञ्च, नाभ्यब्जे हाक्षरं ततः ॥२१७॥
१४४५ अनया विद्ययाऽष्टाग्र-शतवारं विलोचने[3] । ६८०
स्वच्छायां चाभिमन्त्र्यार्कं, पृष्ठे कृत्वाऽरुणोदये ॥२१८॥
१४४६ परच्छायां परकृते, स्वच्छायां स्वकृते पुनः । ६८१
सम्यक् तत्कृतपूजः स-न्नुपयुक्तो विलोकयेत् ॥२१९॥
१४४७ संपूर्णां यदि पश्येत्ता-मावर्षं न मृतिस्तदा । ६८२
क्रमजङ्घाजान्वभावे, त्रिद्वयेकाब्दैर्मृतिः पुनः ॥२२०॥
१४४८ ऊरोरभावे दशभि-र्मासैर्नश्येत्कटेः पुनः । ६८३
अष्टाभिर्नवभिर्वापि, तुन्दाभावे तु पञ्चषैः ॥२२१॥
१४४९ ग्रीवाऽभावे चतु[4]स्त्रिद्वयेकमासैर्म्रियते पुनः । ६८४
कक्षाभावे तु पक्षेण, दशाहेन भुजक्षये ॥२२२॥

१. हस्ताङ्गुली. संपु. ॥ २. विन्द्या—शां. ॥ ३. विलोकयेत्—शां. ॥
४. चतुर्द्विन्येकमासै. शां. खं. संपू. ॥

१४५० दिनैः स्कन्धक्षयेऽष्टाभि-श्चतुर्याम्या तु हृत्क्षये। ६८५
शीर्षाभावे तु यामाभ्यां, सर्वाभावे तु तत्क्षणात् ॥२२३॥
१४५१ एवमाध्यात्मिकं कालं, विनिश्चेतुं प्रसङ्गतः। ६८६
बाह्यस्यापि हि कालस्य, निर्णयः परिभाषितः ॥२२४॥
१४५२ को जेष्यति द्वयोर्युद्धे, इति पृच्छत्यवस्थिते। ६८७
जयः पूर्वस्य पूर्णे स्या-द्रिक्ते स्यादितरस्य तु ॥२२५॥
१४५३ यत्त्यजेत्संचरन् वायु-स्तद्रिक्तमभिधीयते। ६८८
संक्रमेद्यत्र तु स्थाने, तत्पूर्णं कथितं बुधैः ॥२२६॥
१४५४ प्रष्टाऽऽदौ नाम चेज्ज्ञातु-र्गृह्णात्यन्वातुरस्य तु। ६८९
स्यादिष्टस्य तदा सिद्धि-र्विपर्यासे विपर्ययः ॥२२७॥
१४५५ वामवाहस्थिते दूते, समनामाक्षरो जयेत्। ६९०
दक्षिणवाहगे त्वाजौ, विषमाक्षरनामकः ॥२२८॥
१४५६ भूतादिभिर्गृहीतानां, दष्टानां वा भुजङ्गमैः। ६९१
विधिः पूर्वोक्त एवासौ, विज्ञेयः खलु मान्त्रिकैः ॥२२९॥
१४५७ पूर्णा संजायते वामा, विशता वरुणेन चेत्। ६९२
कार्याण्यारभ्यमाणानि, तदा सिध्यन्त्यसंशयम् ॥२३०॥
१४५८ जयजीवितलाभादि-कार्याणि निखिलान्यपि। ६९३
निष्फलान्येव जायन्ते, पवने दक्षिणास्थिते ॥२३१॥
१४५९ ज्ञानी बुद्ध्वाऽनिलं सम्यक्, पुष्पं हस्तात्प्रपातयेत्।
मृतजीवितविज्ञाने, ततः कुर्वीत निश्चयम् ॥२३२॥

---

१. श्चतुर्मास्या–खं. ॥ २. वस्थितम्। ३. त्यन्यामुरस्य–शां. ॥
४ वामबाहु–मु. ॥ ५. दक्षिणबाहुगे–मु. ॥

१४६० त्वरितो वरुणे लाभ-श्चिरेण तु पुरन्दरे । ६९५
जायते पवने [1]स्वल्पः, सिद्धोऽप्यग्नौ विनश्यति ॥२३३॥
१४६१ [2]आयाति वरुणे यातः, तत्रैवास्ते सुखं क्षितौ । ६९६
प्रयाति पवनेऽन्यत्र, मृत इत्यनले वदेत् ॥२३४॥
१४६२ दहने युद्धपृच्छायां, [3]युद्धं भङ्गश्च दारुणः । ६९७
मृत्युः सैन्यविनाशो वा, पवने जायते पुनः ॥२३५॥
१४६३ महेन्द्रे विजयो युद्धे, वरुणे वाञ्छिताधिकः । ६९८
रिपुभङ्गेन सन्धिर्वा, स्वसिद्धिपरिसूचकः ॥२३६॥
१४६४ भौमे वर्षति पर्जन्यो, वरुणे तु मनोमतम् । ६९९
पवने दुर्दिनाम्भोदौ, वह्नौ वृष्टिः कियत्यपि ॥२३७॥
१४६५ वरुणे सस्यनिष्पत्ति-रतिश्लाघ्या पुरन्दरे । ७००
मध्यस्था पवने च स्यान्न स्वल्पाऽपि हुताशने ॥२३८॥
१४६६ महेन्द्रवरुणौ शस्तौ, गर्भप्रश्ने सुतप्रदौ । ७०१
समीरदहनौ स्त्रीदौ, शून्यं गर्भस्य नाशकम् ॥२३९॥
१४६७ गृहे राजकुलादौ च, प्रवेशे निर्गमेऽथवा । ७०२
पूर्णाङ्गपादं पुरतः, कुर्वतः स्यादभीप्सितम् ॥२४०॥
१४६८ गुरुबन्धुनृपामात्या, अन्येऽपीप्सितदायिनः । ७०३
पूर्णाङ्गे खलु कर्तव्याः, कार्यसिद्धिमभीप्सता ॥२४१॥
१४६९ [4]आसने शयने वाऽपि, पूर्णाङ्गे विनिवेशिताः । ७०४
वशीभवन्ति कामिन्यो, न कार्मणमतः परम् ॥२४२॥

---

१. स्वल्पं सिद्धो–हे. ॥ २. अयाति–ख ॥ ३. युद्धभङ्गश्च–मु. ॥
४. असने–शां । अशने–खं । आसने–हे ॥

१४७० अरिचौराधमर्णाद्या, अन्येऽप्युत्पातविग्रहाः। ७०५
कर्तव्याः खलु रिक्ताङ्गे, जयलाभसुखार्थिभिः ॥२४३॥
१४७१ प्रतिपक्षप्रहारेभ्यः, पूर्णाङ्गं योऽभिरक्षति। ७०६
न तस्य रिपुभिः शक्ति-र्बलिष्ठैरपि हन्यते ॥२४४॥
१४७२ वहन्तीं नासिकां वामां, दक्षिणां वाऽभिसंस्थितः। ७०७
पृच्छेद्यदि तदा पुत्रो, रिक्तायां तु सुता भवेत् ॥२४५॥
१४७३ सुषुम्णावाहभागे द्वौ, शिशू रिक्ते नपुंसकम्। ७०८
संक्रान्तौ गर्भहानिः स्यात्, समे क्षेममसंशयम् ॥२४६॥
१४७४ चन्द्रे स्त्री पुरुषः सूर्ये, मध्यभागे नपुंसकम्। ७०९
प्रश्नकाले तु विज्ञेय-मिति कैश्चिन्निगद्यते ॥२४७॥
१४७५ यदा न ज्ञायते सम्यक्, पवनः संचरन्नपि। ७१०
पीतश्वेतारुणश्यामै-र्निश्चेतव्यः स बिन्दुभिः ॥२४८॥
१४७६ अङ्गुष्ठाभ्यां श्रुती मध्या-ङ्गुलीभ्यां नासिकापुटे।
अन्त्योपान्त्याङ्गुलीभिश्च, पिधाय वदनाम्बुजम् ॥२४९॥
१४७७ कोणावक्ष्णोर्निपीड्याद्या-ङ्गुलीभ्यां श्वासरोधतः। ७१२
यथावर्णं निरीक्षेत, बिन्दुमव्यग्रमानसः ॥२५०॥
१४७८ पीतेन बिन्दुना भौमं, सितेन वरुणं पुनः। ७१३
कृष्णेन पवनं विद्या-दरुणेन हुताशनम् ॥२५१॥
१४७९ [३]निषिषित्सेद्वहन्तीं यां, वामां वा दक्षिणामथ। ७१४
तदङ्गं पीडयेत्सद्यो, यथा नाडीतरा वहेत् ॥२५२॥

१पूर्णाङ्गं-मु. ॥ २-बिन्द्याद० संपू. हे. ॥ ३-निरुरुत्से० हे. मु. ॥

१४८० *अग्रे वामविभागे हि, शशिक्षेत्रं प्रचक्षते । ७१५
पृष्ठे दक्षिणभागे तु, रविक्षेत्रं मनीषिणः ॥२५३॥

१४८१ लाभालाभौ सुखं दुःखं, जीवितं मरणं तथा । ७१६
विदन्ति विरलाः सम्यग्, वायुसंचारवेदिनः ॥२५४॥*

१४८२ अखिलं वायुजन्मेदं, सामर्थ्यं तस्य जायते । ७१७
कर्तुं नाडीविशुद्धिं यः, सम्यग् जानात्यमूढधीः ॥२५५॥

१४८३ नाभ्यब्जकर्णिकारूढं, कलाबिन्दुपवित्रितम् । ७१८
रेफाक्रान्तं स्फुरद्भासं, हकारं परिचिन्तयेत् ॥२५६॥

१४८४ तं ततश्च तडिद्वेगं, स्फुलिङ्गार्चिःशताञ्चितम् । ७१९
रेचयेत्सूर्यमार्गेण, प्रापयेच्च नभस्तलम् ॥२५७॥

१४८५ अमृतैः प्लावयन्तं त-मवतार्य शनैस्ततः । ७२०
चन्द्राभं चन्द्रमार्गेण, नाभिपद्मे निवेशयेत् ॥२५८॥

१४८६ निष्क्रमं च प्रवेशं च, यथा मार्गमनारतम् । ७२१
कुर्वन्नेवं महाभ्यासो, नाडीशुद्धिमवाप्नुयात् ॥२५९॥

१४८७ नाडीशुद्धाविति प्राज्ञः, संपन्नाभ्यासकौशलः । ७२२
स्वेच्छया घटयेद्वायुं, पुटयोस्तत्क्षणादपि ॥२६०॥

१—* *एतच्चिह्नान्तर्गतं २५३–२५४ श्लोकद्वयं शां. खं. संपू. हे. इत्यादर्शचतुष्टये कुत्रापि नास्ति । श्लोकाङ्का अपि द्वाभ्यां न्यूना एव । केवलं हे. मध्ये. २५२ इत्यतः परं श्लोकद्वयं यद्यपि नास्ति तथापि "अखिलं...॥२५५॥ इति सर्वत्र न्यूनमङ्कद्वयं शां. खं. संपू. ॥

१४८८ द्वे एव घटिके सार्धे, एकस्यामवतिष्ठते । ७२३
तामुत्सृज्यापरां नाडी-मधितिष्ठति मारुतः ॥२६१॥
१४८९ षट्शताभ्यधिकान्याहुः, सहस्राण्येकविंशतिम्[1] । ७२४
अहोरात्रे नरि स्वस्थे, प्राणवायोर्गमागमम् ॥२६२॥
१४९० मुग्धधीर्यः समीरस्य, संक्रान्तिमपि वेत्ति न । ७२५
तत्त्वनिर्णयवार्ता स, कथं कर्तुं प्रवर्तते ॥२६३॥
१४९१ पूरितं पूरकेणाधो-मुखं हृत्पद्ममुन्मिषेत् । ७२६
ऊर्ध्वश्रोतो भवेत्तच्च, कुम्भकेन प्रबोधितम् ॥२६४॥
१४९२ आक्षिप्य रेचकेनाथ[2], कर्षेद्वायुं हृदम्बुजात् । ७२७
ऊर्ध्वश्रोतःपथग्रन्थिं, भित्त्वा ब्रह्मपुरं नयेत् ॥२६५॥
१४९३ ब्रह्मरन्ध्रान्निष्क्रमय्य, योगी कृतकुतूहलः । ७२८
समाधितोऽर्कतूलेषु[3], वेधं कुर्याच्छनैः शनैः ॥२६६॥
१४९४ मुहुस्तत्र कृताभ्यासो, मालतीमुकुलादिषु । ७२९
स्थिरलक्षतया वेधं, सदा कुर्यादतन्द्रितः ॥२६७॥
१४९५ दृढाभ्यासस्ततः कुर्या-द्वेधं वरुणवायुना । ७३०
कर्पूरागरुकुष्ठादि-गन्धद्रव्येषु सर्वतः ॥२६८॥
१४९६ एतेषु लब्धलक्षोऽथ, वायुसंयोजने पटुः । ७३१ ।
पक्षिकायेषु सूक्ष्मेषु, विदध्याद्वेधमुद्यतः ॥२६९॥
१४९७ पतङ्गभृङ्गकायेषु, जाताभ्यासो मृगेष्वपि । ७३२
अनन्यमानसो धीरः, संचरेद्विजितेन्द्रियः ॥२७०॥

१-विंशति-शां. खं. हे. ॥
२-रेचकेणाथ-शां. खं. संपू. हे. ॥ ३-समाधिनार्क०-शां. ॥

१४९८ नराश्वकरिकायेषु, प्रविशन्निःसरन्निति । ७३३
कुर्वीत संक्रमं पुस्तो-पलरूपेष्वपि क्रमात् ॥२७१॥

१४९९ एवं परासुदेहेषु, प्रविशेद्वामनासया । ७३४
जीवदेहप्रवेशस्तु, नोच्यते पापशङ्कया ॥२७२॥

१५०० क्रमेणैवं परपुर–प्रवेशाभ्यासशक्तितः । ७३५
विमुक्त इव निर्लेपः, स्वेच्छया संचरेत् सुधीः ॥२७३॥

१–उ०–ब्रह्मरन्ध्रेण निर्गत्य, प्रविश्यापानवर्त्मना ।
श्रित्वा नाभ्यम्बुजं यायात्, हृदम्भोजं सुषुम्णया ॥१॥
तत्र तत्प्राणसंचारं, निरुन्ध्य निजवायुना ।
यावद्देहात्ततो देही, गतचेष्टो विनिष्पतेत् ॥२॥
तेन देहे विनिर्मुक्ते, प्रादुर्भूतेन्द्रियक्रियः ।
वर्तेत सर्वकार्येषु, स्वदेह इव योगवित् ॥३॥
दिनार्धं वा दिनं चेति, क्रीडेत् परपुरे सुधीः ।
अनेन विधिना भूयः, प्रविशेदात्मनः पुरम् ॥४॥

॥ इति पञ्चमप्रकाशः ॥

॥ अथ षष्टप्रकाशः ॥

१५०१ इह चायं परपुर-प्रवेशश्चित्रमात्रकृत् । ७३६
सिध्येन्न वा प्रयासेन, कालेन महताऽपि हि ॥१॥
१५०२ जित्वाऽपि पवनं नाना-करणैः क्लेशकारणैः । ७३७
नाडीप्रचारमायत्तं, विधायापि वपुर्गतम् ॥२॥
१५०३ अश्रद्धेयं परपुरे, साधयित्वाऽपि संक्रमम् । ७३८
विज्ञानैकप्रसक्तस्य, मोक्षमार्गो न सिध्यति ॥३॥
१५०४ तन्नाप्नोति मनःस्वास्थ्यं, प्राणायामैः कदर्थितम् ।७३९
प्राणस्यायमने पीडा, तस्यां स्याच्चित्तविद्रेव: ॥४॥
१५०५ पूरणे कुम्भने चैव, रेचने च परिश्रमः । ७४०
चित्तसंक्लेशकरणान् , मुक्तेः प्रत्यूहकारणम् ॥५॥
१५०६ इन्द्रियैः सममाकृष्य, विषयेभ्यः प्रशान्तधीः । ७४१
धर्मध्यानकृते तस्मान् , मनः कुर्वीत निश्चलम् ॥६॥
१५०७ नाभिहृदयनासाग्र-भालभ्रूतालुदृष्टयः । ७४२
मुखं कर्णौ शिरश्चेति, ध्यानस्थानान्यकीर्तयन् ॥७॥
१५०८ एषामेकत्र कुत्रापि, स्थाने स्थापयतो मनः । ७४३
उत्पद्यन्ते स्वसंवित्ते-र्बहवः प्रत्ययाः किल ॥८॥

१—विप्लवः—मु. ॥

॥ इति षष्ठ प्रकाश ॥

卐

॥ अथ सप्तमप्रकाशः ॥

१५०९ ध्यानं विधित्सता ज्ञेयं, ध्याता ध्येयं तथा फलम् ।७४४
सिध्यन्ति न हि सामग्रीं, विना कार्याणि कर्हिचित् ॥१॥

१५१० अमुञ्चन् प्राणनाशेऽपि, संयमैकधुरीणताम् । ७४५
परमप्यात्मवत् पश्यन् , स्वस्वरुपापरिच्युतः ॥२॥

१५११ उपतापमसंप्राप्तः, शीतवातातपादिभिः । ७४६
पिपासुरमरीकारि, योगामृतरसायनम् ॥३॥

१५१२ रागादिभिरनाक्रान्तं, क्रोधादिभिरदूषितम् । ७४७
आत्मारामं मनः कुर्वन् , निर्लेपः सर्वकर्मसु ॥४॥

१–"ध्यानं विधित्सता ज्ञेयं, ध्याता ध्येयं तथा फलम् ।
विधेयानि प्रसिद्ध्यन्ति, सामग्रीतो विना न हि ॥१५-२३॥"
–दिगम्बराचार्येण अमितगतिना विरचिते श्रावकाचारे ॥

ध्याता ध्यानं फलं ध्येयं यस्य यत्र यथा यथा ।
इत्येतदत्र बोद्धव्य, ध्यातुकामेन योगिना ॥३७॥

गुप्तेन्द्रियमना ध्याता, ध्येयं वस्तु यथास्थितम् ।
एकाग्रचिन्तनं ध्यानं, निर्जरा-संवरौ फलम् ॥३८॥

देशकालश्च सोऽन्वेष्यः, सा चावस्थानुगम्यताम् ।
यदा यत्र यथा ध्यानमपविघ्नं प्रसिध्यति ॥३९॥

इति संक्षेपतो ग्राह्यमष्टाङ्गं योगसाधनम् ।
विवरीतुमदः किञ्चिदुच्यमानं निशम्यताम् ॥४०॥"
–इति नागसेनाचार्यविरचिते तत्त्वानुशासने ॥

२–रनक्षितम्–शां. ॥

१५१३ विरतः कामभोगेभ्यः, स्वशरीरेऽपि निःस्पृहः । ७४८
संवेगह्रदनिर्मग्नः, सर्वत्र समतां श्रयन् ॥५॥

१५१४ नरेन्द्रे वा दरिद्रे वा, तुल्यकल्याणकामनः । ७४९
अमात्रकरुणापात्रं, भवसौख्यपराङ्मुखः ॥६॥

१५१५ सुमेरुरिव निष्कम्पः, शशीवानन्ददायकः । ७५०
समीर इव निःसङ्गः, सुधीर्ध्याता प्रशस्यते ॥७॥

१५१६ [1]पिण्डस्थं च पदस्थं च, रूपस्थं रूपवर्जितम् । ७५१
चतुर्धा ध्येयमाम्नातं, ध्यानस्यालम्बनं बुधैः ॥८॥

१—ध्येयं पदस्थ-पिण्डस्थ-रूपस्था-ऽरूपभेदतः ।
ध्यानस्यालम्बनं प्राज्ञैश्चतुर्विधमुदाहृतम् ॥१५-३०॥
—अमितगतिविरचिते श्रावकाचारे ॥

१—भूयोऽप्यासामवस्थानां, संज्ञाभेदः प्रकाश्यते ।
पिण्डस्थः सर्वतोभद्रो, जाग्रन्नामद्वयं मतम् ॥३६॥
द्विसंज्ञं स्वप्नमिच्छन्ति, पदस्थं व्याप्तिरित्यपि ।
रूपस्थं तु महाव्याप्तिः, सुषुप्तस्यापि तद् द्वयम् ॥३७॥
प्रचयं रूपातीतं च, सम्यक् तुर्यमुदाहृतम् ।
महाप्रचयमिच्छन्ति, तुर्यातीतं विचक्षणाः ॥३८॥
पृथक् तत्त्वप्रभेदेन, भेदोऽयं समुदाहृतः ।
सर्वाण्येव हि तत्त्वानि, पञ्चैतानि यथा शृणु ॥३९॥
भूततत्त्वाभिधानानां, योगोऽधिष्ठेय इष्यते ।
पिण्डस्थमिति तं प्राहुः, पदस्थमपरं विदुः ॥४०॥
मन्त्रास्तत्पतयः सेशा, रूपस्थमिति कीर्त्यते ।
रूपातीतं परं साक्षिः, सत्यापाराऽप्यनामया ॥४१॥

निष्प्रपञ्चो निराभासः, शुद्धः स्वात्मन्यवस्थितः ।
सर्वातीतो शिवो ज्ञेयो, यं विदित्वा विमुच्यते ॥४२॥
चतुर्विधं तु पिण्डस्थमबुद्धं बुद्धमेव च ।
प्रबुद्धं सुप्रबुद्धं च, पदस्थं च चतुर्विधम् ॥४३॥
गतागतं सुविक्षिप्तं, संगतं सुसमाहितम् ।
चतुर्धा रूपसंस्थं तु, ज्ञातव्यं योगचिन्तकैः ॥४४॥
उदितं विपुलं शान्तं, सुप्रसन्नमथापरम् ।
मनोन्मनमनन्तं च, सर्वार्थे सततोदितम् ॥४५॥
प्रचये तत्र संज्ञेयमेकं तन्महसि स्थितम् ।
इत्येवं पञ्चधाऽध्वानं, त्रिधेदानीं निगद्यते ॥४६॥

—इति काश्मीरसंस्कृतग्रन्थावल्यां (ग्रंथाङ्क ३७) प्रकाशिते श्रीमालिनीविजयोत्तरतन्त्रे द्वितीयेऽधिकारे पृ० ११-१३ ॥

भूततत्त्वाभिधानानां, योंऽशोऽधिष्ठेय उच्यते ।
पिण्डस्थमिति तं प्राहुरिति श्रीमालिनीमते ॥२४१॥
लौकिकी जाग्रदित्येषा, संज्ञा पिण्डस्थमित्यपि ।
योगिनां योगसिद्ध्यर्थं, संज्ञेयं परिभाष्यते ॥२४२॥
अधिष्ठेयसमापत्ति-मध्यासीनस्य योगिनः ।
तादात्म्यं किल पिण्डस्थं, मितं पिण्डं हि पिण्डितम् ॥२४३॥
लोकयोगप्रसंख्यान-त्रैरूप्यवशतः किल ।
नामानि त्रीणि भण्यन्ते, स्वप्नादिष्वप्ययं विधिः ॥२४६॥

—इति काश्मीरसंस्कृतग्रंथावल्यां (ग्रंथाङ्क ४१) प्रकाशिते अभिनवगुप्ताचार्यविरचिते तन्त्रालोके दशमआह्निके पृ० १६५-१६७ ॥

एतदेवान्यत्राप्यतिदिशति-स्वप्नादिष्वप्ययं विधिः इति । तेन लौकिकी

१५१७ पार्थिवी स्यादथाग्नेयी, मारुती वारुणी तथा । ७५२
तत्रभूः पञ्चमी चेति, पिण्डस्थे पञ्च धारणाः ॥९॥

१५१८ तिर्यग्लोकसमं ध्यायेत्, क्षीराब्धि तत्र चाम्बुजम् । ७५३
सहस्रपत्रं स्वर्णाभं, जम्बूद्वीपसमं स्मरेत् ॥१०॥

१५१९ तत्केसरततेरन्तः, स्फुरत्पिङ्गप्रभाञ्चिताम् । ७५४
स्वर्णाचलप्रमाणां च, कर्णिकां परिचिन्तयेत् ॥११॥

१५२० श्वेतसिंहासनासीनं, कर्मनिर्मूलनोद्यतम् । ७५५
आत्मनं चिन्तयेत्तत्र, पार्थिवी धारणेत्यसौ ॥१२॥

१५२१ विचिन्तयेत्तथा नाभौ, कमलं षोडशच्छदम् । ७५६
कर्णिकायां महामन्त्रं, प्रतिपत्रं स्वरावलीम् ॥१३॥

१५२२ रेफबिन्दुकलाक्रान्तं, महामन्त्रे यदक्षरम् । ७५७
तस्य रेफाद्विनिर्यान्तीं, शनैर्धूमशिखां स्मरेत् ॥१४॥

१५२३ स्फुलिङ्गसंततिं ध्याये-ज्ज्वालामालामनन्तरम् । ७५८
ततो ज्वालाकलापेन, दहेत् पद्मं हृदि स्थितम् ॥१५॥

१५२४ तदष्टकर्मनिर्माण-मष्टपत्रमधोमुखम् । ७५९
दहत्येव महामन्त्र-ध्यानोत्थः प्रबलानलः ॥१६॥

संज्ञा स्वप्नः सुषुप्तं तुर्यं च । यौगिकी पदस्थं रूपं रूपातीतं च । ज्ञानीया व्याप्तिर्महाव्याप्तिः प्रचयश्चेति । तुर्यातीते पुनर्वक्ष्यमाणदशा योगो न प्रतिपेदिति लोकप्रसंख्यानाभिप्रायेण तुर्यातीतं महाप्रचयश्चेति संज्ञाद्वय-मेवोक्तम् ॥२४६॥

इति तन्त्रालोकस्य जयरथविरचितायां टीकायाम्, पृ० १६७ ।

१५२५ ततो देहाद्बहिर्ध्यायेत्-त्र्यस्रं वह्निपुरं ज्वलत् । ७६०
लाञ्छितं स्वस्तिकेनान्ते, वह्निबीजसमन्वितम् ॥१७॥

१५२६ देहं पद्मं च मन्त्रार्चि-रन्तर्वह्निपुरं बहिः । ७६१
कृत्वाऽऽशु भस्मसाच्छाम्येत्,स्यादाग्नेयीति धारणा ॥१८॥

१५२७ ततस्त्रिभुवनाभोगं, पूरयन्तं समीरणम् । ७६२
चलयन्तं गिरीनब्धीन्, क्षोभयन्तं विचिन्तयेत् ॥१९॥

१५२८ तच्च भस्मरजस्तेन, शीघ्रमुद्धूय वायुना । ७६३
दृढाभ्यासः प्रशान्तिं तमानयेदिति मारुती ॥२०॥

१५३९ स्मरेद्वर्षत्सुधासारै-र्घनमालाकुलं नभः । ७६४
ततोऽर्धेन्दुसमाक्रान्तं, मण्डलं वैरुणाङ्कितम् ॥२१॥

१५३० नभस्तलं सुधाम्भोभिः, प्लावयेत् तत्पुरं ततः । ७६५
तद्रजः कायसंभूतं, क्षालयेदिति वारुणी ॥२२॥

१५३१ सप्तधातुविनाभूतं, पूर्णेन्दुविशदद्युतिम् । ७६६
सर्वज्ञकल्पमात्मानं, शुद्धबुद्धिः स्मरेत्ततः ॥२३॥

१५३२ ततः सिंहासनारूढं, सर्वातिशयभासुरम् । ७६७
विध्वस्ताशेषकर्माणं, कल्याणमहिमान्वितम् ॥२४॥

१-ज्वलन्-शां. खं. हे. । ज्वलेत्-संपू. ॥

२-चालयन्तं-मु. । चारयन्तं-खं. ॥

३-वारुणा०-मु. ॥ ४-प्लावयेत्-मु. सां. ॥

१५३३ स्वाङ्गगर्भे नरा[२]कारं, [३]स्वं स्मरेदिति तत्रभूः । ७६८
साभ्यास इति पिण्डस्थे, योगी शिवसुखं भजेत् ॥२५॥

१५३४ अश्रान्तमिति पिण्डस्थे, कृताभ्यासस्य योगिनः । ७६९
प्रभवन्ति न दुर्विद्या-मन्त्रमण्डलशक्तयः ॥२६॥

१५३५ शाकिन्यः क्षुद्रयोगिन्यः, पिशाचाः पिशिताशनाः । ७७०
त्रस्यन्ति तत्क्षणादेव, तस्य तेजोऽसहिष्णवः ॥२७॥

१५३६ दुष्टाः करटिनः सिंहाः शरभाः पन्नगा अपि । ७७१
जिघांसवोऽपि तिष्ठन्ति, स्तम्भिता इव दूरतः ॥२८॥

१–स्वाङ्गे गर्भे–खं. ॥ २–निराकारं–संपू. मु. ॥ ३–संस्मरे०–मु. खं . ॥

॥ इति सप्तमप्रकाशः ॥

॥ अथ अष्टमप्रकाशः ॥

१५३७ यत्पदानि पवित्राणि, समालम्ब्य विधीयते । ७७२

तत्पदस्थं समाख्यातं, ध्योन[1]सिद्धान्तपारगैः ॥१॥

१५३८ तत्र षोडशपत्राढये, नाभिकन्दगतेऽम्बुजे । ७७३

स्वरमालां यथापत्रं, भ्रमन्तीं परिचिन्तयेत् ॥२॥

१५३९ चतुर्विंशतिपत्रं च, हृदि पद्मं सकर्णिकम् । ७७४

वर्णान् यथाक्रमं तत्र, चिन्तयेत् पञ्चविंशतिम् ॥३॥

१५४० वक्त्राब्जेऽष्टदले वर्णा-ष्टकमन्यत्ततः स्मरेत् । ७७५

संस्मरन्मातृकामेवं, स्याच्छ्रुतज्ञानपारगः ॥४॥

१५४१ ध्यायतोऽनादिसंसिद्धान्, वर्णानेतान् यथाविधि । ७७६

नष्टादिविषये ज्ञानं, ध्यातुरुत्पद्यते क्षणात्[2] ॥५॥

१–ध्यानं–मु. ॥

२–तुलनाः–उक्तं च–कमलदलोदरमध्ये ध्यायन् वर्णाननादिसंसिद्धान् ।
नष्टादिविषयबोधो, ध्यातुः सम्पद्यते कालात् ॥४४८॥
अर्हँ जपात् क्षयमरोचकमग्निमान्द्यं, कुष्ठोदरात्मकसनश्वसनादिदोषान् ।
प्राप्नोति चाप्रतिमवाग् महतीं महद्भ्यः,
पूजां परत्र च गतिं पुरुषोत्तमाताम् ॥४४९॥

उक्तं च–कनककमलगर्भे कर्णिकायां निषण्णं,
विगततमसमर्हं सान्द्रचन्द्रांशुगौरम् ।
गगनमनुसरन्तं संचरन्तं हरित्सु,
स्मर जिनपतिकल्पं मन्त्रराजं यतीन्द्र ! ॥४५०॥
इति सिंहतिलकसूरिविरचिते मन्त्रराजरहस्ये ॥

१५४२ अथवा नाभिकन्दाधः, पद्ममष्टदलं स्मरेत् । ७७७
स्वरालीकेसरं रम्यं,वेर्गाष्टकयुतैर्दलैः ॥६॥

१५४३ दलसन्धिषु सर्वेषु, सिद्धस्तुतिविराजितम् । ७७८
दलाग्रेषु, समग्रेषु, मायाप्रणवपावितम् ॥७॥

१५४४ तस्यान्तरन्तिमं वर्ण-माद्यवर्णपुरस्कृतम् । ७७९
रेफाक्रान्तं कलाबिन्दु-रम्यं प्रालेयनिर्मलम् ॥८॥

१५४५ अर्हमित्यक्षरं प्राण-प्रान्तसंस्पर्शि पावनम् । ७८०
ह्रस्वं दीर्घं प्लुतं सूक्ष्म-मतिसूक्ष्मं ततः परम् ॥९॥

१५४६ ग्रन्थीन् विदारयन्नाभि-कन्दहृद्घण्टिकादिकान् । ७८१
सुसूक्ष्मध्वनिना मध्य-मार्गयायि स्मरेत्ततः ॥१०॥

१५४७ अथ तस्यान्तरात्मानं, प्लाव्यमानं विचिन्तयेत् । ७८२
बिँन्दुतप्तकलानिर्यत्-क्षीरगौरामृतोर्मिभिः ॥११॥

१५४८ ततः सुधासरःसूत-षोडशाब्जदलोदरे । ७८३
आत्मानं न्यस्य पत्रेषु, विद्यादेवीश्च षोडश ॥१२॥

१५४९ स्फुटँस्फटिकभृङ्गार-क्षरत्क्षीरसितामृतैः । ७८४
आँभिराप्लाव्यमानं स्वं, चिरं चित्ते विचिन्तयेत् ॥१३॥

१५५० अथास्य मन्त्रराजस्या-भिधेयं परमेष्ठिनम् । ७८५
अर्हन्तं मूर्धनि ध्यायेत्, शुद्धस्फटिकनिर्मलम् ॥१४॥

१-वर्णाष्टक०-शां. ॥ २-बिन्दुसप्त०-शां. । संपू. मध्ये पत्रस्यपंक्तिरत्र त्रुटिता ॥ ३-स्फूरत् मु. ॥ ४-एभिरा०-शां. ॥

१५५१ तद्ध्यानावेशतः सोऽहं, सोऽहमित्यालपन्मुहुः । ७८६
निःशङ्कमेकतां विद्या-दात्मनः परमात्मना ॥१५॥

१५५२ ततो नीरागमद्वेष-ममोहं सर्वदर्शिनम् । ७८७
सुराच्यं समवसृतौ, कुर्वाणं धर्मदेशनाम् ॥१६॥

१५५३ ध्यायन्नात्मानमेवेत्थ-मभिन्नं परमात्मना । ७८८
लभते परमात्मत्वं, ध्यानी निर्धूतकल्मषः ॥१७॥

१५५४ यद्वा मन्त्राधिपं धीमा-नूर्ध्वाधोरेफसंयुतम् । ७८९
कलाबिन्दुसमाक्रान्त-मनाहतयुतं तथा ॥१८॥

१५५५ कनकाम्भोजगर्भस्थं, सान्द्रचन्द्रांशुनिर्मलम् । ७९०
गगने संचरन्तं च, व्याप्नुवानं दिशः स्मरेत् ॥१९॥

१५५६ ततो विशन्तं वक्त्राब्जे भ्रमन्तं भ्रूलतान्तरे । ७९१
स्फुरन्तं नेत्रपत्रेषु, तिष्ठन्तं भालमण्डले ॥२०॥

१५५७ निर्यान्तं तालुरन्ध्रेण, स्रवन्तं च सुधारसम् । ७९२
स्पर्धमानं शशाङ्केन, स्फुरन्तं ज्योतिरन्तरे ॥२१॥

१५५८ संचरन्तं नभोभागे, योजयन्तं शिवश्रिया ।+ ७९३
सर्वावयवसंपूर्णं, कुम्भकेन विचिन्तयेत् ॥२२॥

+ उ०—अकारादि हकारान्तं, रेफमध्यं सबिन्दुकम् ।
तदेव परमं तत्त्वं, यो जानाति स तत्त्ववित् ॥

१—विंद्यादा०—शां. ॥ २—यथा—मु. ॥ ३—व्याप्नुवन्तं—मु. ॥

१५५९ महातत्त्वमिदं योगी, यदैव ध्यायति स्थिरः । ७९४
तदैवानन्दसंपद्भू-र्मुक्तिश्रीरुपतिष्ठते ॥२३॥

१५६० रेफबिन्दुकलाहीनं, शुभ्रं ध्यायेत्ततोऽक्षरम् । ७९५
ततोऽनक्षरतां प्राप्त-मनुच्चार्यं विचिन्तयेत् ॥२४॥

१५६१ निशाकरकलाकारं, सूक्ष्मं भास्करभास्वरम् । ७९६
अनाहताभिधं देवं, विस्फुरन्तं विचिन्तयेत् ॥२५॥

१५६२ तदेव च क्रमात्सूक्ष्मं, ध्यायेद्वालाग्रसन्निभम् । ७९७
क्षणमव्यक्तमीक्षेत, जगज्ज्योतिर्मयं ततः ॥२६॥

१५६३ प्रच्याव्य मानसं लक्ष्या-दलक्ष्ये दधतः स्थिरम् । ७९८
ज्योतिरक्षयमत्यक्ष-मन्तरुन्मीलति क्रमात् ॥२७॥

१५६४ इति लक्ष्यं समालम्ब्य, लक्ष्या[२] भावः प्रकाशितः । ७९९
निषण्णमनसस्तत्र, सिध्यत्यभिमतं मुनेः ॥२८॥

१५६५ तथा हृत्पद्ममध्यस्थं, शब्दब्रह्मैककारणम् । ८००
स्वरव्यञ्जनसंवीतं, वाचकं परमेष्ठिनः ॥२९॥

१५६६ मूर्धसंस्थितशीतांशु-कलामृतरसप्लुतम् । ८०१
कुम्भकेन महामन्त्रं, प्रणवं परिचिन्तयेत् ॥३०॥

१५६७ पीतं स्तम्भेऽरुणं वश्ये, क्षोभणे विद्रुमप्रभम् । ८०२
कृष्णं विद्वेषणे ध्यायेत्, कर्मघाते शशिप्रभम् ॥३१॥

१—दलमो—संपू. खं. ॥ २—लक्ष्यभावः मु. । लक्ष्याभावः—खां. खं. संपू. ॥

१५६८ तथा पुण्यतमं मन्त्रं, जगत्त्रितयपावनम् । ८०३
योगी पञ्चपरमेष्ठि-नमस्कारं विचिन्तयेत् ॥३२॥

१५६९ अष्टपत्रे सिताम्भोजे, कर्णिकायां कृतस्थितिम् । ८०४
आद्यं सप्ताक्षरं मन्त्रं, पवित्र चिन्तयेत्ततः ॥३३॥

१५७० सिद्धादिकचतुष्कं च, दिक्पत्रेषु यथाक्रमम् । ८०५
चूलापादचतुष्कं च, विदिक्पत्रेषु चिन्तयेत् ॥३४॥

१५७१ त्रिशुद्ध्या [1]चिन्तयन्नस्य, शतमष्टोत्तरं मुनिः । ८०६
भुञ्जानोऽपि [2]लभेतैव, चतुर्थतपसः फलम् ॥३५॥

१५७२ एनमेव महामन्त्रं, समाराध्येह योगिनः । ८०७
त्रिलोक्याऽपि महीयन्तेऽ-धिगताः परमां श्रियम् ॥३६॥

१५७३ कृत्वा पापसहस्राणि, हत्वा जन्तुशतानि च । ८०८
अमुं मन्त्रं समाराध्य, तिर्यञ्चोऽपि दिवं गताः ॥३७॥

१५७४ गुरुपञ्चकनामोत्था, विद्या स्यात् षोडशाक्षराम् । ८०९
जपन् शतद्वयं तस्या-श्चतुर्थस्याप्नुयात्फलम् ॥३८॥

१५७५ शतानि त्रीणि षड्वर्णं, चत्वारि चतुरक्षरम् । ८१०
पञ्चाऽवर्णं जपन् योगी, चतुर्थफलमश्नुते ॥३९॥

१५७६ प्रवृत्तिहेतुरेवैत-दमीषां कथितं फलम् । ८११
फलं स्वर्गापवर्गौ तु, वदन्ति परमार्थतः ॥४०॥

१५७७ [3]पञ्चाऽवर्णमयी पञ्च-तत्त्वविद्योद्धृता श्रुतात् । ८१२
अभ्यस्यमाना सततं, भवक्लेशं निरस्यति ॥४१॥

१–चिन्तयंस्तस्य–संपू. मु. ॥ २–लभेन्नित्यं–हे. ॥ ३–पञ्चवर्णं मु. ॥

१५७८ मङ्गलोत्तमशरण-पदान्यव्यग्रमानसः । ८१३
चतुःसमाश्रयाण्येव, स्मरन् मोक्षं प्रपद्यते ॥४२॥
१५७९ मुक्तिसौख्यप्रदां ध्याये-द्विद्यां पञ्चदशाक्षराम् । ८१४
सर्वज्ञाभं स्मरेन्मन्त्रं, सर्वज्ञानप्रकाशकम् ॥४३॥
१५८० वक्तुं न कश्चिदप्यस्य, प्रभावं सर्वतः क्षमः । ८१५
समं भगवता साम्यं, सर्वज्ञेन बिभर्ति यः ॥४४॥
१५८१ यदीच्छेद्भवदावाग्नेः समुच्छेदं क्षणादपि । ८१६
स्मरेत्तदादिमन्त्रस्य, वर्णसप्तकमादिमम् ॥४५॥
१५८२ पञ्चवर्णं स्मरेन्मन्त्रं, कर्मनिर्घातकं तथा । ८१७
वर्णमालाञ्चितं मन्त्रं, ध्यायेत्सर्वाभयप्रदम् ॥४६॥
१५८३ ध्यायेत्सिताब्जं वक्त्रान्त-रष्टवर्गी दलाष्टके । ८१८
ॐ नमो अरिहंताण-मिति वर्णानपि क्रमात् ॥४७॥
१५८४ [1]केसराली स्वरमयीं, सुधाबिन्दुविभूषिताम् । ८१९
कर्णिकां कर्णिकायां च, चन्द्रबिम्बात्समापतत् ॥४८॥
१५८५ संचरमाणं वक्त्रेण, प्रभामण्डलमध्यगम् । ८२०
सुधादीधितिसंकाशं, मायाबीजं विचिन्तयेत् ॥४९॥
१५८६ ततो भ्रमन्तं पत्रेषु, संचरन्तं नभस्तले । ८२१
ध्वंसयन्तं मनोध्वान्तं, स्रवन्तं च सुधारसम् ॥५०॥
१५८७ तालुरन्ध्रेण गच्छन्तं, लसन्तं भ्रूलतान्तरे । ८२२
त्रैलोक्याचिन्त्यमाहात्म्यं, ज्योतिर्मयमिवाद्भुतम् ॥५१॥

१-केशरालीं-शां. हे. ॥

१५८८ इत्यमुं ध्यायतो मन्त्रं, पुण्यमेकाग्रचेतसः । ८२३
वाङ्मनोमलमुक्तस्य, श्रुतज्ञानं प्रकाशते ॥५२॥

१५८९ मासैः षड्भिः कृताभ्यासः, स्थिरीभूतमनास्ततः । ८२४
निःसरन्तीं मुखाम्भोजा-च्छिखां धूमस्य पश्यति ॥५३॥

१५९० संवत्सरं कृताभ्यास-स्ततो ज्वालां विलोकते । ८२५
ततः संजातसंवेगः, सर्वज्ञमुखपङ्कजम् ॥५४॥

१५९१ स्फुरत्कल्याणमाहात्म्यं, संपन्नातिशयं ततः । ८२६
भामण्डलगतं साक्षा-दिव सर्वज्ञमीक्षते ॥५५॥

१५९२ ततः स्थिरीकृतस्वान्त-स्तत्र संजातनिश्चयः । ८२७
मुक्त्वा संसारकान्तार-मध्यास्ते सिद्धिमन्दिरं ॥५६॥

१५९३ शशिबिम्बादिवोद्भूतां, स्रवन्तीममृतं सदा । ८२८
विद्यां क्ष्वीँ इति भालस्थां, ध्यायेत्कल्याणकारणम् ॥५७॥

१५९४ क्षीराम्भोधेर्विनिर्यान्तीं, प्लावयन्तीं सुधाम्बुभिः । ८२९
भाले शशिकलां ध्यायेत्, सिद्धिसोपानपद्धतिम् ॥५८॥

१५९५ अस्याः स्मरणमात्रेण, त्रुटद्भवनिबन्धनः । ८३०
प्रयाति परमानन्द-कारणं पदमव्ययम् ॥५९॥

१५९६ नासाग्रे प्रणवः शून्य-मनाहतमिति त्रयम् । ८३१
ध्यायन् गुणाष्टकं लब्ध्वा, ज्ञानमाप्नोति निर्मलम् ॥६०॥

१–क्लीं–शां. । क्षीं–खं. ॥

१५९७ शङ्खकुन्दशशाङ्काभां-स्त्रीनमून ध्यायतः सदा ।
समग्रविषयज्ञान-प्रागल्भ्यं जायते नृणाम् ॥६१॥८३२

१५९८ द्विपार्श्वप्रणवद्वन्द्वं, प्रान्तयोर्मायया वृतम् । ८३३
सोऽहं मध्ये विमूर्धानं, अर्हम्ल्रींकारं विचिन्तयेत् ॥६२॥

१५९९ कामधेनुमिवाचिन्त्य-फलसंपादनक्षमाम् ।
अनवद्यां जपेद्विद्यां, गणभृद्वदनोद्गताम् ॥६३॥८३४

१६०० षट्कोणेऽप्रतिचक्रे फडिति प्रत्येकमक्षरम् ॥८३५
सव्ये न्यसेद् विचक्राय, स्वाहा बाह्येऽपसव्यतः ॥६४॥

१६०१ भूतान्तं बिन्दुसंयुक्तं, तन्मध्ये न्यस्य चिन्तयेत् । ८३६
नमो जिणाणिमत्याद्यै-रों पूर्वैर्वेष्टयेद्बहिः ॥६५॥

१६०२ अष्टपत्रेऽम्बुजे ध्याये-दात्मानं दीप्रतेजसम् ॥८३७
प्रणवाद्यस्य मन्त्रस्य, वर्णान् पत्रेषु च क्रमात् ॥६६॥

१६०३ पूर्वाशाभिमुखः पूर्व-मधिकृत्यादिमण्डलम् ।
एकादशशतान्यष्टा-क्षरं मन्त्रं जपेत्ततः ॥६७॥८३८

१—अत्राभिहिताः ६०—६५ श्लोकाः अनुभवसिद्धमन्त्रद्वात्रिंशिकायां प्रथमेऽधिकारे ९—१४ श्लोकाः ॥

२—मध्ये धिमूर्धानं—संपू. ॥ द्विपार्श्वप्रणवद्वन्द्वं, प्रान्तयोर्मायया वृतम् ।
सोऽहंमध्येऽधिमूर्धानं अर्हँकारं विचिन्तयेत् ॥११॥
इति भद्रगुप्ताचार्यविरचितायाम् अनुभवसिद्धमन्त्रद्वात्रिंशिकायाम् ।
अत्र 'ऽधिमूर्धानम्' इति पाठः समीचीन 'आहोस्विद्' 'विमुर्धानम्' इति पाठः समीचीन इति सुधीभिः स्वयमेव विचारणीयम् ॥

३—अर्हम्लैँकारं विचिन्तयेत् ॥६२॥ ह्रीँ ॐ ॐ स अर्हम्लैँ—हँ ॐ ॐ ह्रीँ—संपू. ॥ ४—न्यसेद्—मु. ॥

१६०४ पूर्वाशानुक्रमादेव-मुद्दिश्यान्यदलान्यपि ।
अष्टरात्रं जपेद्योगी, सर्वप्रत्यूहशान्तये ॥६८॥८३९

१६०५ अष्टरात्रे व्यतिक्रान्ते, कमलस्यास्य वर्तिनः ।
निरूपयति पत्रेषु, वर्णानेताननुक्रमम् ॥६९॥८४०

१६०६ भीषणाः सिंहमातङ्ग-रक्षः प्रभृतयः क्षणात् । ८४१
शाम्यन्ति व्यन्तराश्चान्ये, ध्यानप्रत्यूहहेतवः ॥७०॥

१६०७ मन्त्रः प्रणवपूर्वोऽयं, फलमैहिकमिच्छुभिः । ८४२
ध्येयः प्रणवहीनस्तु, निर्वाणपदकाङ्क्षिभिः ॥७१॥

१६०८ चिन्तयेदन्यमप्येनं, मन्त्रं कर्मौघशान्तये । ८४३
स्मरेत्सत्त्वोपकाराय, विद्यां तां पापभक्षिणीम् ॥७२॥

१६०९ प्रसीदति मनः सद्यः, पापकालुष्यमुज्झति ।
प्रभावातिशयादस्या, ज्ञानदीपः प्रकाशते ॥७३॥ ८४४

१६१० ज्ञानवद्भिः समाम्नातं, वज्रस्वाम्यादिभिः स्फुटम् ।
विद्यावादात्समुद्धृत्य, बीजभूतं शिवश्रियः ॥७४॥८४५

१६११ जन्मदावहुताशस्य, प्रशान्तिनववारिदम् । ८४६
गुरूपदेशाद्विज्ञाय, सिद्धचक्रं विचिन्तयेत् ॥७५॥

१६१२ नाभिपद्मे स्थितं ध्याये-दकारं विश्वतोमुखम् । ।८४७
सिवर्णं मस्तकाम्भोजे, आकारं वदनाम्बुजे ॥७६॥

१६१३ उकारं हृदयाम्भोजे, साकारं कण्ठपङ्कजे । ८४८
सर्वकल्याणकारीणि, बीजान्यन्यान्यपि स्मरेत् ॥७७॥

१–आचार्य श्री भद्रगुप्तसूरिविरचितायाम् अनुभवसिद्धमन्त्रद्वात्रिंशिकायां प्रथमेऽधिकारेऽपि ॥१५॥ श्लोकोऽयं विद्यते॥

१६१४ श्रुतसिन्धुसमुद्भूत-मन्यदप्यक्षरं पदम् ।
अशेषं ध्यायमानं स्या-न्निर्वाणपदसिद्धये ॥७८॥८४९

१६१५ [1]वीतरागो भवेद्योगी, यत्किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥८५०
तदेव ध्यानमाम्नात-मतोऽन्ये ग्रन्थविस्तराः ॥७९॥

१६१६ एवं च मन्त्रविद्यानां, वर्णेषु च पदेषु च । ।८५१
[2]विश्लेषं क्रमशः कुर्या-[3]ल्लक्ष्म्याभावोपपत्तये ॥८०॥

१६१७ इति गणधरधुर्याविष्कृतादुद्धृतानि,
प्रवचनजलराशेस्तत्त्वरत्नान्यमूनि ।
हृदयमुकुरमध्ये धीमतामुल्लसन्तु,
प्रचितभवशतोत्थक्लेशनिर्नाशहेतोः ॥८१॥८५२

१–वीतरागा [4]भवन् योगी यत् किञ्चिदपि चिन्तयेत् ।
तदेव ध्यानमाम्नातमतो[5]ऽन्येग्रंथविस्तराः ॥ [ ]

२–विश्लेषः–मु. ॥

३–कुर्याल्लक्ष्मीभावो० मु. । ल्लक्षाभावो० इति मु. मध्ये पाठान्तरम्. ॥

४–भवेत्–मु. ॥ ५–मन्ये ग्रन्थस्य विस्तराः–शां. ॥

॥ इति अष्टमप्रकाशः ॥

卐

॥ अथ नवमप्रकाशः ॥

१६१८ मोक्षश्रीसम्मुखीनस्य, विध्वस्ताखिलकर्मणः।
चतुर्मुखस्य निःशेष-भुवनाभयदायिनः ॥१॥८५३

१६१९ इन्दुमण्डलसंकाश-च्छत्रत्रितयशालिनः।
लसद्भामण्डलाभोग-विडम्बितविवस्वतः ॥२॥८५४

१६२० दिव्यदुन्दुभिनिर्घोष-गीतसाम्राज्यसंपदः।
रणद्द्विरेफझङ्कार-मुखराशोकशोभिनः ॥३॥८५५

१६२१ सिंहासननिषण्णस्य, वीज्यमानस्य चामरैः।
सुरासुरशिरोरत्न-दीप्रपादनखद्युतेः ॥४॥८५६

१६२२ दिव्यपुष्पोत्कराकीर्णा-सङ्कीर्णपरिषद्भुवः।
उत्कन्धरैर्मृगकुलैः, पीयमानकलध्वनेः ॥५॥८५७

१६२३ शान्तवैरेभसिंहादि-समुपासितसन्निधेः।
प्रभोः समवसरण-स्थितस्य परमेष्ठिनः ॥६॥८५८

१६२४ सर्वातिशययुक्तस्य, केवलज्ञानभास्वतः।
अर्हतो रूपमालम्ब्य, ध्यानं पदस्थमुच्यते ॥७॥८५९

१६२५ रागद्वेषमहामोह-विकारैरकलङ्कितम्।
शान्तं कान्तं मनोहारि, सर्वलक्षणलक्षितम् ॥८॥८६०

१६२६ तीर्थिकैरपरिज्ञात-योगमुद्रामनोरमम्।
अक्ष्णोरमन्दमानन्द-निःस्यन्दं दददद्भुतम् ॥९॥८६१

१–इत आरभ्य भगवतोऽर्हतोऽष्टौ प्रातिहार्याणि वर्णितानि। वीतरागस्तोत्रपञ्चमप्रकाशादिषु बहुषु ग्रन्थेषु प्रातिहार्यवर्णनमस्ति ॥

१६२७ जिनेन्द्रप्रतिमारूप-मपि निर्मलमानसः । ८६२
निर्निमेषदृशा ध्यायन् , रूपस्थध्यानवान् भवेत् ॥१०॥

१६२८ योगी चाभ्यासयोगेन, तन्मयत्वमुपागतः ।
सर्वज्ञीभूतमात्मान-मवलोकयति स्फुटम् ॥११॥८६३

१६२९ सर्वज्ञो भगवान् योऽय-महमेवास्मि स ध्रुवम् ।
एवं तन्मयतां याति, सर्ववेदीति मन्यते ॥१२॥८६४

१६३० वीतरागो विमुच्येत, वीतरागं विचिन्तयन् । ८६५
रागिणं तु समालम्ब्य, रागी स्यात्क्षोभणादिकृत्¹ ॥१३॥

१६३१ नासद्ध्यानानि सेव्यानि, कौतुकेनापि किन्त्विह ।८६६
स्वनाशायैव जायन्ते, सेव्यमानानि तानि यत् ॥१४॥

१६३२ सिध्यन्ति सिद्धयः सर्वाः, स्वयं मोक्षावलम्बिनाम् ।८६७
संदिग्धा सिद्धिरन्येषां, स्वार्थभ्रंशस्तु निश्चितः ॥१५॥

१—उ०—येन येन हि भावेन, युज्यते यन्त्रवाहकः ।
तेन तन्मयतां याति, विश्वरूपे मणिर्यथा ॥१॥ [ ]

॥ इति नवमप्रकाशः ॥

卐

॥ अथ दशमप्रकाशः ॥

१६३३ अमूर्त्तस्य चिदानन्द-रूपस्य परमात्मनः । ८६८
निरञ्जनस्य सिद्धस्य, ध्यानं स्याद्रूपवर्जितम् ॥१॥

१६३४ इत्यजस्रं स्मरन् योगी, तत्स्वरूपावलम्बनः ।
तन्मयत्वमवाप्नोति, ग्राह्यग्राहकवर्जितम् ॥२॥८६९

१६३५ अनन्यशरणीभूय, स तस्मिन् लीयते तथा । ८७०
ध्यातृध्यानोभयाभावे, ध्येयेनैक्यं यथा व्रजेत् ॥३॥

१६३६ सोऽयं समरसीभाव-स्तदेकीकरणं मतम् ।
आत्मा यदपृथक्त्वेन, लीयते परमात्मनि ॥४॥८७१

१६३७ अलक्ष्यं लक्ष्यसंबन्धात्[१], स्थूलात्सूक्ष्मं विचिन्तयेत् ।
सालम्बाच्च निरालम्बं, तत्त्ववित्तत्त्वमञ्जसा ॥५॥८७२

१६३८ एवं चतुर्विधध्याना-मृतमग्नं मुनेर्मनः[२] ।
साक्षात्कृतजगत्तत्त्वं, विधत्ते शुद्धिमात्मनः ॥६॥८७३

१६३९ आज्ञापायविपाकानां, संस्थानस्य[३] च चिन्तनात् ।
इत्थं वा ध्येयभेदेन, धर्म्यं ध्यानं चतुर्विधम् ॥७॥८७४

१६४० आज्ञां यत्र पुरस्कृत्य, सर्वज्ञानामबाधिताम् ।
तत्त्वतश्चिन्तयेदर्था-स्तदाज्ञाध्यानमुच्यते ॥८॥८७५

१६४१ सर्वज्ञवचनं सूक्ष्मं, हन्यते यन्न हेतुभिः ।
तदाज्ञारूपमादेयं, न मृषाभाषिणो जिनाः ॥९॥८७६

१६४२ आज्ञा स्यादाप्तवचनं, सा द्विधैव व्यवस्थिता ।
आगमः[४] प्रथमा ताव-द्धेतुवादोऽपरा पुनः ॥१॥७६६॥

१–लक्ष्यसं. खं. संपू. ॥ २–मग्नमुने. खं. ॥ ३–स्य विचिन्त॰ शां. ॥
४–आगम प्रथमा. शां. खं. ॥

१६४३ शब्दादेव पदार्थानां, प्रतिपत्तिकृदागमः ।
प्रमाणान्तरसंवादा–द्धेतुवादो निगद्यते ॥२॥७६७॥

१६४४ द्वयोरप्यनयोस्तुल्यं, प्रामाण्यमविगानतः ।
[1]अदुष्टकारणारब्धं, प्रमाणमिति लक्षणात् ॥३॥७६८॥

१६४५ दोषा रागद्वेषमोहाः संभवन्ति न तेऽर्हति ।
अदुष्टहेतुसंभूतं, तत्प्रमाणं वचोऽर्हताम् ॥४॥७६९॥

१६४६ नयप्रमाणसंसिद्धं, पौर्वापर्याविरोधि च !
अप्रतिक्षेप्यमपरै–र्बलिष्ठैरपि शासनैः ॥५॥७७०॥

१६४७ अङ्गोपाङ्गप्रकीर्णादि–बहुभेदापगाम्बुधिम् ।
अनेकातिशयप्राज्य–साम्राज्यश्रीविभूषितम् ॥६॥७७१॥

१६४८ दुर्लभं दूरभव्यानां भव्यानां सुलभं भृशम् ।
गणिपिटकतयोच्चै–र्नित्यं स्तुत्यं नरामरैः ॥७॥७७२॥

१६४९ एवमाज्ञां समालम्ब्य, स्याद्वादन्याययोगतः ।
द्रव्यपर्यायरूपेण, नित्यानित्येषु वस्तुषु ॥८॥७७३॥

१६५० स्वरूपपररूपाभ्यां, सदसद्रूपशालिषु ।
यः स्थिरः प्रत्ययो ध्यानं, तदाज्ञाविचयाह्वयम् ॥९॥७७४॥

१६५१ रागद्वेषकषायाद्यै-र्जायमानान् विचिन्तयेत् ।
यत्रापायांस्तदपाय-विचयध्यानमिष्यते ॥१०॥८७७

१६५२ ऐहिकामुष्मिकापाय-परिहारपरायणः ।
ततः प्रतिनिवर्तेत, समन्तात् पापकर्मणः ॥११॥८७८

१–तत्रापूर्वार्थ विज्ञानं निश्चितं बाधवर्जितम् ।
अदुष्टकारणारब्धं प्रमाणं लोकसम्मतम् ॥ ”
इति मीमांसकानां प्रसिद्धः प्राचीनः श्लोकः ।

१६५३ अस्पृष्टजिनमार्गाणा–मविज्ञातपरात्मनाम् ।
अपरामृष्टयन्तीना–मपाया: स्युः सहस्रशः ॥१॥७७५॥

१६५४ मया मोहान्धतमसा विवशीकृतचेतसा ।
किं किं नाकारि कलुषं, कस्को ऽपायोऽप्यवापि न ॥२॥७७६॥

१६५५ यद्यद् दुखं नारकेषु, तिर्यक्षु मनुजेषु च ।
मया प्रापि प्रमादोऽयं, ममैव हि विचेतसः ॥३॥७७७॥

१६५६ प्राप्यापि परमां बोधिं, मनोवाक्कायकर्मजैः ।
दुश्चेष्टितैर्मयैवायं, शिरसि ज्वालितोऽनलः ॥४॥७७८॥

१६५७ स्वाधीने मुक्तिमार्गेऽपि, कुमार्गपरिमार्गणैः ।
अहो आत्मंस्त्वयैवैष, स्वात्माऽपायेषु पातितः ॥५॥७७९॥

१६५८ यथा प्राप्तेऽपि सौराज्ये, भिक्षां भ्राम्यति बालिशः ।
आत्मायत्ते तथा मोक्षे, भवाय भ्रान्तवानसि ॥६॥७८०॥

१६५९ इत्यात्मनः परेषां च, ध्यात्वाऽपायपरंपराम् ।
अपायविचयं ध्यान–मधिकुर्वीत योगवित् ॥७॥७८१॥

१६६० प्रतिक्षणसमुद्भूतो, यत्र कर्मफलोदयः । ८७९
चिन्त्यते चित्ररूपः स, विपाकविचयो मतः ॥१२॥

१–मायामोहा. शां. विना ॥
२–तमसविव शी. संपू. विना ॥ ३–नर० शां. ॥
४–“प्राप्यापि तव सम्बोधिं मनोवाक्कायकर्मजैः । दुश्चेष्टितैर्मया नाथ ! शिरसि ज्वालितोऽनलः ॥१६।८॥” इति वीतरागस्तोत्रे ॥
५–मुक्तिमार्गे शां. ॥ ६–आत्मंस्त्वयैवायं शां. ॥

१६६१ या संपदाऽर्हतो या च, विपदाऽऽनारकात्मनः ।
एकातपत्रता तत्र, पुण्यापुण्यस्य कर्मणः ॥१३॥७८०

१६६२ विपाकः फलमाम्नातः, कर्मणां स शुभाशुभः ।
द्रव्यक्षेत्रादिसामग्र्या, चित्ररूपो[1]ऽनुभूयते ॥१॥७८२॥

१६६३ शुभस्तत्राङ्गनामाल्य-खाद्यादिद्रव्यभोगतः ।
अशुभस्त्वहिशस्त्राग्नि-विषादिभ्योऽनुभूयते ॥२॥७८३॥

१६६४ क्षेत्रे सौधविमानोप-वनादौ वसनाच्छुभः ।
स्मशानजाङ्गलारण्य-प्रभृतावशुभः पुनः ॥३॥७८४॥

१६६५ काले त्वशीतलानुष्णे, वसन्तादौ रतेः शुभः ।
उष्णे शीते ग्रीष्मे[2] हेम-न्तादौ भ्रमणतोऽशुभः ॥४॥७८५॥

१६६६ मनःप्रसाद-सन्तोषा-दिभावेषु शुभो भवेत् ।
क्रोधाहङ्काररौद्रत्वा-दिभावेष्वशुभः पुनः ॥५॥७८६॥

१६६७ सुदेवत्वभोगभूमि-मनुष्यादिभवे शुभः ।
कुमर्त्यतिर्यङ्नरका-दिभवेष्वशुभः पुनः ॥६॥७८७॥

अपिच

१६६८ उदयक्षयोपशमोपशमाः[3] कर्मणां भवन्त्यत्र ।
द्रव्यं क्षेत्रं कालं भावं च भव च संप्राप्य ॥७॥७८८॥

१-चित्रभूतो शां. ॥ २-ग्रीष्महेमन्तादौ शां. खं. संपू. ॥

३-"उदय-क्खय-क्खओवसमोवसमा जं च कम्मुणो भणिया ।
दव्वं खेत्तं कालं भवं च भावं च संपप्प ॥५७२॥"

—इति विशेषावश्यक भाष्ये ॥

१६६९ इति द्रव्यादिसामग्री-योगात्कर्माणि देहिनाम् ।
स्वं स्वं फलं प्रयच्छन्ति, तानि त्वष्टैव तद्यथा ॥८॥७८९॥

१६७० जन्तोः सर्वज्ञरूपस्य, ज्ञानमाव्रियते सदा ।
येन चक्षुःपटेनेव, ज्ञानावरणकर्म तत् ॥९॥७९०॥

१६७१ मतिश्रुतावधिमनः-पर्यायाः[1] केवलं तथा ।
यदाव्रियन्ते ज्ञानानी-त्येतज्ज्ञानावृतेः फलम् ॥१०॥७९१॥

१६७२ पञ्चनिद्रा दर्शनानां, चतुष्कस्यावृतिश्च या ।
दर्शनावरणीयस्य, विपाकः कर्मणः स तु ॥११॥७९२॥

१६७३ यथा दिदृक्षुः स्वाम्यत्र, प्रतीहार[2]निरोधतः ।
न पश्यति स्वमप्येवं, दर्शनावरणोदयात् ॥१२॥७९३॥

१६७४ मधुलिप्तासिधाराग्रा-स्वादाभं वेद्यकर्म यत् ।
सुखदुःखानुभवनस्वभावं परिकीर्तितं ॥१३॥७९४॥

१६७५ सुरापाणसमं प्राज्ञा, मोहनीयं प्रचक्षते ।
यदनेन विमूढात्मा, कृत्याकृत्येषु मुह्यति ॥१४॥७९५॥

१६७६ तत्रापि दृष्टिमोहाख्यं, मिथ्यादृष्टिविपाककृत् ।
चारित्रमोहनीयं तु, विरतेः प्रतिषेधनम् ॥१५॥७९६॥

१६७७ नृतिर्यङ्नारकामर्त्य-भेदादायुश्चतुर्विधम् ।
स्वस्वजन्मनि जन्तूनां, धारकं गुप्तिसन्निभम् ॥१६॥७९७॥

१६७८ गतिजात्यादिवैचित्र्य-कारि चित्रकरोपमम् ।
नामकर्मविपाकोऽस्य, शरीरेषु शरीरिणाम् ॥१७॥७९८॥

१-पर्ययं शां. ॥ २-प्रति. मु. ॥

१६७९ उच्चैर्नीचैर्भवेद्गोत्रं, कर्मोच्चैर्नीचगोत्रकृत् ।
क्षीरभाण्डसुराभाण्ड-भेदकारि कुलालवत् ॥१८॥७९९॥

१६८० दानादिलब्धयो येन, न फलन्ति विबाधिताः ।
तदन्तरायं कर्म स्या-द्भाण्डागारिकसन्निभम् ॥१९॥८००॥

१६८१ इति मूलप्रकृतीनां, विपाकास्तान् विचिन्वतः ।
विपाकविचयं, नाम, धर्मध्यानं प्रवर्तते ॥२०॥८०१॥

१६८२ अनाद्यन्तस्य लोकस्य, स्थित्युत्पत्तिव्ययात्मनः ।
आकृतिं चिन्तयेद्यत्र, संस्थानविचयः स तु ॥१४॥८८१॥

१६८३ नानाद्रव्यगतानन्त-पर्यायपरिवर्तने[2] ।
सदा सक्तं मनो नैव, रागाद्याकुलतां व्रजेत् ॥१५॥८८२॥

१६८४ संस्थानविचयो लोक-भावनायां प्रपञ्चितः[3] ।
तन्नेह वर्ण्यते भूयः, पुनरुक्तत्वभीरुभिः ॥१॥८०२॥

१६८५ अथ लोकभावनायाः, संस्थानविचयस्य च ।
को नाम भेदो येनोभौ, विभिन्नौ परिकीर्तितौ ॥२॥८०३॥

१६८६ उक्तमेतद्यथा चिन्ता-मात्रकं लोकभावना ।
स्थिरा तु लोकादिमतिः, संस्थानध्यानमुच्यते ॥३॥८०४॥

१६८७ धर्मध्याने भवेद्भावः, क्षायोपशमिकादिकः । ८८३
लेश्याः क्रमविशुद्धाः स्युः, पीतपद्मसिताः पुनः ॥१६॥

१–०रायकर्म हे. ॥ २–०वर्तनात् मु. ॥
३–प्रकाश ४–पृष्ठ १४४ तः १४५ ॥

१६८८ अस्मिन्नितान्तवैराग्य-व्यतिषङ्गतरङ्गिते । ८८४
जायते देहिनां सौख्यं स्वसंवेद्यमतीन्द्रियम्' ॥१७॥

१६८९ त्यक्तसङ्गास्तनुं त्यक्त्वा, धर्मध्यानेन योगिनः ।
ग्रैवेयकादिस्वर्गेषु, भवन्ति त्रिदशोत्तमाः ॥१८॥८८५

१६९० महामहिमसौभाग्यं, शरच्चन्द्रनिभप्रभम् ।
प्राप्नुवन्ति वपुस्तत्र, स्रग्भूषाम्बरभूषितम् ॥१९॥८८६

१६९१ विशिष्टवीर्यबोधाढ्यं, कामार्तिज्वरवर्जितम् ।
निरन्तरायं सेवन्ते, सुखं चानुपमं चिरम् ॥२०॥८८७

१६९२ इच्छासंपन्नसर्वार्थ-मनोहारि सुखामृतम् ।
निर्विघ्नमुपभुञ्जाना, गतं जन्म न जानते ॥२१॥८८८

१६९३ दिव्यभोगावसाने च, च्युत्वा त्रिदिवतस्ततः ।
उत्तमेन शरीरेणा-वतरन्ति महीतले ॥२२॥८८९

१६९४ दिव्यवंशे समुत्पन्ना, नित्योत्सवमनोरमान् ।
भुञ्जते विविधान् भोगा-नखण्डितमनोरथाः ॥२३॥८९०

१६९५ ततो विवेकमाश्रित्य, विरज्याशेषभोगतः ।
ध्यानेन ध्वस्तकर्माणः, प्रयान्ति पदमव्ययम् ॥२४॥८९१

उ०—अलौल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं, गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पम् ।
कान्तिः प्रसादः स्वरसौम्यता च, योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नम् ॥१॥

[ ]

॥ इति दशमप्रकाशः ॥

卐

॥ अथ एकादशप्रकाशः ॥

१६९६ [१]स्वर्गापवर्गहेतुर्धर्मध्यानमिति कीर्तितं तावत् ।
अपवर्गैकनिदानं शुक्लमतः कीर्त्यतेध्यानम् ॥१॥८९२

१६९७ इदमादिमसंहनना एवालं पूर्ववेदिनः कर्तुम् । ८९३
स्थिरतां न याति चित्तं कथमपि यत्स्वल्पसत्त्वानाम् ॥२॥

१६९८ धत्ते न खलु स्वास्थ्यं, ८९४
व्याकुलितं तनुमतां मनो विषयैः ।
शुक्लध्याने तस्मान्नास्त्यधिकारोऽल्पसाराणाम्* ॥३॥

१६९९ अनवच्छित्त्याम्नायः समागतोऽस्येति कीर्त्यतेऽस्माभिः
दुष्करमप्याधुनिकैः शुक्लध्यानं यथाशास्त्रम् ॥४॥

१७०० [२]ज्ञेयं नानात्वश्रुतविचारमैक्यश्रुताविचारं च । ८९६
सूक्ष्मक्रियमुत्सन्नक्रियमिति भेदैश्चतुर्धा तत् ॥५॥

१७०१ एकत्र [३]पर्ययाणां[४] विविधनयानुसरणं श्रुताद् द्रव्ये ।
अर्थव्यञ्जनयोगान्तरेषु संक्रमणयुक्तमाद्यं तत् ॥६॥८९७

---

*—उ०—छिन्ने भिन्ने हते दग्धे, देहे स्वमपि दूरगम ।
प्रपश्यन् वर्षवातादि—दुःखैरपि न कम्पते ॥१॥
न पश्यति तदा किञ्चि—न्न शृणोति न जिघ्रति ।
स्पष्टं किञ्चिन्न जानाति, लेप्यनिर्वृत्तमूर्तिवत् ॥२॥ [ ]

१—तुलना—ध्यानशतक श्लोक ९३—९४ ॥ २—तत्त्वार्थसूत्र ९—३७ तः ९—४६ ॥ ३—ध्यानशतकश्लोक ७७—७८ ॥ ४—पर्यायाणां—हे. ॥

१७०२ [1]एवं श्रुतानुसारादेकत्ववितर्कमेकपर्याये ।
अर्थव्यञ्जनयोगान्तरेष्वसंक्रमणमन्यत्तु ॥७॥८९८

१७०३ [2]निर्वाणगमनसमये, केवलिनो दरनिरुद्धयोगस्य ।
सूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति, तृतीयं कीर्तितं शुक्लम् ॥८॥८९९

१७०४ [3]केवलिनः शैलेशीगतस्य शैलवदकम्पनीयस्य ।
उत्सन्नक्रियमप्रतिपाति तुरीयं परमशुक्लम् ॥९॥९००

१७०५ [4]एकत्रियोगभाजामाद्यं स्यादपरमेकयोगानाम् ।
तनुयोगिनां तृतीयं निर्योगाणां चतुर्थं तु ॥१०॥९०१

१७०६ [5]छद्मस्थितस्य यद्वन्मनः स्थिरं ध्यानमुच्यते तज्ज्ञैः ।
निश्चलमङ्गं तद्वत्केवलिनां कीर्तितं ध्यानम् ॥११॥९०२

१७०७ [6]पूर्वाभ्यासाज्जीवोपयोगतः कर्मजरणहेतोर्वा ।९०३
शब्दार्थबहुत्वाद्वा जिनवचनाद्वाऽप्ययोगिनोध्यानम् ॥१२

१७०८ आद्ये श्रुतावलम्बनपूर्वे पूर्वश्रुतार्थसंबन्धात् । ९०४
पूर्वधराणां छद्मस्थयोगिनां प्रायशो ध्याने ॥१३॥

१७०९ सकलालम्बनविरहप्रथिते द्वे त्वन्तिमे समुद्दिष्टे ।
निर्मलकेवलदृष्टिज्ञानानां क्षीणदोषाणाम् ॥१४॥९०५

१-तुलना ध्यानश०-७९-८० ॥ २-ध्यानश०-८१ ॥
३-ध्यानश०-८२ ॥ ४-ध्यानश०-८३ ॥ ५-ध्यानश०-८४ ॥
६-ध्यानश०-८५-८६ ॥

१७१० तत्र श्रुताद् गृहीत्वैकमर्थमर्थाद् व्रजेच्छब्दम् । ९०६
शब्दात् पुनरप्यर्थं योगाद्योगान्तरं च सुधीः ॥१५॥

१७११ संक्रामत्यविलम्बितमर्थप्रभृतिषु यथा किल ध्यानी ।९०७
व्यावर्तते स्वयमसौ पुनरपि तेन प्रकारेण ॥१६॥

१७१२ इति नानात्वे निशिताभ्यासः संजायते यदा योगी ।
आविर्भूतात्मगुणस्तदैकताया भवेद्योग्यः ॥१७॥९०८

१७१३ उत्पादस्थितिभङ्गादिपर्ययाणां यदेकयोगः सन् । ९०९
ध्यायति पर्ययमेकं तत्स्यादेकत्वमविचारम् ॥१८॥

१७१४ [2]त्रिजगद्विषयं ध्यानादणुसंस्थं धारयेत् क्रमेण मनः ।९१०
विषमिव सर्वांगगतं मन्त्रबलान्मान्त्रिको दंशे ॥१९॥

१७१५ अपसारितेन्धनभरः शेषः स्तोकेन्धनोऽनलो ज्वलितः ।
तस्मादपनीतो वा निर्वाति यथा मनस्तद्वत् ॥२०॥९११

१७१६ ज्वलति ततश्च ध्यानज्वलने भृशमुज्ज्वले यतीन्द्रस्य ।
निखिलानि विलीयन्ते क्षणमात्राद् घातिकर्माणि ॥२१॥

१७१७ ज्ञानावरणीयं दृष्टयावरणीयं च मोहनीयं च । ९१३
विलयं प्रयान्ति सहसा सहान्तरायेण कर्माणि ॥२२॥

१७१८ संप्राप्य केवलज्ञानदर्शने दुर्लभे ततो योगी । ९१४
जानाति पश्यति तथा लोकालोकं यथावस्थम् ॥२३॥

१-पर्यायाणां खां. हे. संपू. ॥
२-तुलना-ध्यानशतक गाथा ७० तः ७४ ॥

१७१९ देवस्तदा स भगवान् सर्वज्ञः सर्वदर्श्यनन्तगुणः ।
विहरत्यवनीवलयं सुरासुरनरोरगैः प्रणतः ॥२४॥९१५

१७२० वाग्ज्योत्स्नयाऽखिलान्यपि
विबोधयति भव्यजन्तुकुमुदानि ।
उन्मूलयति क्षणतो मिथ्यात्वं द्रव्यभावगतम् ॥२५॥९१६

१७२१ तन्नामग्रहमात्रादनादिसंसारसंभवं दुःखम् ।
भव्यात्मनामशेषं परिक्षयं याति सहसैव ॥२६॥९१७

१७२२ अपि कोटिशतसङ्ख्याः समुपासितुमागताः सुरनराद्याः ।
क्षेत्रे योजनमात्रे मान्ति तदाऽस्य प्रभावेन ॥२७॥९१८

१७२३ त्रिदिवौकसो मनुष्यास्तिर्यञ्चोऽन्येऽप्यमुष्य बुध्यन्ते ।
निजनिजभाषानुगतं वचनं धर्मावबोधकरम् ॥२८॥९१९

१७२४ आयोजनशतमुग्रा रोगाः शाम्यन्ति तत्प्रभावेन । ९२०
उदयिनि शीतमरीचाविव तापरुजः क्षितेः परितः ॥२९॥

१७२५ मारीतिदुर्भिक्षातिवृष्ट्यनावृष्टिडमरवैराणि । ९२१
न भवन्त्यस्मिन् विहरति सहस्ररश्मौ तमांसीव ॥३०॥

१७२६ मार्त्तण्डमण्डलश्रीविडम्बि भामण्डलं विभोः परितः ।
आविर्भवत्यनुवपुः प्रकाशयत्सर्वतोऽपि दिशः ॥३१॥

१७२७ संचारयन्ति विकचान्यनुपादन्यासमाशु कमलानि ।९२३
भगवति विहरति तस्मिन् कल्याणीभक्तयो देवाः ॥३२॥

१७२८ अनुकूलो वाति मरुत् प्रदक्षिणं यान्त्यमुष्य शकुनाश्च ।
तरवोऽपि नमन्ति भवन्त्यधोमुखाः कण्टकाश्च तदा ॥३३॥

१-प्रभावेण-मु. ॥

१७२९ आरक्तपल्लवोऽशोकपादपः स्मेरकुसुमगन्धाढ्यः । ९२५
प्रकृतस्तुतिरिव मधुकरविरुतैर्विलसत्युपरि तस्य ॥३४॥

१७३० षडपि समकालमृतवो भगवन्तं ते तदोपतिष्ठन्ते ।
स्मरसाहस्यककरणप्रायश्चित्तं ग्रहीतुमिव ॥३५॥ ९२६

१७३१ अस्य पुरस्तान्निनदन् विजृम्भते दुन्दुभिर्नभसि तारम् ।
कुर्वाणो निर्वाणप्रयाणकल्याणमिव सद्यः ॥३६॥ ९२७

१७३२ पञ्चापि चेन्द्रियार्थाः क्षणान्मनोज्ञीभवन्ति तदुपान्ते ।
को वा न गुणोत्कर्षं सविधे महतामवाप्नोति ॥३७॥९२८

१७३३ अस्य नखा रोमाणि च वर्धिष्णून्यपि न हि प्रवर्धन्ते ।
भवशतसंचितकर्मच्छेदं दृष्ट्वेव भीतानि ॥३८॥ ९२९

१७३४ शमयन्ति तदभ्यर्णे रजांसि गन्धजलवृष्टिभिर्देवाः ।
उन्निद्रकुसुमवृष्टिभिरशेषतः सुरभयन्ति भुवम् ॥३९॥९३०

१७३५ छत्रत्रयी पवित्रा विभोरुपरि भक्तितस्त्रिदशराजैः ।
गङ्गास्रोतस्त्रितयीव धार्यते मण्डलीकृत्य ॥४०॥ ९३१

१७३६ अयमेक एव नः प्रभुरित्याख्यातुं बिडौजसोन्मितः ।
अङ्गुलिदण्ड इवोच्चैश्चकास्ति रत्नध्वजस्तस्य ॥४१॥९३२

१७३७ अस्य शरदिन्दुदीधितिचारूणि च चामराणि धूयन्ते ।
वदनारविन्दसंपातिराजहंसभ्रमं दधति ॥४२॥ ९३३

१–स्मरसाहाय्यककरणे–मु. । कर्णे–खं. ॥

१७३८ प्राकारास्त्रय उच्चैर्विभान्ति समवसरणस्थितस्यास्य ।
कृतविग्रहाणि सम्यक्चारित्रज्ञानदर्शनानीव ॥४३॥ ९३४

१७३९ चतुराशावर्तिजनान् युगपदिवानुग्रहीतुकामस्य । ९३५
चत्वारि भवन्ति मुखान्यङ्गानि च धर्ममुपदिशतः ॥४४॥

१७४० अभिवन्द्यमानपादः सुरासुरनरोरगैस्तदा भगवान् । ९३६
सिंहासनमधितिष्ठति भास्वानिव पूर्वगिरिशृङ्गम् ॥४५॥

१७४१ तेजःपुञ्जप्रसरप्रकाशिताशेषदिक्कमस्य तदा ।
त्रैलोक्यचक्रवर्तित्वचिह्नमग्रे भवति चक्रम् ॥४६॥ ९३७

१७४२ [1]भुवनपतिविमानपतिज्योतिःपतिवानमन्तराः सविधे ।
तिष्ठन्ति समवसरणे जघन्यतः कोटिपरिमाणाः ॥४७॥

१७४३ तीर्थंकरनामसंज्ञं न यस्य कर्मास्ति सोऽपि योगबलात् ।
उत्पन्नकेवलः सन् सत्यायुषि बोधयत्युर्वीम् ॥४८॥९३९

१७४४ संपन्नकेवलज्ञानदर्शनोऽन्तर्मुहूर्त्तशेषायुः ।
अर्हति योगी ध्यानं तृतीयमपि कर्तुमचिरेण ॥४९॥९४०

१७४५ आयुःकर्मसकाशादधिकानि स्युर्यदाऽन्यकर्माणि ।
तत्साम्याय तदोपक्रमेत योगी समुद्घातम् ॥५०॥९४१

१७४६ दण्डकपाटे मन्थानकं च समयत्रयेण निर्माय ।
तुर्ये समये लोकं निःशेषं पूरयेद्योगी ॥५१॥ ९४२

१–भुवनपतिज्योतिःपति विमानपति–मु. ॥

१७४७ समयैस्ततश्चतुर्भिर्निवर्तते लोकपूरणादस्मात् ।[1]
विहितायुःसमकर्मा ध्यानी प्रातिलोममार्गेण ॥५२॥९४३
१७४८ श्रीमानचिन्त्यवीर्यः शरीरयोगेऽथ बादरे स्थित्वा ।९४४
अचिरादेव हि निरुणद्धि बादरौ वाङ्मनसयोगौ ॥५३॥
१७४९ सूक्ष्मेण काययोगेन काययोगं स बादरं [2]रुन्ध्यात् ।९४५
तस्मिन्ननिरुद्धे सति शक्यो रोद्धुं न सूक्ष्मतनुयोगः ॥[4]५४॥
१७५० वचनमनोयोगयुगं सूक्ष्मं निरुणद्धि सूक्ष्मतनुयोगात् ।
विदधाति ततो ध्यानं सूक्ष्मक्रियमसूक्ष्मतनुयोगम् ॥५५॥
१७५१ तदनन्तरं समु[3]त्सन्नक्रियमाविर्भवेदयोगस्य ।
अस्यान्ते क्षीयन्ते त्वघातिकर्माणि चत्वारि ॥५६॥९४७
१७५२ [5]लघुवर्णपञ्चकोद्गिरणतुल्यकालामवाप्य शैलेशीम् ।
क्षपयति युगपत् परितो वेद्यायुर्नामगोत्राणि ॥५७॥९४८
१७५३ औदारिकतैजसकार्मणानि संसारमूलकरणानि । ९४९
हित्वेह ऋजुश्रेण्या समयेनैकेन याति लोकान्तम् ॥५८॥

---

१ उ०—औदारिकप्रयोक्ता प्रथमाष्टमसमयोरसाविष्टः ।
मिश्रौदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठद्वितीयेषु ॥१॥
कार्मणशरीरयोगी चतुर्थके पञ्चमे तृतीये च ।
समयत्रयेऽपि तस्मिन्, भवत्यनाहारको नियमात् ॥२॥
[प्रशमरतौ २७६—२७७]

२—रुध्यात्—शां. ॥ ३—समुच्छिन्न०—मु ॥

४—तुलना—प्रशमरति—२८४ ॥ ५—तुलना—प्रशमरति—२८७ तः २८९ ॥

१७५४ [1]नोर्ध्वमुपग्रहविरहादधोऽपि वा नैव गौरवाभावात् ।९५०
योगप्रयोगविगमात् न तिर्यगपि तस्य गतिरस्ति ॥५९॥

१७५५ [2]लाघवयोगाद्धूमवदलाबुफलवच्च सङ्गविरहेण ।
बन्धनविरहादेरण्डवच्च सिद्धस्य गतिरूर्ध्वम् ॥६०॥९५१

१७५६ [3]सादिकमनन्तमनुपममव्याबाधं स्वभावजं सौख्यम् ।
प्राप्तः स केवलज्ञानदर्शनो मोदते मुक्तः ॥६१॥९५२

१–तुलना–प्रशमरति–२९३–२९४ ॥ तत्त्वार्थसूत्रस्यान्तकारिका–९ तः १२ तथा २२ ॥

२–तुलना–प्रशमरति–२९५ ॥ ३–तुलना–प्रशमरति–२९० ॥

॥ इति एकादशप्रकाशः ॥

॥ अथ द्वादशप्रकाशः ॥

१७५७ श्रुतसिन्धोर्गुरुमुखतो यदधिगतं तदिह दर्शितं सम्यक् ।
अनुभवसिद्धमिदानीं प्रकाश्यते तत्त्वमिदममलम् ॥१॥

१७५८ इह विक्षिप्तं यातायातं श्लिष्टं तथा सुलीनं च ।
चेतश्चतुःप्रकारं तज्ज्ञचमत्कारकारि भवेत् ॥२॥९५४

१७५९ [2]विक्षिप्तं चलमिष्टं यातायातं च किमपि सानन्दम् ।
प्रथमाभ्यासे द्वयमपि विकल्पविषयग्रहं तत्स्यात् ॥३॥९५५

१७६० [3]श्लिष्टं स्थिरसानन्दं सुलीनमतिनिश्चलं परानन्दम् ।
तन्मात्रकविषयग्रहमुभयमपि बुधैस्तदाम्नातम् ॥४॥९५६

१७६१ [4]एवं क्रमशोऽभ्यासावेशाद्ध्यानं भजेन्निरालम्बम् ।
समरसभावं यातः परमानन्दं ततोऽनुभवेत् ॥५॥ ९५७

१७६२ बाह्यात्मानमपास्य प्रसत्तिभाजान्तरात्मना योगी ।
सततं परमात्मानं विचिन्तयेत्तन्मयत्वाय ॥६॥ ९५८

१७६३ आत्मधिया समुपात्तः कायादिः कीर्त्यतेऽत्र बहिरात्मा।
कायादेः समधिष्ठायको भवत्यन्तरात्मा तु ॥७॥ ९५९

१–गोरक्षनाथेन योगिना विरचिते 'अमनस्कयोग' नामकग्रंथे सन्ति तादृशा बहवः श्लोकाः यैः सह योगशास्त्र द्वादशप्रकाशस्य कतिपयानां श्लोकानां शब्दतोऽर्थतोवा [illegible] तेषां तुलना अङ्क निर्देशतः प्रकाश्यते १–तु. अमनस्क–९५ ॥
२–तु. अमनस्क–९६–९७ ॥ ३–तु. अमनस्क–९९–१११ ॥
४–तु. अमनस्क–९७ ॥

१७६४ चिद्रूपानन्दमयो निःशेषोपाधिवर्जितः शुद्धः ।
अत्यक्षोऽनन्तगुणः परमात्मा कीर्तितस्तज्ज्ञैः ॥८॥ ९६०
१७६५ पृथगात्मानं कायात्पृथक् च विद्यात्सदात्मनः कायम् ।
उभयोर्भेदज्ञातात्मनिश्चये न स्खलेद्योगी[1] ॥९॥ ९६१
१७६६ अन्तःपिहितज्योतिः संतुष्यत्यात्मनोऽन्यतो मूढः ।
तुष्यत्यात्मन्येव हि बहिर्निवृत्तभ्रमो ज्ञानी ॥१०॥ ९६२
१७६७ पुंसामयत्नलभ्यं ज्ञानवतामव्ययं पदं नूनम् ।
यद्यात्मन्यात्मज्ञानमात्रमेते समीहन्ते ॥११॥ ९६३
१७६८ श्रयते सुवर्णभावं सिद्धरसस्पर्शतो यथा लोहम् । ९६४
आत्मध्यानादात्मा परमात्मत्वं तथाऽऽप्नोति ॥१२॥
१७६९ जन्मान्तरसंस्कारात्स्वयमेव[2] किल प्रकाशते तत्त्वम् ।
सुप्तोत्थितस्य पूर्वप्रत्ययवन्निरुपदेशमपि ॥१३॥ ९६५
१७७० [3]अथवा गुरुप्रसादादिहैव तत्त्वं समुन्मिषति नूनम् । ९६६
गुरुचरणोपास्तिकृतः प्रशमजुषः शुद्धचित्तस्य ॥१४॥
१७७१ तत्र प्रथमे तत्त्वज्ञाने संवादको गुरुर्भवति । ९६७
दर्शयिता त्वपरस्मिन् गुरुमेव सदा भजेत्तस्मात् ॥१५॥
१७७२ यद्वत्सहस्रकिरणः प्रकाशको निचिततिमिरमग्नस्य ।
तद्वद्गुरुरत्र भवेदज्ञानध्वान्तपतितस्य ॥१६॥ ९६८

१-उ०-(तान्यध्यारोप्यात्मनि साक्षाण्यास्ते सुखेन जडबुद्धिः ।
व्यक्तारोपः सम्यक् प्राप्नोति-पुनः पदं परमम्) ॥
२-तु. अमनस्क.-११२ ॥ ३-तु. अमनस्क.-११३ ॥

१७७३ प्राणायामप्रभृतिक्लेशपरित्यागतस्ततो योग । ९६९
उपदेशं प्राप्य गुरोरात्माभ्यासे रतिं कुर्यात् ॥१७॥

१७७४ [1]वचनमनःकायानां क्षोभं यत्नेन वर्जयेच्छान्तः । ९७०
रसभाण्डमिवात्मानं सुनिश्चलं धारयेन्नित्यम् ॥१८॥

१७७५ औदासीन्यपरायणवृत्तिः किञ्चिदपि चिन्तयेन्नैव ।
यत्संकल्पाकुलितं चित्तं नासादयेत् स्थैर्यम् ॥१९॥९७१

१७७६ [3]यावत्प्रयत्नलेशो यावत्सङ्कल्पकल्पना काऽपि । ९७२
तावन्न लयस्यापि प्राप्तिस्तत्त्वस्य [4]का तु कथा ॥२०॥

१७७७ यदिदं तदिति न वक्तुं साक्षाद्गुरुणापि हन्त शक्येत ।
औदासीन्यपरस्य प्रकाशते तत्स्वयं तत्त्वम् ॥२१॥९७३

१७७८ [6]एकान्तेऽतिपवित्रे रम्ये देशे सदा सुखासनः । ९७४
आचरणाग्रशिखाग्राच्छिथिलीभूताखिलावयवः ॥२२॥

१७७९ [7]रूपं कान्तं पश्यन्नपि शृण्वन्नपि गिरं कलमनोज्ञाम् ।
जिघ्रन्नपि च सुगन्धन्यपि भुञ्जानो रसान् स्वादून्

१७८० भावान् स्पृशन्नपि मृदूनवारयन्नपि च चेतसो वृत्तिम् ।
परिकलितौदासीन्यः प्रणष्टविषयभ्रमो नित्यम् ॥२४॥९७६

१७८१ [8]बहिरन्तश्च समन्ताच्चिन्ताचेष्टापरिच्युतो योगी ।
तन्मयभावं प्राप्तः कलयति भृशमुन्मनीभावम् ॥२५॥९७७

१-तु. अमनस्क.-४९॥ २-तु. अमनस्क.-५७॥ ३-तु. अमनस्क.-५८॥
४-का नु कथा-मु. । तु का कथा संपू.॥ ५-तु. अमनस्क.-५६॥
६-तु. अमनस्क.-१६, १७, ५०, ५१॥ ७-तु. अमनस्क-७०॥
८-तु. अमनस्क.-५२ थी ५५॥

१७८२ [1]गृह्णन्तु ग्राह्याणि स्वानि स्वानिन्द्रियाणि नो रुन्ध्यात् ।
न खलु प्रवर्तयेद्वा प्रकाशते तत्त्वमचिरेण ॥२६॥ ९७८
१७८३ [2]चेतोऽपि यत्र यत्र प्रवर्त्तते नो ततस्ततो वार्यम् । ९७९
अधिकीभवति हि वारितमवारितं शान्तिमुपयाति ॥२७॥
१७८४ [3]मत्तो हस्ती यत्नान्निवार्यमाणोऽधिभवति यद्वत् ।
अनिवारितस्तु कामान् लब्ध्वा शाम्यति मनस्तद्वत् ।२८।९८०
१७८५ [4]यर्हि यथा यत्र यतः स्थिरभवति योगनिश्चलं चेतः ।
तर्हि तथा तत्र ततः कथञ्चिदपि चालयेन्नैव ॥२९॥ ९८१
१७८६ [5]अनया युक्त्याऽभ्यासं विदधानस्यातिलोलमपि चेतः ।
अङ्गुल्यग्रस्थापितदण्ड इव स्थैर्यमाश्रयति ॥३०॥ ९८२
१७८७ [6]निःसृत्यादौ दृष्टिः संलीना यत्र कुत्रचित्स्थाने ।
तत्रासाद्य स्थैर्यं शनैः शनैर्विलयमाप्नोति ॥३१॥ ९८३
१७८८ [8]सर्वत्रापि प्रसृता प्रत्यग्भूता शनैः शनैर्दृष्टिः । ९८४
परतत्त्वामलमुकुरे निरीक्षते ह्यात्मनाऽऽत्मानम् ॥३२॥
१७८९ औदासीन्यनिमग्नः प्रयत्नपरिवर्जितः सततमात्मा ।९८५
भावितपरमानन्दः क्वचिदपि न मनो नियोजयति ॥३३॥
१७९० करणानि नाधितिष्ठन्त्युपेक्षितं चित्तमात्मना जातु ।९८६
ग्राह्ये ततो निजनिजे करणान्यपि न प्रवर्तन्ते ॥३४॥

१–यान्ति. मु. शां. खं. (?) ॥ २–तु. अमनस्क.–७२ ॥
३–तु. अमनस्क.–७१, ७३ तः ७६ ॥ ४–तु. अमनस्क.–७१ ॥
५–तु. अमनस्क.–६७ ॥ ६–तु. अमनस्क.–६४ ॥ ७–मायाति–खं.॥
८–तु. अमनस्क.–७७,८० ॥

१७९१ नात्मा प्रेरयति मनो न मनः प्रेरयति यर्हि करणानि ।
उभयभ्रष्टं तर्हि स्वयमेव विनाशमाप्नोति ॥३५॥ ९८७

१७९२ [1]नष्टे मनसि समन्तात्सकले विलयं च सर्वतो याते ।
निष्कलमुदेति तत्त्वं निर्वातस्थायिदीप इव ॥३६॥ ९८८

१७९३ [2]अङ्गमृदुत्वनिदानं स्वेदनमर्दनविवर्जनेनापि । ९८९
स्निग्धीकरणमतैलं प्रकाशमानं हि तत्त्वमिदम् ॥३७॥

१७९४ [3]अमनस्कतया संजायमानया नाशिते मनःशल्ये । ९९०
शिथिलीभवति शरीरं छत्रमिव स्तब्धतां त्यक्त्वा ॥३८॥

१७९५ [4]शल्यीभूतस्यान्तःकरणस्य क्लेशदायिनः सततम् । ९९१
अमनस्कतां विनाऽन्यद्विशल्यकरणौषधं नास्ति ॥३९॥

१७९६ [5]कदलीवच्चाविद्या लोलेन्द्रियपत्रला मनःकन्दा ।
अमनस्कफले दृष्टे नश्यति सर्वप्रकारेण ॥४०॥ ९९२

१७९७ [6]अतिचञ्चलमतिसूक्ष्मं दुर्लक्ष्यं वेगवत्तया चेतः । ९९३
अश्रान्तमप्रमादादमनस्कशलाकया भिन्द्यात् ॥४१॥

१७९८ विश्लिष्टमिव प्लुष्टमिवोड्डीनमिव प्रलीनमिव कायम् ।
अमनस्कोदयसमये योगी जानात्यसत्कल्पम् ॥४२॥ ९९४

१७९९ [7]समदैरिन्द्रियभुजगै रहिते विमनस्कनवसुधाकुण्डे । ९९५
मग्नोऽनुभवति योगी परामृतास्वादमसमानम् ॥४३॥

१-तु. अमनस्क.-१९ तः २२, ८१, ८२ ॥ २-तु. अमनस्क.-८३ ॥
३-तु. अमनस्क.-८४ ॥ ४-तु. अमनस्क.-८५ ॥ [illegible] ॥
६-तु. अमनस्क.-८६ तः ९० ॥ ७-तु. अमनस्क.-९१, ९४ ॥

१८०० रेचकपूरककुम्भककरणाभ्यासक्रमं विनाऽपि खलु ।
स्वयमेव नश्यति मरुद्विमनस्के सत्ययत्नेन ॥४४॥९९६

१८०१ [3]चिरमाहितप्रयत्नैरपि धर्तुं यो हि शक्यते नैव ।
सत्यमनस्के तिष्ठति स समीरस्तत्क्षणादेव ॥४५॥ ९९७

१८०२ [4]यातेऽभ्यासे स्थिरतामुदयति विमले च निष्कले तत्त्वे
मुक्त इव भाति योगी समूलमुन्मूलितःश्वासः॥४६॥९९८

१८०३ [5]यो जाग्रदवस्थायां स्वस्थः सुप्त इव तिष्ठति लयस्थः ।
श्वासोच्छ्वासविहीनः स हीयते न खलु मुक्तिजुषः ॥४७॥

१८०४ [6]जागरणस्वप्नजुषो जगतीतलवर्तिनः सदा लोकाः ।
तत्त्वविदो लयमग्ना नो जाग्रति शेरते नापि ॥४८॥

१८०५ [7]भवति खलु शून्यभावः स्वप्ने विषयग्रहश्च जागरणे ।
एतद् द्वितयमतीत्यानन्दमयमवस्थितं तत्त्वम् ॥४९॥

१८०६ कर्माण्यपि दुःखकृते निष्कर्मत्वं सुखाय [8]विदितं तु ।
न ततः प्रयतेत कथं निष्कर्मत्वे सुलभमोक्षे ॥५०॥

१८०७ [9]मोक्षोऽस्तु मास्तु यदि वा परमानन्दस्तु [10]विद्यते स खलु ।
यस्मिन्निखिलसुखानि प्रतिभासन्ते न किञ्चिदिव ॥५१॥

१८०८ मधु न मधुरं नैताः शीतास्त्विषस्तुहिनद्युते-,
रमृतममृतं नामैवास्याः फले तु [11]मुधा सुधा ।

३-तु. अमनस्क.-३० तः ४८ ॥ ४-जाते-मु. ॥ ५-तु. अमनस्क.-६० ॥ ६-तु. अमनस्क.-६१ ॥ ७-तु. अमनस्क.-६२ तः ६५ ॥ ८-विहितं-खं. ॥ ९-मोक्षेऽस्तु-शां. ॥ १०-वेद्यते-मु. शां. ॥ ११-सुधा सुधा-शां. ॥ जुधा मुधा-हे. ॥

तदलममुना[1] संरम्भेण प्रसीद सखे मनः,
फलमविकलं त्वय्येवैतत्[2] प्रसादमुपेयुषि ॥५२॥ १००४

१८०९ सत्येतस्मिन्नरतिरतिदं गृह्यते वस्तु दूरा-,
दप्यासन्नेऽप्यसति तु मनस्याप्यते नैव किञ्चित्।
पुंसामित्यप्यवगतवतामुन्मनीभावहेता-, १००५
विच्छा बाढं न भवति कथं सद्गुरूपासनायाम् ॥५३॥

१८१० तांस्ताना:परमेश्वरादपि परान् भावैः प्रसादं नयन्,
तैस्तैस्तत्तदुपायमूढ भगवन्नात्मन् [3]किमायस्यसि।
हन्तात्मानमपि प्रसादय मनाग् येनासतां संपदः, १००६
साम्राज्यं परमेऽपि तेजसि तव प्राज्यं समुज्जृम्भते ॥५४॥

१८११ या शास्त्रात्सुगुरोर्मुखादनुभवा-
च्चाज्ञायि किञ्चित्, क्वचित्,
योगस्योपनिषद्विवेकिपरिषच्चेतश्चमत्कारिणी। १००७
श्रीचौलुक्यकुमारपालनृपतेरत्यर्थमभ्यर्थना-,
दाचार्येण निवेशिता पथि गिरां श्रीहेमचन्द्रेण सा ॥५५॥

इति परमार्हतश्रीकुमारपालभूपालशुश्रूषिते आचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरि-
विरचिते श्रीयोगशास्त्रे द्वादशप्रकाशः।

॥ इति योगशास्त्रे द्वितीयो विभागः ॥

॥ इति योगशास्त्रं समाप्तम् ॥

१-मधुना-शां. ॥ २-त्वय्येव तत्-खं. ॥
३-किमायास्यसि-शां. हे. संपू. ॥

योगशास्त्रस्य शुद्धिपत्रकम्

पत्र	पङ्क्ति	अशुद्धिः	शुद्धिः
२	७	सप्पदः	सम्पदः
३	११	पतिनो०	पातेनो०
४	१५	स्युरेकाक्ष	स्युरेकाक्ष
५	४	स्युग्संज्ञिनः	स्युरसंज्ञिनः
६	७	मशीतश्चतु	मशीति श्चतु
१५	१६	गाद्धर्यस्य	गाद्धर्यस्य
१९	१२	ऊहोऽपोऽर्थ-	ऊहाऽपोहोऽर्थ-
२०	१०	साधनः	साधवः
२१	१	अन्तङ्गारि-	अन्तरङ्गारि-
२४	१४	प्रमाणसिध्ये	प्रमाणसिद्धे
२९	१	यषा०	येषां०:
३७	३	पति सुरा०	पतिरसुरा०
३७	४	व्रताना मधिपति०	व्रतानामधिपति०
३८	४	श्रयते	श्रूयते
३८	५	रौवादिषु	रौरवादिषु
३८	१४	मोनं	मौनं
३८	१५	वक्तव्यं	वक्तव्यं
३८	१५	वैररय	वैरस्य
३८	२०	विडंवितम्	विडम्बितम्
३९	५	मौक्तिकस्रजः	मौक्तिकस्रजः
३९	११	[illegible]	प्रतिक्रिया
४०	५	चौर्य-	चौर्य-
४०	८	चोर्येण	चौर्येण
४१	६	चुम्बे०	चुम्बे०

४३	१८	नरे:	नर:
४३	१८	पग:	पर:
४३	२०	म त्रेऽपि	मात्रेऽपि
४७	१२	शार्दुल व्याला०	शार्दुलव्याला
४८	४	०भिदं	०मिदं
४८	९	०मुण्डो	०मुण्डी
५२	१२	बाध्न्यते	बाध्यन्ते
५४	१२	ममन्तोषबतां	मसन्तोषवतां
५८	१४	सुरा० :	सुराप:
५९	५	सम राध्य	समाराध्य
६०	३	भक्षयन्त्यपलं	भक्षयन्त्य-यपलं
६०	८	व्याघ-	व्याध-
६०	९	भक्ष येता	भक्षयिता
६०	१७	स्वयम	स्वयम्
६१	५	स्तोकदशिभि:	स्तोकदर्शिभि:
६१	१०	०निर्घृणो	०र्निर्घृणो
६२	१	प्राण्यङ्गत्वे	प्राण्यङ्गत्वेन
६२	५	शङ्खादि	शङ्खादि
६२	६	मभम्यं	मभक्ष्यं
६२	८	कल्येत् ?	कल्पयेत् ?
६२	१२	भोजिस्तस्मा-	भोजिनस्तस्मा-
६२	१६	सुसम्पदमुच्चै-	सुरसम्पदमुच्चै-
६३	१३	उदुम्बखटप्लक्ष-	उदुम्बरवटप्लक्ष--
६५	४	प्रवक्षते	प्रचक्षते
६५	६	ममाचरेत्	समाचरेत्
६८	१९	चरित्रविवध्र्दनं	चरित्रविवर्द्धनं
७०	५	कामगर्द्धकरा	कामगर्द्धकरी

७०	८	दयते	दीयते
७०	१८	तणसि तदा	तपसि तदा
७२	१६	भैक्षजविनः	भैक्षजीविनः
७४	१०	०द्बोधिबीज्ञ–	द्बोधिबीज–
७४	१२	पुष्पस्रग–	पुष्पस्रग्–
७८	८	श्वरुभरु–	श्वरुभिरु–
८०	१०	पञ्चक	पञ्चके
८१	१२	०चूणौ	०चूर्णौ
८४	१	त्यवत्वा	त्यक्त्वा
८४	१३	समरेत्	स्मरेत्
९०	३	क्राध–	क्रोध
९०	११	मण्डल	मण्डलः
९०	१२	शरभप्रेक्ष्य	शरमप्रेक्ष्य
९१	८	चेत्	चेत्
९१	१३	०चौर	०चौरे
९३	१०	मदवाम्	मदवान्
९४	५	०यत्रोद्धत्यं	०यत्रोद्धत्यं
९४	११	०मप	०मपि
९५	७	क्षायता	क्षामता
९५	११	जटामैण्डय–	जटामोण्डय–
९५	१३	भावहव	भावहाव
९६	२	दुरों	दुरो
९७	७	सव	सर्व
९८	४	भगवद्गिरः	भगवद्गिरः
९८	१९	यदुच्छा	यदिच्छा
९९	१३	एकाभिषामिलाषेण	एकामिषाभिलाषेण

१०१	१७	०ऽपीशिा पुरः	ऽपीशिनां पुरः
१०२	१७	०निन्द्रियाणां	०मिन्द्रियाणां
१०३	१३	कणैर्जिताः	करणैर्जिताः
१०५	४	भा	भज
१०५	७	०पाप्ते	०प्राप्ते
१०५	९	रुमालोक्य	रूपमालोक्य
१०७	९	सान्तं	स्वान्तं
१०८	२१	यरय	यस्य
११०	११	माक्षा	मोक्षा
११०	१४	रक्संवेद्य–	स्वसंवेद्य–
१११	६	क्षणेना	क्षणेनापि
११२	१३	चञ्चपुंसि	चञ्चापुंसि
११२	१९	वि द्यन्ते	विपद्यन्ते
११४	२२	०चभूवृतः	०चमूवृतः
११८	१५	परपरम्	परस्परम्
११८	१९	त्रयत्रिंशसा	त्रयत्रिंशसा
१२१	१४	नके	नरके
१२१	१५	०वर्णामि	वर्णाभि
१२६	१८	ब्रम्भ्रमीति	ब्रम्भ्रमीति
१४०	१६	जिननत०	जिनमत०
१४१	२	पुर ण	पुराण
१४१	६	पिंनाम	पिनाम
१४५	१५	०लाधवात्	०लाघवात्
१४७	८	०साध्यं	०साध्यं
१५०	८	श्रैति	श्रेति
१५१	१८	नियोगतः	प्रयोगतः

१६०	८	पञ्चाह–	पञ्चाहा–
१६१	१५	०योमयोः	०सोमयोः
१६३	१०	शू यं	शून्यं
१६६	१०	वोत्त	वेत्ति
१६७	१३	०दर्पणाङ्गुष्ठ–	दर्पणाङ्गुष्ठ–
१६९	१४	०ऽपगः	०ऽपरः
१७९	१२	इन्द्रियौ	इन्द्रियैः
१८०	५	स्वस्वरुपा०	स्वस्वरूपा०
१८४	११	प्लावयेत्	प्लावयत्
१८९	१५	मूर्ध०	मूर्ध०
१९०	४	पवित्र	पवित्रं
१९०	१३	षोडशाक्षराम् ।	षोडशाक्षरा ॥
१९०	१९	तत्त्वविद्यो०	तत्त्वा विद्यो०
१९३	१	०स्त्रीनमून	०स्त्रीनमून्
१९३	१०	जिणाणिम०	जिणाणमि०
१९४	३	व्यतिकान्ते	व्यतिक्रान्ते
१९४	१४	०समुद्धत्य	०समुद्धृत्य
१९६	१४	पदस्थ०	रूपस्थ०
१९९	११	मूशम्	भृशम्
२००	२	०यन्तीना०	०यतीना०
२०१	६	विपादि०	विषादि०
२०१	८	स्मशान०	श्मशान०
२०१	१६	उदयक्षयो०	उदयक्षयक्षयो०
२०१	१७	०भव	०भव
२०४	[illegible]	धर्मध्यानेन	धर्म्यध्यानेन